

סיוון תשפ"ב
יוני 2022

לכבוד המשפחה שלום רב.

בן משפחתנו היקר אליאב שוהטמן ערך לאחורוננו

לכתב היד בארבעה כרכים אותם הספר 'צבתי יהושע'
של סבו הרב יהושע קניאל ז"ל שהיה להחיה נצאמיו
המאבק של הרב קוק.

הרב יהושע ביקן כיהל שנים ברבנות בחיפה ואם היה
רבה הראשי של העיר.

רעייתו הרבנית צינה ע"ה היא בת הצור החמישי בארץ ישראל
לצאצאיו ר' לביאל ב"ר דן משקלאב.
לביאל

בנו אברהם
באבא בעשאל-בת צינה ושלמה בת אברהם
עסקא לפיכא בת הבאבא בעשאל
צינה הרבנית אלת הרב יהושע קניאל הבת של עסקא.

בספר פיק לבורט העוסק בקורותו, תולדותו ומשפחתו
של הרב יהושע אבדל ז"ל למ משפחתה של צינה.
אליאב שוהטמן השקיע מאמצים רבים וידיעות באיסוף מקורות
אמרת מעובדן ואמן ביותי ברק על תולדות משפחתנו.

ברשות והסכמתו של אליאב הללו מבאים את העמודים
המצולמים לתוך הספר.

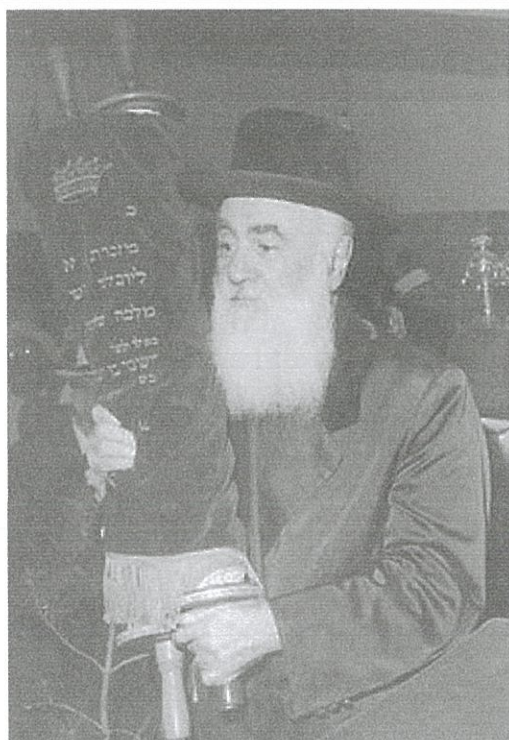
תקוותי הרבה שבני המשפחה יוצאו בו ענין והרחבת
הידיעות על בני המשפחות לצורכתיהם.

באהבה רבה בתיה ואיבה כרחוק

- התחלה
- 1 ביוגרפיה
- 2 ספרים וחיבורים
- 3 לקריאה נוספת
- 4 קישורים חיצוניים
- 5 הערות שוליים

יהושע קניאל (רב)

יהושע קניאל

הרב קניאל נושא ספר תורה

לידה	יוני 1896
	כ"א בסיון ה'תרנ"ו
פטירה	יולי 1970 (בגיל 74)
	י"א בתמוז ה'תש"ל
מקום קבורה	מתחם בתי הקברות בחיפה
מקום פעילות	ישראל
תקופת הפעילות	? – יולי 1970
תפקידים נוספים	הרב הראשי לחיפה

הרב **יהושע קניאל** (כ"א בסיון ה'תרנ"ו יוני 1896 - י' בתמוז ה'תש"ל יולי 1970) היה הרב הראשי לחיפה.

תוכן עניינים

ביוגרפיה

ספרים וחיבורים

לקריאה נוספת

קישורים חיצוניים

הערות שוליים

ביוגרפיה

נולד בשנת תרנ"ו (1896), בעיירה קוזניצה בחבל גרודנה שברוסיה הלבנה. בהיותו בן עשר, עלה ארצה עם אביו, ישראל זליג, ועם אמו אידל.^[1] למד בישיבת עץ חיים בירושלים, היה מתלמידיו המובהקים של הרב קוק ונמנה עם ראשוני תלמידיו בישיבת אוצר חיים ביפו. בזמן מלחמת העולם הראשונה עת נעדר הרב קוק מהארץ, למד הרב קניאל בישיבות שונות בירושלים. נישא לדינה שפירא (צאצאית של הגאון מווילנה).

עם שובו של הרב קוק לארץ, נהנה מקרבה מיוחדת לרב קוק, ואף למד איתו ביחידות. בהלווייתו של הרב קוק נשא הספד מרגש על אהבת ישראל של רבו.^[2]

בשנת תר"פ (1920) הגיע לחיפה בשליחותו האישית של הרב קוק שבקשו לסייע בידי הרב המכהן, הרב ברוך מרכוס. בשנת תרפ"ב (1922) התמנה לחבר הרבנות בחיפה וייסד את בית הדין הרבני בחיפה, שם כיהן כדיין, לצידו של הרב הראשי לחיפה דאז - הרב מרכוס. בנוסף למשרתו הרבנית היה הרב קניאל מרצה ללימודי יהדות בטכניון על פי אישורו של הרב קוק. הרב קניאל שהתגורר בסמוך לבית הכנסת הדרת קודש נמנה עם מתפלליו ואף שימש כרבו.

הרב קניאל

בזמן המנדט הבריטי הרב היה שותף בכל אירוע לאומי, ועמד בראש ההפגנות נגד המשטר הבריטי. לחם למען צביונה היהודי של העיר, ובמיוחד ניסה לבטל את הפעלת התחבורה הציבורית בשבתות בעיר. מתוקף תפקידו כנשיא כבוד לאגודת "לאסירינו" בחיפה, ביקר את אסירי ההגנה בכלא עכו לשם עזרה ועידוד לקראת החגים ובעתות צרה. באחד המקרים (1938) הסכים מרדכי שוורץ^[3], יהודי שנדון למוות באשמת רצח ערבי, להתוודות על האמת רק בפני הרב קניאל טרם הוצא להורג בתליה. הרב קניאל, בניסיון להציל את חייו של שוורץ, נסע מיד לירושלים למסור את הווידוי לרב הראשי לארץ-ישראל, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, כדי שישתדל אצל השלטונות, אך ללא הועיל.

כחניכו של הרב קוק ידע ליצג את כבוד התורה בהופעה מכובדת ובעברית יפה אצל כל חוגי היישוב, ועם גידול היישוב העברי בעיר והתווספות אנשי תורה בתוכה התרחב חוג השפעתו. שימש והשפיע בארגוני חינוך, צדקה וחסד כגון: נשיא הכבוד ומהמייסדים של חברת גמילות חסדים חיפה, מייסדי בית הספר לבנות "מזרחי", ציר בוועידותיה של תנועת "המזרחי" ונשיא הכבוד שלה בחיפה, עזר לפעילות "בני עקיבא" בעיר. הרב קניאל נבחר פעמים לקונגרס הציוני אך מטעמי בריאות לא נסע, בתש"ד (1 אוגוסט 1944) נבחר מטעם רשימת "המזרחי" לאספת הנבחרים הרביעית שהייתה גם אספת הנבחרים האחרונה עד הקמת המדינה וכינון הכנסת הראשונה (13 פברואר 1949).

בשנת תשכ"ו (1966), לאחר פטירתו של הרב ברוך מרכוס מונה לרבה הראשי של חיפה, ולחבר מועצת הרבנות הראשית.

על שמו קרוי "פרס הרב קניאל לספרות תורנית" של עיריית חיפה ורחוב בשכונת רמת ויז'ניץ^[4] בחיפה.

מנכדיו: הרב רונן לוביץ, רב המושב גיר עציון; הרב פרופ' אליאב שוחטמן, משפטן ודיקן מכללת שערי משפט; וד"ר סמדר שרל^[5], אשתו של הרב יובל שרלו.

ספרים וחיבורים

פרסם מאמרים ותשובות בספרים וירחונים ובעיתונות. הכין בכתב-יד ספרים בחידושי-תורה בהלכה ובאגדה.

כתביו בנושאי הלכה ודרוש, חידושי תורה ושיחות, מאמרים ונאומים בשאלות הזמן רוכזו ונערכו על ידי נכדו, פרופ' אליאב שוחטמן בסדרת הספרים "דברי יהושע" (<https://mosa.dharavkook.com/shop/%d7%93%d7%91%d7%a8%d7%99-%d7%99%d7%94%d7%95%d7%a9%d7%a2-4-%d7%9b%d7%a8%d7%9b%d7%99/>) בהוצאת מוסד הרב קוק. (תשפ"ב)

הספדו על הרב קוק נכלל בקובץ "הספדים על מרן הראי"ה קוק זצ"ל", בהוצאת 'אור האורות'.

בנוסף יצא לקט כתביו בדברי יהושע : הלכה ודרוש, חידושי תורה ושיחות, מאמרים ונאומים בשאלות הזמן בעריכה מכתב היד על ידי אליאב שוחטמן, ירושלים : הוצאת מוסד הרב קוק, תשפ"א 2021 (4 כרכים).

לקריאה נוספת

- אנציקלופדיה לציונות דתית, בהוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, 1983. כרך ה', בערכו.
- מכותבי ראייה, בהוצאת מכון הלכה ברורה, העורך הרב פרופ' נריה גוטל. בערכו.
- יעקב ויליאן, "הרבנות הראשית ברבנויות הערים: התפתחויות ראשונות", בתוך: אבי שגיא ודב שוורץ (עורכים) מאה שנות ציונות דתית, כרך ב', עמ' 71–82. (הספר בקטלוג http://primo.nli.org.il/primo-explore/fULLdisplay?docid=ULI_Main004426595&context=L&vid=ULI&lang=iw_IL&utm_source=he.wikipedia.org&utm_medium=referral&utm_campaign=%22%D7%99%D7%94%D7%95%D7%A9%22)

קברו של הרב קניאל בבית הקברות היהודי חוף הכרמל בחיפה

דברי יהושע

הלכה ודרוש, חידושי תורה ושיחות,
מאמרים ונאומים בשאלות הזמן

מאת

הרב יהושע בהר"ר ישראל זליג קניאל זצ"ל

בתוספת נספחים ופרקי-חיים
מלווים בתעודות ומסמכים הרואים אור לראשונה

כרך ראשון

ערך מכתב היד

אליאב בהר"ר מאיר זצ"ל שוחטמן

נכד הרב המחבר

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים

◆ פתח דבר ◆

הרב יהושע קניאל זצ"ל (קוזניצה, פלך גרודנה, תרנ"ז-חיפה, תש"ל), מבכירי ומבחירי תלמידיו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל עוד מימי ישיבתו ביפו, שימש ברבנות בחיפה במשך ארבעים ושמונה שנים, תחילה כחבר הרבנות הראשית וחבר בית הדין הרבני האזורי בחיפה, ולאחר מכן כרב הראשי וראש אבות בתי הדין הרבניים בחיפה. הוא הניח אחריו ברכה דברי תורה בהלכה, בדרוש ובמחשבת היהדות. כמו כן השתמרו נאומיו הרבים שאותם נשא במרוצת שנות רבנותו בחיפה, בענייני השעה, שבחלקם הייתה לו בהם מעורבות אישית, כמו: המאבק למען עלייה חופשית והתיישבות יהודית בארץ-ישראל בתקופת השילטון הבריטי, החינוך הדתי ותנועות הנוער הדתיות, התנועה הציונית מוסדותיה ומנהיגיה, והמאבקים למען השבת ולמען עיצוב דמותה היהודית של העיר חיפה בפרט, ועל החברה והמדינה בכלל. בין הנאומים, גם דברי הערכה והספד על אישים שונים מעולם הספרות וההלכה היהודית ומעולם הרבנות, מעולם החינוך והרוח, ומעולם העשייה והפעילות הציבורית, וכן על אלה שמסרו נפשם במאבק על אחיזתנו בארץ ועל הנופלים בכל מערכות ישראל, הי"ד. בספר זה מכונסים מבחר כתביו, הכוללים את שיחותיו ומאמריו, דרשותיו ונאומיו, הספוגים כולם אהבת תורה, אהבת כל איש מישראל, ואהבה עזה לארץ-ישראל. בנאומיו הרבים משוקעת משנתו הסדורה, בענייני יחיד וציבור, העם והמדינה, צבא וביטחון, דת ומדינה, חינוך ומשפחה, ובכל הקשור לתורת המידות ולמקומה המרכזי של התורה בחייו של כל אדם מישראל, ובחייו החברה ועם ישראל - משנה, שהיא פרי הגותו ומחשבתו, וביטוי נאמן למורשתו הרוחנית ולהשקפתו של מורו ורבו הדגול, מרן הראי"ה קוק זצ"ל, שהוא היה ממשיך דרכו הנאמן. מקצת מכתביו ומנאומיו המתפרסמים כאן, התפרסמו בכמות שונות, אבל ברובם הם רואים אור לראשונה מעצם כתב ידו.

ספר זה נחלק לארבעה-עשר שערים, על-פי הנושאים השונים, ושמו: "דברי יהושע". שם הספר ניתן לו על יסוד דברים שכתב הרב המחבר זצ"ל ברשימותיו. באחת המחברות שנמצאו בבית גנזיו, כלולים דברי תורה שמביא הרב המחבר בשם אביו, הר"ר ישראל זליג קניאל זצ"ל, על פרשיות השבוע (דברי תורה אלה, מובאים להלן בשער החמישי, פרשת השבוע, יחד עם דברי הרב המחבר זצ"ל). בכלל דברי תורה אלו, שילב הרב המחבר גם דברים משלו על פרשיות השבוע, שאותם חתם בשם: "דברי יהושע", וזאת כדי להבחין בין הדברים שכתב בשם אביו ובין דבריו הוא. שם זה, שבמקורו התייחד לדברים שכתב הרב המחבר על פרשיות השבוע, הפך איפוא לשמו הכולל של החיבור, מתוך רצון לקבוע לספר שם שבו בחר הרב המחבר זצ"ל, שלא זכה אומנם לערוך אותו בעצמו ולהביאו לדפוס, אבל בו עשה שימוש ביחס למקצת דבריו.

במסגרת עבודת הסידור והעריכה, לא שיניתי דבר ממה שיצא מתחת לידי של מו"ז, הרב המחבר זצ"ל, ורק הוספתי הערות ומראי מקומות במקומות החסרים (ההערות הבאות בשולי נאומיו ודרשותיו של הרב, ובהן פרטים על המקום והזמן

עבהם נאמרו הדברים, הן הערותיו של הרב זצ"ל. לפעמים נוספו עליהן הערות עריכה בתוך סוגריים מרובעים). כמו כן, כדי לשמור על אחידות, השלמתי בדרך כלל מכתוב חסר לכתוב מלא. גם הוספתי פיסוק וכותרות במקום שהיה נחוץ.

קורותיו ותולדותיו של הרב המחבר ומשפחתו - ובכלל זה גם משפחת רעייתו, הרבנית דינה ע"ה - נסקרות בפרק: "הרב יהושע קניאל - פרקי חיים", הבא בסופו של חיבור זה. בפרק זה נסקרת גם פעילותו הדתית והציבורית לאורך השנים, ומתוארת אישיותו של הרב ודמותו הייחודית, שהייתה אהובה ונערצת על-ידי כל הציבור היהודי בחיפה, ללא הבדל דעה, השקפה ומפלגה. כהשלמה לכך, מובאים בפרק: "מאמרי הערכה וברכות", דברים שנכתבו עליו על-ידי אישים שונים, בחייו ולאחר הסתלקותו. מכל מה שנכתב אודותיו, בוקעת ועולה דמותו של רב מורה הוראה, יחיד ומיוחד בסגולותיו, שהיווה דמות מופת לכל אלה שהכירוהו בחייו, ומהווה דמות מופת לכל ממשכי דרכו ומורשתו. יהי זכרו, וזכר רעייתו, הרבנית דינה ע"ה, ברוך לעד.

אציב בזה יד זיכרון לאמו"ר, הר"ר מאיר בהר"ר ר' מרדכי וחנה, ע"ה, ולאמו"ר, מרים בת הרב המחבר, הר"ר יהושע ודינה, ע"ה, שנטעו בי אהבת תורה, הורוני את דרך החיים והנחילו לי את מורשת אבותיהם הקדושים.

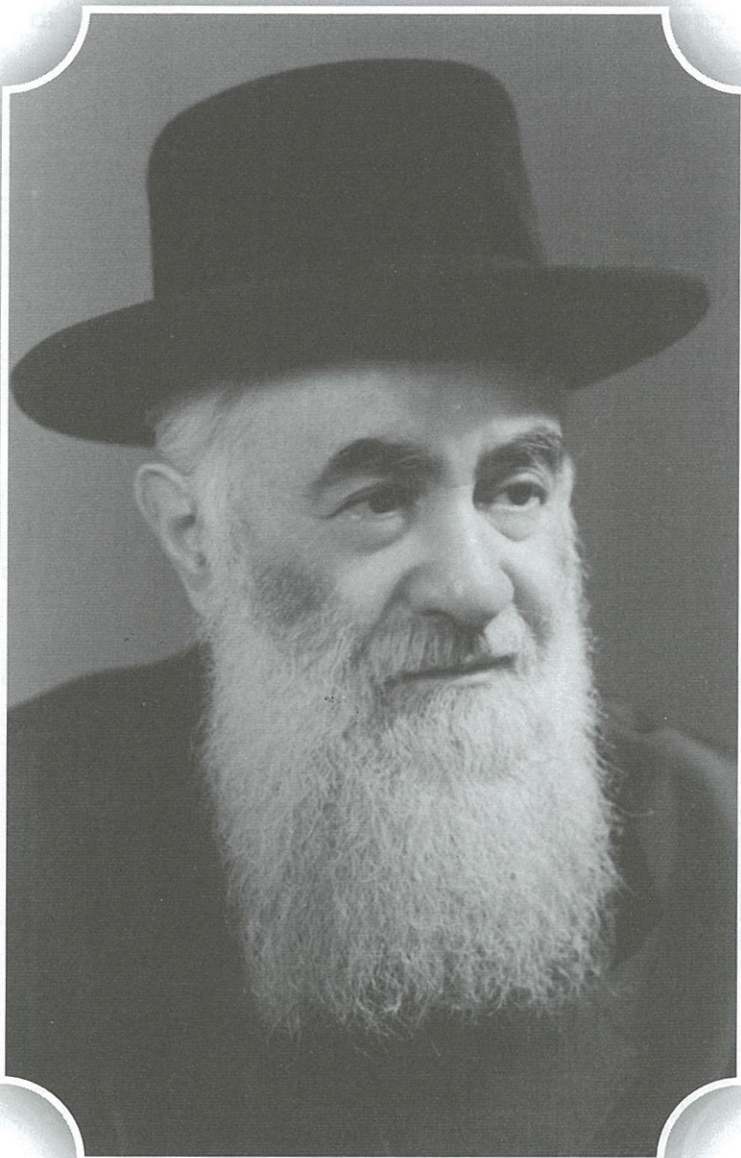
ברכה מיוחדת חב אני להוצאת "מוסד הרב קוק" וליו"ר ההנהלה, הרב יהודה רפאל, שקיבלו על עצמם הוצאתו לאור של ספר זה. כן יבוא על הברכה אברהם שטרן, על עבודת העימוד. שלמי תודה לקרן לקשרי מדע של האוניברסיטה העברית בירושלים, על ההקצבה להוצאתו לאור של הספר.

ספר זה לא היה רואה אור אלמלא תמיכתה ועידודה של רעייתו רחל, מנשים באהל תבורך, בת הרב אלכסנדר וצפורה בן-נחן זיכרם לברכה, הצופיה הליכות ביתה, ושחכמתה ותבונתה סייעו בידי להשלים מלאכת קודש זו. תבורך מפי עליון. זכינו שנינו לקבל את ברכתו של מו"ז הרב זצ"ל בבואנו בברית הנישואין בירושלים עיר קודשנו ותפארתנו, ביום ה' אלול תשכ"ז. וזאת הברכה אשר ברכנו: "...בהרגשה זאת, של תום, זוהר וטוהר, אתם באים לברית הנישואין. לא חוזה, ולא הסכם, שכל משפטן ולא משפטן יכול לבטלו או לפרקו, אלא ברית של חופה וקידושין. ברית שקדושה חופפת עליה. ובקדושה נאמר: לא יחליפנה ולא ימיר אותה, והיא לא תחליפנו ולא תמיר אותנו. כי אם בניין קיים לעד... בית אלקים. בית שהשכינה תשרה בו כאיש ואשה שזכו - שכינה ביניהם. בוודאי ביתכם יהיה משכן לשכינה, ויהיה בית עולמים, בניין עדי עד". יהי רצון, שברכה זו תמשיך ללוות את זרענו וזרע זרענו, ואת כל זרע בית הרב, ולא ימוש ספר התורה הזה מפיהם עד עולם, ויהיו כולם יראי אלקים, אוהבי תורה, אוהבי כל אדם וגומלי חסד עם כל אדם, ואוהבי ארץ קודשנו. יזכו לקיים את מורשתו הרוחנית של זקננו, שכל חייו שאף לקיים את דברי הנביא מיכה (ו, ח): "מה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך".

בעה"ת, ירושלים ת"ו, ערב חג החנוכה, תשפ"א

הרב יהושע קניאל בצעירותו

הרב יהושע קניאל

הרב יהושע קניאל במרפסת ביתו בחיפה לאחר מלחמת השחרור, בחברת הרון, הרב ישראל זליג קניאל ורעייתו אדל (יושביו), ובחברת רעייתו, הרבנית דינה, ואחיו שאול

עם שר הדתות הראשון של מדינת ישראל, הרב י"ל הכהן מימון, לשמאלו

הרב והרבנית, יהושע ודינה קניאל, בחוג המשפחה, עם גיוסו של בנם פנחס לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, מנחם-אב תש"ב

יום העצמאות הראשון בחיפה. הרב יהושע קניאל ראשון מימין, ולימינו הרבנים הראשיים לחיפה, הרב נסים אוחנה והרב ברוך מרקוס

הרב יהושע קניאל - פרקי חיים

א. הרב יהושע קניאל - קורות חייו ומשפחתו

1. מוצא משפחתו וקורותיו מעצם כתב ידו

הרב יהושע קניאל העלה על הכתב את מוצא משפחתו ואת קורותיו עד לנישואיו עם דינה שפירא (כולל פירוט שמות ותאריכי הלידה של חמשת ילדיהם). הדברים מובאים להלן מעצם כתב ידו¹:

רשמים קצרים לתולדותי

בעזרת המוציא ממסגר אסיר, נולדתי להורי היקרים יחיו בשנת ה' אלפים שש מאות וחמישים ושש לבריאת העולם [שנת התרנ"ו] בעיר מולדתי, עיר קוזניצא פלך הוראדנא², ביום ג', כ' לירח תליתאי [סיון], ניתן להורי הבן תליתאי [קדמו לו דוד ודבורה].
אבי מורי ה"ר הצדיק יא"א ירא וחרד לדבר ד', ותורת ד' יהגה יומם ולילה, מוהר"ר ישראל-זעליג, הוא בן להרה"צ ר' יעקב זלה"ה, האיש הנודע למדי בעירנו קוזניצא וביאליסטוק בצדקותיו הרבים, וכמה טרח ועמל במצות הכנסת אורחים, ובהחזקת אנשי חיל יהודים, ולא נטר שנאה גם להשונאים הידועים לו ששרפו את בית מאויו ומסחרו, ולא פגע בשום אדם מעולם. זקני ה"ר הנ"ל היה בן לה"ר הצדיק ר' דוד זללה"ה ממשפחות המיוחסות בישראל, אשר נקראים לתהילה ולתפארת בפי אנשי הוראדנא וביאליסטוק יע"א בשם דגל הזהב [די גאלדענא פאן]³.

1 באות מודגשת. משולבים, באות רגילה ובסוגריים מרובעים, מקורות משלימים, על-פי תעודות ומסמכים שבכ"י. לקורות חייו, ראה: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך א, עמ' 957; ספר האישים - לכסיקון ארצישראלי, עמ' 438; י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ה, עמ' 476; ש' רייך, עורכת, רואי פני הראי"ה, בית הרב קוק, ירושלים תשע"ב, עמ' 295; שי חורב, החיפאים - אישים ודמויות בחיפה, תשע"ח, עמ' 320 (הקטע המופיע שם בדבר מינויו לשוחט על-ידי הרב שמואל סלאנט, הוא שיבוש, ומתייחס לחותנו, ר' יעקב שפירא). למאמרי הערכה עליו, ראה לעיל: "הרב יהושע קניאל - מאמרי הערכה וברכות", עמ' 2207 ואילך.

2 גרודנה. ויש שהזכיר את גרודנה כעיר מולדתו, ראה דבריו בהספד שערך לשמריה ליון, לעיל, שער ארבעה עשר, חיפה - אישים ודמויות (תרפ"ב-תש"ל), עמ' 1967. במכתב ששיגר ביום ג' דחול המועד פסח תרצ"ב לוועדה המסדרת של מיפגש עולי גרודנה, הוא כותב, ש"בתור בן למשפחה הגרודנאית", הוא מאשר השתתפותו.

3 ברישום תאריכי היארצייט שנמצא בסידורו של ר' ישראל-זעליג, נרשם: "יאהרצייט אבי זקני דוד ב"ר שלמה זעליג חדש כסלו". אביא בזה מעשה שסופר למו"ז הרי"ק על ידי יהודי ששמו בן

2. הורי הרב יהושע קניאל

מוצאם ומשפחתם

הרב יהושע קניאל נולד בעיר קוזניצא, פלך גרודנה (כיום במזרח פולין, נפת סוקולקה, מחוז ביאליסטוק), ביום כ"א בסיון תרנ"ו, לאביו, ר' ישראל-זעליג קאנעל, ולאמו, איידל (לבית קוטק). מצד שני הוריו, התייחס למשפחות מיוחסות בישראל, כמבואר להלן. ר' ישראל-זעליג נולד בביאליסטוק בשנת תרכ"ו לאביו, ר' יעקב קאנעל³², ולאמו, אסתר-לאה בת קים קדיש הלוי³³. לר' ישראל-זעליג היו ארבעה אחים ואחות אחת: בצאל³⁴, אהרן-הירש (צבי)³⁵, יצחק-אליהו (זיידל)³⁶, שמואל³⁷ ויהודית סידרנסקי³⁸.

32 יום הארצייט שלו: ג' תמוז (תרס"ה) - על פי הרישום בסידורו של ר' ישראל-זעליג. על מצבתו (בבית העלמין בביאליסטוק) נרשם: "פלגי מים תרדנה עינינו על פטירת אבינו י"א קבע עתים לתורה ה"ה הרבני הנכבד מו' יעקב ב"ר דוד קאנעל נפ' יום ה' ג' תמוז תרס"ה תנצב"ה". ליעקב היה אח בשם ניסן קנל, ולו בן בשם סולומון (על-פי האתר genii).

33 תאריך הארצייט שלה: ב' בשבט (אין רישום של השנה). על-פי הרישום הנ"ל. שם אביה: "קים קדיש", מלמד כי הוא נולד אחרי פטירת אביו, שכן ילד שנולד לאחר פטירת אביו, נקרא "קים קדיש", כציון לעובדה שלמרות פטירתו של האבא עוד בטרם ראה את ילדו, בכל זאת קיים מי שיאמר עליו קדיש. ראה טיב גיטין על בית שמואל, שמות אנשים, אות ק, ערך "קים קדיש", ס"ק ט, וילנא תר"ט, דף לח, ע"א.

34 תאריך הארצייט שלו: י"ד בחשוון (אין רישום של השנה). על-פי הרישום הנ"ל.

35 בינו ובין הרב בן אחיו, היו קשרי מכתבים, כפי שעולה מן הרישומים ביומנו של הרב, למשל מיום ה' טבת וט"ו סיון תרצ"ג, ומיום כ"ח שבט תרצ"ה. שיגר ברכה לרגל נישואי אהרן, בנו של הרב, בשנת תרצ"ח. אהרן-הירש נפטר בתקופת השואה. ביומנו של הרב, מיום ה' אדר ב' ת"ש נאמר, שנשלח "מכתב תנחומין למשה ובלה לפטירת אביהם דודי ז"ל". אשתו: שרה. בנותיו: בלה ומשה, עלו לארץ בתרצ"ו. משה נישאה ליהודה ויינשטוק ביום י"ב טבת ת"ש, או מעט קודם לכן. יהודה נפטר ביום י"ג סיון תש"ז, או מעט קודם לכן. משה נפטרה ללא ילדים. בלה נישאה לקרול מרקוביץ. בתם היחידה היא: דליה, אשת ברוך גרינר (ילידת אייר תש"ח. נישאה כ"ד אלול תשכ"ט), ולהם שלושה ילדים: 1. מירה, נישאה ליובל תורג'מן. ילדיהם: חן, שיר, אסף ודניאל. 2. אורי, נשא לאשה את קרן (וייזר). ילדיהם: תמר ויאיר. 3. אבי, נשא לאשה את מרים (בלחסן). ילדיהם: נוגה ונדב. בלה נפטרה בשנת תשל"ג. לאהרן-הירש הייתה בת נוספת, אסתר. ביומנו של הרב, מיום כ"א שבט תרצ"ו, נרשם כי נשלח מכתב ברכה לאהרן הירש לרגל אירוסיה בתו. היא נישאה ועברה לצרפת, אבל בעלה נפטר. עלתה לארץ ונפטרה בלא שהשאירה אחריה ילדים. 36 נפטר בביאליסטוק בחודש אייר תרצ"ב. אשתו: גולדה. בניו: דוד, שרגא-פייבל, יעקב, מאשה אז'ינסקי ואריה-ליב (לייבה). מאשה ניספתה בשואה. גורלו של אריה-ליב לא ידוע וכנראה נפטר בביאליסטוק.

דוד קניאל נולד בשנת תרס"ד, עלה לארץ בשנת תרצ"ה והתגורר תחילה אצל הרב יהושע קניאל, שהיה בן דודו. היה ראש עיריית עפולה בשנים תש"י-תשי"ט (נפטר תשמ"ו): ילדיו: מאשתו הראשונה, מרים, שנספתה בשואה - שלמה קניאל (אשתו: זהבה. ילדיהם: 1. תחיה, שנישאה לשמואל קטני, וילדיהם: מירית, טל וערן. 2. אלדד, נשא את אילנה, וילדיהם: רעות, לי (בת), מור ותום. 3. מרים, שבנותיה: אוריין ולירון. 4. עופר, שילדיו: עומר, ליאור ועמית). שלמה נפטר בכרמיאל, תשע"ו); ילדיו של דוד מאשתו השנייה, רות: 1. עדנה (נישאה לאורי בן-שבת. נפטרה

תשע"א. ילדיהם: שמואל, שנשא את לאה, ובנותיהם: אופיר, נוי ונועה; יריב, שנשא את אביבה, ולהם בן אחד: מתן, הנשוי להדר, ובתם: עלמה; רן, הנשוי לענבל, ולהם שני בנים: גיא ודור, שבתו: ליהי; יצחק (צחי), הנשוי לסיגל, וילדיהם: יענב, אלון ונועם (בת); ענבל, הנשואה לטוני גינזברג, מתגוררים בקיבוץ מרחביה, ובניהם: רועי, אסף ויובל; דותן, הנשוי לרעות, ובניהם: יהונתן ועמית). על-פי המסורת המשפחתית, השם בן-שבת מקורו במעשה שהיה בשנת 1200 למניינם, כשאחד מאבות המשפחה, יעקב נסים, נסע בשיירת גמלים במרוקו ומשהגיעה השבת לא הסכים להמשיך, אלא נשאר לבדו, יצר לעצמו תחום שבת ונותר לבדו, כשלפתע הגיע אריה ורביץ לצידו כל השבת. משיצאה השבת יצאה בת-קול ואמרה: "הואיל ושמת על השבת, ייקרא מעתה שמך יעקב בן-שבת", ואז עלה על גב האריה והשיג את השיירה. 2. יזרעאל (אשתו: ניצה, וילדיהם: אורן, שאשתו היא ליסה, וילדיהם: אדם, עדן (בת) ואיתן; דרור, אשתו היא תמר, וילדם הוא גל; קרן, שנישאה לתומר, וילדיהם: גפן (בת) ואסיף; הדס, שנישאה לניר, וילדיהם: ליבי ועמית). 3. אורנה (נישאה לשרגא טמפלר, וילדיהם: אמיר, שנשא את שרון, וילדיהם: לינוי, אגם ועידו; ערן, שנשא את טלי, וילדיהם: שי ועוז; הילה, שבתה היא: שחר).

שרגא-פייבל עלה לארץ בשנת תרפ"ו. קדמה לעלייתו התכתבות עניפה בין מו"ז הרי"ק, שהיה בן דודו, ובין מחלקת העלייה של "המזרחי", בניסיון להשיג עבורו רישיון עלייה (סרטיפיקאט), שלבסוף סודר. החומר בנידון שמור בגנזך הציונות הדתית של מוסד הרב קוק, תיק מ"ע 30/1. בתכתובת זו הוא קרוי: קאדיל. כשהגיע לארץ-ישראל דרך נמל חיפה, התארח אצל בן דודו, הרב יהושע והרבנית דינה קניאל, שדאגו לכל מחסורו - כך, על-פי עדותו - עד שהגיע לירושלים, שם פתח כריכיה, שעליה הייתה פרנסתו. שרגא-פייבל נשא לאישה את חנה לבית פריימן (נישאו באלול תר"ץ). להם נולדו ארבעה ילדים: אברהם, אליהו, דוד, וחווה. אליהו ודוד לא הניחו אחריהם משפחה.

הרב אברהם קניאל (ירושלים, תרצ"א-תשס"ו) נשא לאישה את עדינה לבית קורמן והיה מחנך. הם התגוררו ברכסים. ילדיהם: 1. הרב נח קניאל, ר"מ בישיבת "כנסת חזקיהו", רב בית-כנסת ומורה הוראה ברכסים, שנשא את רותי לבית נוביץ, מנהלת מרכז טיפולי. ילדיהם: טובה (נישאה לשלמה זובין, וילדיהם: נדב-אברהם, נעה, הדס, יעל ונריה-יעקב); מרים (נישאה ליאיר פנסקי, וילדיהם: התאומים יעקב-ישראל ותפארת-תהילה, וצבי); ברוריה (נישאה למתי אניס, וילדיהם: שרית ואיילת); אסתר (נישאה לנתן פוגל, ראש ישיבה לצעירים, וילדיהם: אברהם, חנה, תמיר, מיכל ויהודה); אסנת; דוד, שנשא לאישה את ציפורה, וילדיהם: חנה ויעקב); שרי (נישאה לצביקי גרינבוים); עזריאל; שמואל. 2. שושנה, מורה, שנישאה לשלמה יעקובסון ז"ל. ילדיהם: נחמה (נישאה לישראל נוישטט, מורה בת"ת, וילדיהם: רחל, דוד-אליהו, תמר, יוכבד, מיכל, אברהם, פנחס וחנה); שרגא-פייבל, מנהל כספים ב"עזר מציון", שאשתו: מלכה, וילדיהם: שמואל, נעה, אברהם, מרים, אריאל-יששכר; יששכר ז"ל, שאשתו: דינה, וילדיהם: אהרן, אברהם ויעל; רבקה, רואת חשבון, שנישאה לעקיבא גליק, סופר סת"ם, וילדיהם: בתיה ומרדכי; רחל, שנשואה לשמואל שק, ובתם: איילה; דוד, שאשתו: אתי, וילדיהם: יונתן ונועם-יששכר, מרים, תמר, יחזקאל, חנה, והתאומים בנימין-זאב ויוסף. 3. גשה-נעמי, שנישאה בזיווג ראשון לשמחה לוי (ילדיהם: אריה לוי (עובד חברת מזגנים, שאשתו: חסיה, אדריכלית, וילדיהם: מנחם, אברהם ורחל); גילה (מטפלת רגשית, שבעלה: יצחק פישר, עובד בתיווך, וילדיהם: שמואל, רבקה, שרה, חנה, יהודית, רחל ואברהם); חיים לוי (מנהל עבודה, שאשתו: עדינה, מזכירת בית ספר, וילדיהם: יעל, איילה, והתאומות דבורה ומרים). בזיווג שני, נישאה ליעקב אבלס (ילדיהם: טובי, שנישאה לשרגי כאהן, וגרשון). 4. רוחמה, שנישאה ליוסף-חיים אפרתי. ילדיהם: שרגא-פייבל (אברך, שאשתו: שרית, מורה וסופרת, וילדיהם: מירי, תמר, אלישבע, אברהם ובנימין), יעל (גנת, שנישאה למשה ראם, אברך, וילדיהם: איילה, מרים, חנה ותמר), דבורה (נישאה למתי גפני, מנהל ישיבה, וילדיהם: הדס, בנימין, דוד-אליהו, יעקב, ברוריה, אשר ושמואל). 5. הרב משה קניאל, מנהל ארגון "בת מלך",

שנשא לאישה את בת-שבע לבית רייך, יועצת חינוכית (ילדיהם: בתיה, מזכירת ביטוח, שנישאה לעו"ד אברהם נוימן, וילדיהם: איתן, איתמר ורחל; שרגא-פייבל, אברך, שאשתו: מנוחה, ובנם: אברהם; נעמי, גנת, שבעלה: יעקב רוחמקין, אברך, וילדיהם: הדס, דוד-יצחק ואברהם; דוד-אליהו, רואה חשבון; הדסה, מעצבת אופנה, שנישאה לידידיה פורטנוי, סוכן מכירות, וילדיהם: תמר ואלעזר; רות, שנישאה לישראל גליק, אברך, וילדיהם: אברהם ודניאל; יצחק-זאב, איש עסקים).
 6. שמעון, מנהל בית-ספר ברכסים, שנשא לאישה את מרים לבית קירשנבוים, מורה (ילדיהם: פרומה, שנישאה ליעקב אדלר, וילדיהם: אברהם, שרגא-אורי, מיכאל, שירה וישראל; חיה, יועצת מס, שנישאה לשמואל שק, אברך, שילדיהם: אברהם, חנה, אשר, ורחל; רחל, יועצת מס, שנישאה לשמואל פורמן, אברך, שילדיהם: יעל, חיים ואיתמר; שרגא-פייבל, עובד ב"עזר מציון", שאשתו: רבקי, מזכירת ביטוח, ובתם: תמר; חיים, אברך, שאשתו: רחל, גנת, ובנם: דב-בער; נחמי, קלינאית תקשורת, שנישאה לאריה צוויבל, אברך, שילדיהם: יחיאל-זאב ויהושע; דוד-אליהו; שלמה; בנימין; חנה; יהושע; יהודה יונת; אברהם; אפרת. 7. רפאל קניאל, מורה בקרית ספר, שאשתו: יוכבד לבית בלסקי, צלמת (ילדיהם: לאה, מתכנתת, שנישאה לחיים אנגל, אברך, ובתם: אלישבע; שרגא-פייבל, אברך, שאשתו: רחל, מנהלת חשבונות; רות; דוד-אליהו; אלחנן; חנה; איילה). 8. ישעיהו קניאל, רב קהילה בכרמיאל, שאשתו: רחל לבית גליק (ילדיהם: דוד-אליהו, שאשתו: דבורה לבית טרגר, ובתם: יעל; נחמה, יועצת מס, שנישאה לבנימין טננבוים, אברך, וילדיהם: אברהם, חיים ומיכל; צבי; יוסף, שאשתו: חנה, מתכנתת; חנה; אסתר; שמואל; אלעזר; לאה חיים; אברהם וישראל-מאיר. 9. יהושע קניאל, ר"מ בישיבה בנתניה, שאשתו: רונית לבית הוכלר (ילדיהם: גדי, דוד-אליהו, חנה, אברהם, בתיה, יעל ומיכאל). 10. זהבה, מזכירת בית-ספר, שנישאה למנחם קופצ'וב, מורה בחינוך מיוחד (ילדיהם: שרגא-פייבל, חיים-יוסף, ברוריה, התאומים שמעון וצבי, דוד-אליהו, אברהם, חנה ויהודה).

חווה, בתו של שרגא-פייבל, נישאה למואיר אולמן, אופטיקאי (ביום י"ד מנחם-אב תשכ"ג). ילדיהם:
 1. רונית, שנישאה לעו"ד תומר מוסקוביץ, מנכ"ל רשות האכיפה והגבייה בישראל, מתגוררים באלון-שבות וילדיהם: טל, שנישאה לאביחי רייך, וילדיהם: אורי ותהילה; שי, שנישאה לסתיו; שחר שנישאה לנועה; חן (בת); התאומים איתן ונעם. 2. חגי, טייס חיל האוויר, שנשא את ורדית לבית זרם, מתגוררים במודיעין וילדיהם: יובל (בת), גלעד, נטע ואילון. 3. שלומית, שנישאה לשמואל ברנסקי, מתגוררים בחיפה, וילדיהם: עידו, אלעד, רוני (בת), רועי ודניאל. 4. נעמה, שנישאה לגלעד אלפסי ומתגוררים בנחוושה, וילדיהם: ניצן (בת), הדר (בן), כרמל, מעיין (בת), תמר-הני, ערבה וכפיר. 5. אבנר, שנשא את רינה לבית איזק ומתגוררים בגבעת-שמואל, וילדיהם: שילה, נווה (בן), משגב, אוריה (בת), ישי ואראל.

יעקב בן יצחק-אליהו קניאל נשא לאישה את חסיה לבית מונזון, וילדיהם: 1. תמר (נישאה לאברהם אורן. ילדיהם: אורנה, קרן, אמנון, דרור וקובי). נפטרה תשע"ג. 2. ורדה (נישאה לאברהם פלדבוי ביום ט"ז אלול תשכ"ה, ולהם ארבעה ילדים: אורנה, אמנון, דרור וקובי). יעקב נפטר ביום י"ד כסלו תשכ"ט.

37 על קיומו של אח זה נודע לי מתוך יומנו של סבא, הר"י קניאל, שם רשום, למשל, כי ביום כ"ה באב תרפ"ז שלח מכתב "לדודי ר' שמואל קאנעל בביאליסטוק". שם רשומה גם כתובתו (וכן כתובות יתר האחים) בביאליסטוק. בתאריך כ"ה אייר תרצ"ב, מצויין כי שלח "מכתב ברכה לדודי שמואל קניאל ורעיתו לנשואי בתם רחל עם מאיר ברמסון". בתאריך ו' אדר א' תרצ"ח, מצויין כי שלח "מכתב ברכה לשמואל קניאל בביאליסטוק לנישואי בנו קדיש עב"ג פערל פערל".

38 בעלה: יצחק. ילדיה: כלילה (קייאלא), ששינתה שמה (בארץ-ישראל) לקלרה רונית (זמרת), ולוי ועוד שתי בנות: אסתר וביילקע, שניספו בשואה עם הוריהן. אסתר נישאה לפני השואה, כפי שעולה מיומנו של הרב, שבתאריך ט"ז תשרי תרצ"ט, רשם, כי שלח "גלויה ליהודית סידרנסקי ובעלה, ברכה לנישואי בתם אסתר". סבא, הרב יהושע קניאל, היה מספר, כי הוא חב לדודתו זו

אָחיו ואחותו של ר' ישראל-זעליג גרו בביאליסטוק. בצעירותו, ביקשו השלטונות לגייסו לצבא, וכדי למלט עצמו מגזירה זו, טען בלישכת הגיוס כי אין לו תחושה ברגליים ועל כן אינו כשיר לשרת בצבא. הרופא הצבאי ביקש לבדוק אם כנים דבריו ודקר את רגליו במחטים, מה שגרם לו סבל רב, אבל עשה עצמו כאילו אינו חש שום כאב. בעקבות זאת, קיבל אומנם פטור מלשרת בצבא. משנשאל כעבור זמן, כיצד יכול היה לעמוד בסבל של הדקירות, אמר, כי בעת שדקרו אותו אמר בכוונה עצומה תפילת "נשמת כל חי" ולא חש בשום כאב³⁹.

בצעירותו, שימש ר' ישראל-זעליג כשו"ב, כפי שעולה מחתימתו על מכתב תודה שפירסם בעיתון "חבצלת" בשנת תרנ"ה, המתפרסם בזה⁴⁰:

תודה וברכה

בשם עניי עירינו הנני מגיש תודה וברכה למע"כ הגבירה הנדיבה מ' רויזא רבקה תחי' אשר לבשה רוח נדיבה וחמלה ביום הולדתה, וליום תקופת פטירת אמה ז"ל ותנדב ארוחות חנם לעניים בבית התבשיל הכללי על חשבונה, יאריך ד' ימיה ושנותיה בטוב ובנעימים, וברכת העניים יחולו על ראשה. הבעה"ח ג' מנחם אב תרנ"ה

ישראל קאנעל שו"ב מהוראדנא

ר' ישראל-זעליג נשא לאישה את איידל קוטק (קאטאק). אביה של איידל היה פנחס בן שאול ופעסיא קוטק⁴¹, מגיד שיעורים בש"ס בבית הכנסת הגדול בגרודנא, ולפי

את חייו, שכן בהיותו ילד קטן פרצה שריפה בבית, והיא זו שהצילה אותו מן הלהבות. ביניהם היו קשרי מכתבים, כפי שעולה מתוך יומנו של סבא (למשל, נזכר שם שביום כ"ג אדר תרצ"ב שלח לה מכתב עם תמונת הילדים, וביום כ' באב אותה שנה כתב לה ברכת מז"ט לרגל הולדת נכדתה הדרה, לבתה כלילה). כן נזכרת גלויה ששלח לה ביום כ"ב אב תרצ"ד, ועוד. כלילה (קלרה) ולוי עלו ארצה בראשית שנות השלושים של המאה העשרים. כלילה נישאה למשה חפץ, מנהל פרדס ברחובות (ביום ח' סיון תרצ"א, בחיפה, בבית הרב, בן דודה של כלילה). ובתם היא: הדרה (ילדת תמוז תרצ"ב). כלילה נישאה עוד ליוסף זליגמן, ומנישואין אלה נולד בנה נתנאל (תרצ"ז-תשע"א). הדרה נישאה למשה וקס (ביום י"ג אב תשי"ב). הם היו חברי קיבוץ צרעה, וילדיהם: יובל ודורון. הדרה נפטרה ביום כ"ב אדר תשס"ב. יובל נשא את יהודית, והם היו חברי קיבוץ רמת-דוד. הוא היה חקלאי ומרכז משק, ונפטר ביום כ"ה אדר א' תשע"א. ילדיהם של יובל ויהודית: רותם (בת), רועי ורון. דורון נשא את פיננה. נתנאל נשא את חיה, ובנם: ירון. ללוי נולדו שני בנים: יצחק ומשה. ילדיו של יצחק: לוי ועינת מלר. לוי נשא לאישה את קרן, וילדיהם: מאיה, ליטל ובן-חור. ילדיה של עינת: התאומות לי ואמה, וזואי. ילדיו של משה, שנשא לאישה את אורה: ליאת סידרנסקי-יוכפז (עו"ד, ילידת תשל"ב, נישאה לרונו יוכפז, ולה שלוש בנות: יובל, יעל ושרה), וגלית סידרנסקי, ילידת תשכ"ז.

39 מעשה זה שמעתי מפי נכדו, בן בתו קיילא, יעקב כהן, ששמעו מפי סבו.

40 "חבצלת", שנה כ"ה, גליון 42, מיום ה' אב תרנ"ה, עמ' 8.

41 שאול נולד לאביו, צלקו, בסקידל, פלך גרודנא, בשנת תק"ע. פעסיא נולדה אף היא בסקידל, תקע"ב. לפנחס הייתה אחות בשם: ציפה.

מקצועו אדריכל מטעם הממשלה⁴². איידל התייחסה לדון יצחק אברבנאל⁴³, ושם אמה היה קונא⁴⁴. הם התגוררו בעיר קוזניצא, פלך גרודנה.

העלייה לארץ ומלחמת העולם הראשונה

בשנת תרס"ה עלו ר' ישראל-זעליג ורעייתו איידל עם ילדיהם לארץ-ישראל והתיישבו ב"בתי מחסה" שבעיר העתיקה בירושלים. משם לא זזו עד לפינויים בשנת תש"ח במהלך מלחמת השיחור, כשהרובע היהודי נפל בידי הליגיון הערבי. ר' ישראל-זעליג, מצאצאי הב"ח⁴⁵, היה תלמיד-חכם שעסק בתורה ובחכמת הקבלה כל חייו⁴⁶, בן כולל הורודנא, ובירושלים למד בישיבת המקובלים "שער השמים". היה חסיד קארלין, וכשבאו לארץ התפלל במניין של חסידי קארלין בעיר העתיקה בירושלים. היה בעל-תפילה ומלחין, ופעם אחת כשעבר לפני התיבה, עבר ליד בית הכנסת אחד מגבאי ועסקני בית הכנסת "שונה הלכות" שבעיר העתיקה. הוא התפעל מנועם תפילתו והזמינו לשמש כבעל תפילה קבוע באותו בית-כנסת, ואף הציע לו שכר נאה. הבעיה הייתה, שבאותו בית-כנסת התפללו בנוסח אשכנז, ואילו הוא היה מתפלל בנוסח ספרד. הלכו לר'

42 על פי דוד זכאי, "מתולדותיו", עיתון "הצופה" מיום י"ג תמוז תשט"ז. יום הזיכרון שלו: י"ח טבת

(חסרה השנה), על-פי הרישום בסידורו של ר' ישראל-זעליג. לפנחס היה בן נוסף ושמו יוסף. ביזמנו של הרב יהושע קניאל מיום ד' אדר תרפ"ג, נרשם: "קיבלתי מכתב משאר בשרי צבי קאטאק בן דודי ר' יוסף מגראדנא".

43 היה בידה כתב יוחסין, שהלך לאיבוד בביתם שנעזב בעת פינויים מן הרובע היהודי במלחמת

השיחור בשנת תש"ח, ועלה באש על כל תכולתו בידי הערבים שהציתו את הרובע. דון יצחק אברבנאל נולד בליסבון, פורטוגל, בשנת קצ"ז (1437), שם שימש כשר האוצר של מלך פורטוגל. ברבות הימים עבר למלכות קסטיליה שבספרד וגם שם שימש כשר האוצר של המלך פרדיננד. כתב ספרים בפילוסופיה יהודית ובפרשנות המקרא, ונחשב לאחד מגדולי פרשני המקרא. בשנת רנ"ב (1492), התייצב בראש מגורשי ספרד והגיע לאיטליה, שם נפטר בוונציה, רס"ח (1508). ראה עליו: מ' מרגליות, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, ח"ג, עמ' 896-901. במשפחה סיפרו, שהסבתא איידל ביכתה את אבדן כתב היוחסין הזה עד יומה האחרון (כשפונתה מביתה במלחמת השיחור, חשבה לתומה שעוד תחזור לביתה, ולכן לא לקחה עימה את כתב היוחסין היקר).

44 זאת, על סמך מכתב ברכה ששלח שאול, נכדם, מארץ-ישראל, לרגל חג הפסח, ושנוסחו נמצא

במחברת חידושים של סבא, הרב יהושע קניאל. ל"ב יושן המכתב: "רב חיים ושלום לכבוד אדוני אבי זקני, מחמד עיני, כבוד ש"ת מו"ה פנחס קאטאק נ"י עם אמי זקנתי היקרה מרת קונא קאטאק ת", עם כל ב"ב יחיו בחיים ושלום, ואני מברכם ביום טוב כשר ושמת. ממני נכדכם המצפה לראותכם בב"א, שאול קאנעל". במקור אחד נמצא ששמה היה דבורה, והיו לה אומנם שני השמות. בשם אמי ע"ה נמסר לי, כי איידל הייתה בת יחידה וכי אמה נפטרה בצעירותה. אבל במקום אחד מצאתי שלהוריה היה עוד ילד. אביה נישא בשנית ואיידל עזרה להם לגדל את הילדים.

45 ר' יואל סיקטי, מגדולי האחרונים, בעל בית-חדש (ב"ח) על הטור, ומחברם של ספרים רבים,

לובלין, שכ"א-קרקוב, ת. ראה עליו: ח' טשרנוביץ, תולדות הפוסקים, ח"ג, עמ' 122-126; מ' מרגליות, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, ח"ג, עמ' 716-719.

46 באחד ממכתביו של בנו, הרב יהושע, הוא כותב עליו: "הוא יושב כל ימיו ועוסק בתורה ובעבודה במסירות היוצאת מהכלל, וכדרכו בקודש הוא מהתלמידי חכמים הצנועים שאינם נדחקים לשום ענין ציבורי...".

שמואל סלאנט, רבה של ירושלים, והוא שיכנע את ר' ישראל-זעליג, שמשום רווחת המשפחה מותר לו לעבור לפני התיבה בבית הכנסת "שונה הלכות" גם אם יהיה עליו להתפלל בנוסח אשכנז.

על קורותיהם ותלאותיהם של ר' ישראל-זעליג ורעייתו, מעת שהחליטו לעלות לארץ, מספרת בזיכרונותיה, אמא ע"ה⁴⁷:

היה זה בתחילת המאה הנוכחית [=המאה ה-20 למניינם] כשסבא ר' ישראל-זעליג קָּלָל, בן למשפחה עשירה שעסקה בטקסטיל בביאליסטוק וגרודנה של פולין, פנה אל בת זוגו הנאמנה וביקש ממנה להסכים עמו, לעזוב את הגולה עם כל הטוב שהיה מנת חלקם [ביתם היה בית אמיד לתפארת, ורוב עבודות הבית נעשו על ידי משרתות], ולנסוע ולהתיישב בארץ-ישראל, והיא אכן הסכימה והתחילו בהכנות. הבת הגדולה, דבורה, שהיתה כבת חמש-עשרה, למדה תעשיית גרבים כדי שיהיה במה לפרנס את המשפחה, וכשתורה זו היתה ידועה לה החליטו לעלות ארצה, קנו את המכוונות המתאימות וחוטי צמר וכותנה לתקופה ארוכה, ארזו את בגדיהם ושקים אחדים של צנימים ויצאו בדרכם לאניית משא שנוסעת בסביבות הים התיכון, עם שבעת ילדיהם, שאחד מהם היה אבינו, יהושע, בן השמונה. עדיין לא היו באותם הימים אוניות מפליגות עם נוסעים, ורק באוניית משא יכלו להגיע למחוז חפצם. שלושה חודשים ארכה נסיעתם זו, שכל מאכלם צנימים שטבלו בתה שקיבלו מהמלחים. עדיין לא היתה מפותחת תעשיית השימורים, וכל דבר נראה להם לא כשור, וכך אחרי הרבה תלאות וכמעט רעב, הגיעו לחוף יפו. נמל לא היה עדיין בימים ההם. הסירות הגיעו עד לאונייה, והערבים משיטי הסירה הסתדרו על יד הסולם שהורד אל הסירה, חלקם למעלה על האונייה וחלקם בסירה למטה, וכך השליכו מאחד לשני את הילדים, ועם כל השלכת ילד כמעט התעלפו סבא וסבתא. בערך כך הורדו גם הם והמטען שלקחו עמם, וכך הגיעו אל היבשה לחוף מבטחים. בהגיעם, לא רצה סבא להישאר אפילו ללינת לילה ביפו. מיד חיפשו ומצאו עגלה שתיקחם ירושלימה מחוז חפצם. מכוניות לא היו עדיין באותם ימים בשום מקום, וכך נטלטלו שעות רבות בדרך מיפו לירושלים, שם קנו בית בעיר העתיקה שבקומה הראשונה העמידו את המכוונות לתעשיית הגרביים [מכונת סריגה וציוד לצביעת צמר], ודבורה הבת היפה החרוצה והחכמה החלה מיד בעבודתה, ושָׁמָה ושָׁמָע הגרביים יצאו לתהילה והקונים היו רבים. הקומה העליונה היתה למגורים למשפחה הגדולה שעד מהרה נוספה לה בת, אסתר-לאה. עוד בטרם מלחמת העולם הראשונה היתה רעידת אדמה והבית קרס נפל ונחרב, ושלושה מילדיהם הקטנים נהרגו במפולת⁴⁸. פתאום נשארו חסרי כל, הצילו את המעט שיכלו להוציא מן המפולת

47 כתב היד שמור בידי.

48 אולי הכוונה לרעידת האדמה שהתרחשה בארץ-ישראל בשנת תרס"ו. רעידת אדמה זו התרחשה כמעט בו זמנית עם רעידת האדמה שהחריבה בארה"ב את העיר סן-פרנציסקו ביום כ"ג ניסן תרס"ו (18.4.1906). בארץ, נעצרה זרימת הירדן לעשרים וארבע שעות. ראויה לציון העובדה, שהסבא, ר' ישראל-זעליג, רשם בסידורו את ימי הזיכרון של בני המשפחה הקרובים, כולל יום

– המכונות ומעט רהיטים, שכרו דירה עלובה בעיר העתיקה, והמשיכו את חייהם שהיו עלובים מאוד מאז. המשפחה בחו"ל, כששמעו את הקורות אותם, ביקשום לחזור והם ישקמו אותם, אך סבא וסבתא אטמו אזניהם, עלו לארץ-ישראל כדי לחיות בה ולא כדי לעזבה, ולא עוד, סבא גם החליט לא לעזוב את ירושלים ולגור רק בעיר העתיקה. על כך שמר כל ימיו, וגם במלחמת השיחרור נשארו סבא וסבתא עד שהוציאו את הלוחמים השבויים, ואת הזקנים שחררו מחוץ לעיר העתיקה. במהלך מלחמת העולם הראשונה, סבלה המשפחה מן הרעב ששרר בארץ וגם מפגעי טבע, וביניהם מכת הארבה. להקות הארבה נחתו בארץ בחודש ניסן תרע"ה, ועשו שמות בגידולים החקלאיים. רבים מבני הישוב נחלצו למלחמה בארבה. על חוויותיו של הרב יהושע קניאל בהקשר זה, אנו שומעים מדברים שאמר כעבור שנים, לכבודו של הסופר והמחנך ר' דוד ילין⁴⁹:

רוצה אני לייחד את הדיבור במילים ספורות על אורחנו ר' דוד ילין, נשיא ועד הלשון העברית. כי אני הספקתי להכירו מקרוב בשנות המלחמה. ולא דווקא במלחמת האנשים כי אם במלחמת הארבה. כשהתפשטה מכת הארבה בארץ, הוטלה חובת גיוס על כל היישוב להילחם בארבה באמצעים פרימיטיביים, לגרשו ולבערו מן הארץ. אנו קבלנו עלינו לנסוע לאם המושבות פתח-תקווה לבער משם את הארבה. באנו אל הרכבת, חיכינו שעות והיא לא זזה ממקומה. רעבים היינו. את לחם חוקינו, הדורה והתורמוס, גם כן לא הספקנו לקחת איתנו. חשבנו, מי יודע מה יהיה גורלנו. אפשר שיהיו עוד עיכובים בדרך, ונצטרך עוד ללכת מהרכבת ברגל לפתח-תקווה, בלי כביש, לא אוטומובילים ואף לא עגלות איתנו. ואם חלילה נצטרך לשהות זמן מה בדרך, ניפול ח"ו באין אונים. פתאום הופיע לפנינו כמלאך מושיע ר' דוד ילין חבוש תרבוש לראשו, כדרך המקורבים למלכות בזמן הטורקים, ואחריו סבלים נושאים שקים כיכרות לחם, והוא חילק לכל אחד את מנתו. הרכבת זזה, ואנו נסענו. והנה, אשר יגורנו בא. הורידו אותנו בתחנת רמלה בשעה מאוחרת בלילה. מורה דרך לא היה לנו, והתחלנו תועים בדרך לפתח-תקווה. כל ערבי שנפגשנו איתו, לא שלף את חרבו או את אקדחו כרגיל היום. אדרבה ואדרבה! קידמו את פנינו בברכות חמות. אולם כששאלנוהו על הדרך למלֶבֶש (פ"ת), ענה לנו: דוגרי – ישר! יוכלנו כך ללכת דוגרי עד עזה או אשקלון. כך הסתובבנו עד עלות השחר. כשנודע הדבר לפתח-תקווה שקבוצת אנשים יצאה מירושלים לפתח-תקווה ועוד לא הגיעה, שלחו פרשים לחפש אותנו ולהשיבנו אל המסילה. ומי יודע מה היה איתנו אם ר"ד ילין לא היה מביא אלינו לחם לפני נסיעתנו, כי אז היינו נופלים מרעב ואין אונים. ימים אחדים אחרי בואנו לפ"ת, וכביכול מילאנו את חובתנו וניצחנו את האויב – הארבה, שוב הופיע ר"ד ילין לסדר לנו את הַיְסִיקָה

הזיכרון של בתו דבורה שנפטרה בצעירותה לאחר שנולדה בתה אסתר, ולא רשמ דבר ביחס למותם של שלושה ילדים קטנים.

מתוך נאום במסיבת חג היובל של ועד הלשון העברית, בהשתתפות נשיאו פרופ' דוד ילין, וד"ר יוסף יואל ריבלין, באולם קפה ורנר, אור ליום י"ב אייר תרצ"ט. [ראה אודותיו: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך ב, עמ' 569].

– לתת לכל אחד את שטר השיחרור מעבודת הצבא. ואז הכרתי את ר"ד ילין, לא רק כסופר ובלשן, מורה ומחנך, כי אם גם כעסקן נדיב. לא רק כמורה ומחנך לאנשים בלתי מבוגרים, כי אם גם למורה ומחנך לאנשים. מדברים אלה אנו למדים גם על חלקו של ר' דוד ילין בהשגת שטר שיחרור עבור הרב יהושע קניאל, שהיה אז צעיר לימים (עוד לא בן 19), מעבודת הצבא⁵⁰. בתקופת מלחמת העולם הראשונה, נאלצו כמה מבני המשפחה, שהיו בעלי נתינות רוסית, לרדת למצרים⁵¹.

מלחמת השיחרור

תקופה קשה עברה על משפחת הרב והרבנית בזמן מלחמת השיחרור, ובמיוחד על יושבי ירושלים, שמהם סבלו ביותר תושבי העיר העתיקה, ובהם הוריו של הרב. על המצב הקשה ששרר בירושלים בזמן מלחמת השיחרור ובתקופה שקדמה לה, ניתן ללמוד מתוך מכתבים ששלחו בני המשפחה שהתגוררו בירושלים, אל הרב והרבנית בחיפה. במכתב מראשית התקופה, מיום כ"א שבט תש"ח, כותב משה-גדליה, אחיינה של הרבנית:

... ראשית, אודיעכם משלומנו הטוב, כך בדרך כלל המצב במשפחה בירושלים די טוב, כולם בריאים. אבל בעיר העתיקה המצב לא מזהיר, מכיון שקשה לבוא לשם. אבל בעניין כסף, אז אפשר למסור ליד הקהילה בירושלים והם מוסרים בעיר העתיקה. בעניין ה 5 לא"י אני מסרתי מכיוון שהיה אז מצב קשה מאוד בעיר העתיקה, אז נסיתי לשלוח בדרך זו: אחי, שמואל ברוך מסר למישהו בעיר, והוא טיילפן לעיר העתיקה למסור להורים של הרב הכסף... המצב מתוח מאוד בירושלים. כל הערבים ברחו מרוממה, מכל סביבה יהודית הם בורחים בירושלים, הם נמצאים בקטמון ובליתא ובחלק ממגרש הרוסים. עד מושב זקנים אין ערבים... בירושלים בלילה חזית. כמעט כל לילה יריות ופצצות. בזמן כתיבת המכתב היו 3 פצצות בקטמון. עוד לא ידוע מה היה... אני מוכרח לצאת ולראות מה נשמע בחוץ בעמדות. המצב בירושלים קשה. כל העבודות נגמרות והמצרכים יקרים. אין מה לאכול. ביצים אין להשיג, רק ריבה וסרדיניים. עכשיו משיגים כבר גם תפוחי אדמה ומקוויים שיהיה טוב...

במכתב אחר, שאותו כתב אליעזר שפירא, אחיה של הרבנית דינה קניאל, אל אחותו ובעלה הרב, מירושלים הנצורה, ביום י"ז אד"ש תש"ח, נאמר:

...הנני להודיעך שקבלתי מבנך מתניהו שיחי' משלוח ראשון של 23 ביצים ארוז בפח והם באו בסדר גמור, לא נשברה אף ביצה, וממש החיה את נפשי [מתתיהו למד אז בישיבת כפר הרא"ה, שם ניתן היה ביתר קלות להשיג ביצים]. הוא הציל אותי כמו שנותנים לרעב פרוסת לחם, כי אין לי דבר אחר להחיות את נפשי, כי זהו המאכל היחידי שלי שמותר לי לאכול... בקשתיו רק שישלח וגם יסכן לשלוח

50 על קשריו הטובים של ר' דוד ילין עם הטורקים, ראה גם פנייתו של הראי"ה קוק אליו, בעניין אחר, באגרות הראיה, ח"א, סי' קסח.

51 לפרטים על כך, ראה להלן, בפרק: "צאצאי ר' ישראל-זעליג ואידל קניאל".

גם מעט בשר, תפוחי אדמה, על אחריותי. מקודם דאגנו על בשר, ביצים, תפוחי אדמה, שמן וכו', וכעת דואגים על הכל, כי מצב המזון בירושלים נהיה רע שבעתים. לא משיגים שום דבר. ממש שום דבר במלוא מובן המילה. החנויות ריקות. השוק ריק. אין דגים, אין ירקות, אין עדשים, אין שעועית, אין ד"מ [=דג מלוח], אין חלב, אין ריבות, וכעת אין אפילו לחם. ישנו רק רירות יומם וליל, כמו ר"ל בחורבן: בחוץ תשכל חרב ובבית אימת רעב... כמו כן רציתי לשאול אתכם אם זה בגדר האפשרות לשלוח לי פחית מגד ופחית שמן מוני ומעט סבון כביסה, כי הדברים הללו הם בגדר בל יראה ובל ימצא כבר מזמן, ואם תצליחו לשלוח את זה אז נהיה אסירי תודה לכם מאד מאד. ומי יודע אולי זה רק חלום, ואולי דעתי אינה שפויה אז אני חולם על דברים כאלו. היו שלום ונזכה לזמנים יותר טובים, כי מן תקופת חורבן בית שני עוד לא עברה על ירושלים תקופה כזאת, ה' יצילנו.

המצב בעיר העתיקה, שם התגוררו ר' ישראל-זעליג ואשתו איידל, היה אף יותר גרוע. נוכח מצב קשה זה, העביר סבא, הרב יהושע קניאל, באמצעות אליעזר גיסו, סכומי כסף על מנת להעבירם להוריו בעיר העתיקה. במכתבו אל הרב קניאל מיום ח' שבט תש"ח, הוא מאשר העברת סכום כסף שהעביר לו, אבל הוא כותב:

כפי ששמעתי, יותר חשוב לשלוח חבילות צרכי מזון מלשלוח כסף, כי כמעט אין מה לקנות בעד כסף, והתקשרתי עם בן אחותך מר יעקב [כהן, ממגיני העיר העתיקה, שלימים נפל בשבי הלגיון הערבי, ראה להלן, הערה 61], והסברתי לו שמוטל עליהם חוב לשלוח חבילות מזון כל שבוע, שכל הנכדים יאספו וישלחו מזון. הוא הבטיח לי שישתדל לעשות ככה, אבל אם הוא יקיים זה אינני יודע. על כל פנים אני מודיע גם לכם שתשתדלו גם אתם לשלוח אלי חבילות מזון ואני אעביר את זה על ידי ועד הקהילה. כי לו היה ראשי על כתפי הייתי אני עושה את המצווה הזאת, לקנות מזון ולסדר חבילה להורייך, אך לצערי הגדול זה שבועיים מיום שבני היחיד אורי התגייס, אז אני וחיה כמטורפים, לא אוכלים ולא ישנים, וחיה בוכה יומם ולילה ומבקשת עליה את המוות ר"ל. התחננתי לפניו שירחם עלינו אולם הוא לא שמע בקולנו... ומחר שולחים אותו אי-שם בארץ על 3 ימים אימונים. מי יודע אם נוכל לסבול את זה, ה' ירחם עלינו... כמו כן אולי תוכל לתת לי עצה, תודיע לי איך להוציא את בני אורי מהתפקיד המסוכן, אחרת נשתגע מרוב דאגות עליו, בפרט אחרי המקרה של 35 בחורים שנהרגו על יד כפר עציון⁵², שהרבה מהם ירושלמיים - 3 בחורים הם ממקור ברוך שהכרנו אותם. אנחנו שכורים ורצוצים ואין לנו שום דרך איך להציל אותו. אנו זקוקים לסיעתא דשמיא, כל הישוב בכלל, ואני וחיה בפרט.

במכתב מאוחר יותר, משבוע שחל בו פסח, תש"ח, במענה על מכתבו של הרב שבו הוא מבקש לשלוח חבילות מצרכים להוריו, כותב אליעזר שפירא:

52 שיירת הל"ה שיצאה ביום ה' שבט תש"ח לעזרתו של כפר עציון הנצור, וכל אנשיה נפלו בקרב גבורה לאחר שהתגלו על-ידי הערבים. ראה הדיווח בעיתונים "הצופה", "המשקיף" ו"דבר", מיום ז' שבט תש"ח, ובו גם פירוט שמות הנופלים, הי"ד. באשר לאורי, ראה להלן, הערה 255.

בדבר בקשתך לשלוח חבילת מצרכים להוריק על ידי הנכד שלהם, דברתי גם עם הנכד יעקב [=בנה של קיילא, בתם של ר' ישראל-זעליג ואיידל], הלא בכלל אין להשיג שום מצרך בירושלים. לא תאמין, שכל החנויות ריקות, ממש פשוטו כמשמעו, לא ירקות, לא קטניות, לא סגריות, לא עוגות ולא לחם, מלבד המנה של 250 גרם ליום לנפש, לא דגים, לא בשר, לא פירות, ממש שום דבר במלוא מובן המילה, כמו בשנת רעבון ר"ל. עכשיו תתאר לך איך הגענו למצב כזה בירושלים הקדושה. תודה לאל והודות לאנשי ההגנה שהצליחו לפרוץ את המצור שהחזיק שלושה שבועות רצופות הגיע השבת הגדול שיירה גדולה לכבוד הפסח הממשמש ובא. גם אנו סובלים מחוסר מים וחוסר נפט לבישול. גם פחמים אין להשיג, ה' ירחם. ומזה תוכל להסיק את מצב בריאותנו ופרנסתנו.

לאחר נפילת הרובע היהודי במלחמת השיחור, ביום כ' באייר תש"ח, פונו ר' ישראל-זעליג ורעייתו איידל מביתם. מי שטיפל בהוצאתם ובסידורם הזמני מחוץ לחומות, עד להעברתם לחיפה, לבית בנם, הרב, היה הרב אליהו בניזרי, איש ישיבת "מרכז הרב" בירושלים, שפעל מטעמו של הרב נתן רענן-קוק, מנהל הישיבה, וחתנו של הראי"ה קוק. מכתבו אל הרב יהושע קניאל בעניין הוריו השתמר, והרי הוא כלשונו:

ב"ה, י"ג סיון תש"ח, ירושלים

לכבוד הרב הגאון, הג' המפורסם הצדיק וכו', מוהר"ר יהושע קניאל שליט"א ונ"י, הרב הראשי לקהילת חיפה וסביבותיה, שלום וישע רב,

אחדרשה"ט, היות ונפל בגורלי לטפל בהוריו בהוציאי אותם מהעיר העתיקה, וגם בסידורם מחוץ לחומות, הנני לפרט לכב' את כל הפרטים על מצבם. בראשונה הנם בריאים ושלמים. אמנם מצבם החמרי קשה מאוד, ומצפים שכב' יבוא לעזרתם בהקדם. בהשתדלותו האישית של כב' הרב נתן רענן קוק שליט"א, אשר הואיל לסור יחד איתי אל קרובו, מר [אליעזר] שפירא הי"ו שזואיל לקבלם בצל קורתו, נאות מר שפירא להחזיקם. בינתיים הוריו מודיעים לי כי הם לא מוצאים את סיפוקם לא בבית מר שפירא ולא בבית גיסו. ובכן אני בא בהצעה אל כבה"ג, אם אפשרי להעבירם לחיפה, וכמובן שכב' יתאמץ לעשות את הסידורים – הן לקבלתם, והן להסיעם לחיפה. ואם כבה"ג מסכים לכך, יואיל להודיעני בהקדם במברק על פי הכתובת רענן-קוק, וגם לכתוב מכתב, כי יתכן שהמכתב יגיע קודם המברק. אני מתמסר עבורם בכל לבי ונפשי ומבקר אותם פעמים אחדות בשבוע ודואג להם בכל מה שידי מגעת. השגתי עבורם לבנים לאבא ולאמא (קבלתי מהרבנית קוק שתחי'). וגם משתדל עבורם בינתיים לקבל רשיון יציאה לחיפה, וכמובן אם תבוא הסכמה לכך מכבה"ג, כי מאוד היו הוריו רוצים ליהנות מצל קורתנו כי לזאת הם מבקשים תמיד. לא אאריך אודות הפרשה העגומה שעברה עליהם בהיותם בעיר העתיקה – ובפרט כעת מחוץ לחומות. כל רכושם וממונם אבד ואיננו⁵³. לא הספיקו

לקחת איתם אפילו כותנת אחת. בעיר כעת בירושלים אין להשיג מזונות מלבד המנות הזעומות המתקבלות לעתים רחוקות, מלבד לחם בשיעור - 130 גרם ליום שמקבלים כל יום. אין מים מספיק, כי גם למים מחלקים במנות לכל נפש. מצבנו בכלל בירושלים כעת הוא קשה בכל המובנים, ואנו מצפים לישועה ממרומים. אסיים בדרישת שלום לכל בני משפחתו ולכל הנלווים אליו, ומחכה לתשובתו המהירה בהקדם.

שלו באהבה, אליהו בניזרי, מלפנים רב ושו"ב בכפר ויתקין.

תשובה חיובית לפנייה זו ניתנה על ידי הרב קניאל תוך מספר ימים. ביומנו של הרב, מיום י"ח סיון תש"ח, נאמר, כי נשלחו "טלגרמה ומכתב להרב אליהו בניזרי על אודות העברת הורי לחיפה", וכעבור שלושה ימים, ביום כ"א סיון, יש אישור ביומן כי "הורי באו מירושלים". ביום כ"ג סיון מצויין ביומן, כי נשלחה "תעודה להרב אליהו בניזרי שהוא מירושלים והביא את הורי לחיפה".

בהשלמה לאמור לעיל אודות אובדן כל רכושם בעת הפינוי מהעיר העתיקה, אביא בזאת את נוסח המכתב ששיגר ר' ישראל-זעליג לפי קריאת המשרד לנפגעי המלחמה, ובו פירוט הנזק שנגרם להם כתוצאה מהגירוש:

ב"ה, חיפה, י"ט מנחם-אב תש"ח

לכבוד המשרד לנפגעי המלחמה, אזור ירושלים

הנדון: פגיעת רכוש של הרב י"ז קניאל

בקשר להודעת כב' ב"הצופה" י"ז לחודש זה, הנני להודיע לכב' כי אני נפגעת בכל רכושי. גרתי בעיר העתיקה בבתי מחסה, ירושלים. ביום החורבן של העיר העתיקה, הוצאנו אני ואשתי והשארנו בדירתנו כל מה שהיה לנו: ספרים, כסף, בגדים (מעילים, שמלות, 2 כובעי קטיפה, 2 טליתות, 1 תפילין מעור אחד), כלי מיטה (2 מזרונים, 2 שמיכות וכסתות, 5 כרים וסדינים, לבנים), כלי בית ומטבח (כלי אכילה ושתייה, פרימוסים וכלי בישול), ורהיטים (2 מיטות וספה, 2 שולחנות, 4 כסאות, 3 ארונות, 2 שעונים, 1 שעון קיר), שלנו ושל בתנו הנמצאת בבית חולים. מקום הרכוש: בתי מחסה, מס' כ"ט, עיר העתיקה.

תושבי הרובע אל הר"י קניאל. אביא דברים שכתב הרב פנחס ב"ר ישעיה (כנראה עפשטיין, לימים ראש העדה החרדית בירושלים) בשנת תש"ט, במכתבו מירושלים אל הר"י קניאל, כתב בין יתר דבריו: "ואף שאין דרכי להתאונן, אמנם הרי עכשו זה מילתא דכבר איגלאי שיבין מעצמו אין שנחרב בשריפת עיר עתיקא קדישא כל הוני ורכושי במטלטלי ורהיטי הבית, כרים וכסתות, הכל באשר לכל. ועיקר העיקרים, כל אוצר ספריי העתיקים, שסין בבלי וירושלמי, אשר לפי המחיר שעלה עכשו הם שווים יותר משה אלף לא", ואני בוכה ומתאונן ערום וערטלאי בגשמיות ורוחניות וצרות הבית שאין לשער. קצאתי שלא להכאיבו יען כי לב רכה יש לו...". במכתב אחר, מאת הרב שלמה אליהו פריימן, המפקח על חורבת ר' יהודה החסיד וקבר רחל, מיום י"ז אלול תש"ח, נאמר, בין היתר: "מאז שפרצה המלחמה בארץ נפסקה לגמרי כל פרנסתי, ואחרי שנפלה העיר העתיקה נחרב ביתי ואבד כל רכושי ונשארתי בעירום כל. גם נפצעת ושכבתי ששה חדשים במיטה..." (בנו, הרב ר' בן ציון פריימן זצ"ל, היה המשגיח שלי בתקופת לימודי בישיבת "נתיב מאיר").

כתובת הנפגע: רח' ארלוזורוב 20, הדר הכרמל, חיפה, אצל הרב קניאל.
מהות הנזק: פגיעה בנכסי דניידי על סך 400 לא"י.

בכבוד רב, ישראל זעליג קניאל

העבירו אותנו לשכונת קטמון. בגלל מצב בריאותנו העבירו אותנו לבנו, הרב בחיפה. הם שהו, כאמור לעיל, בבית בנם הרב עד יום ב' מרחשון תש"י, שאז חזרו לירושלים להתגורר במושב-זקנים.

נחזור למצבם הקשה של בני המשפחה. לא רק המצב הכלכלי בתקופת המצור על ירושלים היה קשה ביותר, כנזכר לעיל. חלק מבני המשפחה סבלו גם מפגיעות ישירות של תותחי הליגיון הערבי בבתיהם. במהלך המצור על ירושלים, נהרגו בהפגזות של הליגיון הערבי על האוכלוסייה האזרחית מאות מבין תושבי העיר. אביא בזה קטעים אחדים מתוך מכתביהם של בני המשפחה בירושלים הנצורה, אל הרב והרבנית בחיפה⁵⁴. במכתבו של אליעזר שפירא אל גיסו הרב ואחותו הרבנית, מיום ה' סיון תש"ח, נאמר: ... בטח קיבלתם דרך הרדיו פריסת שלום מהור"ך [ר' ישראל-זעליג ואיידל] שהם נמצאים אצלי בבית בריאים ושלמים. מה שעבר עליהם ומה שעבר עלינו במשך ימי הרעשת ירושלים ר"ל, אי אפשר לתאר על נייר, ואנו צריכים לברך ברכת הגומל אלף פעמים ביום, ולברך על הנסים, שעשה לנו נסים בזמן הזה, שנשארו שלמים בגוף וברוח, בתקווה שה' ירחם על עמו ועל עירו הקדושה, כי אנו תושבי ירושלים שתינו את כוס התרעלה עד תומה, ודי לצרותינו, כי הרבה סבלנו, כי ירושלים היתה סטלינגרד מס' 2.

במכתבו מאותו יום של אחיינים של הרב והרבנית, יצחק-מרדכי שולמן, נאמר: התותחים שעמדו סביב העיר מכל הצדדים, בפיקודם של הקצינים הנאצו-בריטים, הרעישו את ירושלים ביום ובלילה ורבים חללים הפילו, וזרעו מוות כליון והרס באנשים נשים וטף וברכוש, וכל חומה הפילו לארץ [ולא היה מי שיאמר למלאך המשחית הרף. מלבד הרעבון ללחם וצמאון למים שנמשך עד היום הזה, ה' ירחם! כנראה את ירושלים העיר הקדושה הפקירה ממשלת ישראל, היפוך הכתוב: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני וכו'". כל הנשאר לחיים בירושלים הוא בבחינת "אוד מוצל מאש"י]⁵⁵. פעם נפל פגז על גג בתי מינסק ממול חלון אמנו [אלטע, שגרה בשכונת כנסת]. רסיסים חדרו דרך חלונותינו ועשו חורים בקיר הבית מבפנים. באותה שעה נמצאנו כולנו בבית ממול הקיר הנפגע. מיד ברחנו מן הבית שנתמלא כולו עשן. נלאנו למצוא פתח הבית. גם אצל אחי, שמואל-ברוך, נפלו פגזים על ביתו ונהרס חלק מקיר המטבח שלו והזיקו מעט כלים. גם הקיר של החדר הפנימי נסדק ושמשות החלונות נפצו. ביקרתי בבית דודי אליעזר-דן. ראיתי שם את הור"ך שיחיו. הם באו בערום ובחוסר כל רח"ל. מקודם הובאו לקטמון ומשם לבית אליעזר... הרבה יש לי לספר מה שעבר עלינו, ועוד חזון למועד.

54 המכתבים דלהלן הם מתקופת ההפוגה הראשונה בקרבות, שהחלה ביום ג' סיון תש"ח, ונמשכה ארבעה שבועות, שבמהלכם התאפשרה העברת דואר.

55 קטע זה שבסוגריים מרובעים הוא מתוך מכתב אחר שלו אל הרב, מיום י"ז סיון תש"ח.

המכתב השלישי מאותו יום, הוא מאת הרב שמואל-ברוך שולמן, המספר את אשר עבר עליו:

ברוך מחיה המתים! אחרי שניזוק בימי, זימנה לי ההשגחה את בית השכן הגר בבית התחתון שברח לשכונה אחרת. הכנסתי שמה את רבקה [אשתו] והפליטים מסנהדריה שבאו לחסות בצל קורתי [הוא היה רבה של שכונת סנהדריה], ואני עברתי ל[בית החולים] "בקור חולים", וטיפלתי ביום ובלילה בעריכת "תעודות המות" ורשיונות הקבורה של ההרוגים הקדושים הי"ד, ושומה עלי לחקור מפיות בני המשפחות השכולות כל מיני פרטים, וספגתי צער ועגמת נפש לאין שיעור, ויחד איתם שפכתי נחלי דמעות, עד שנפח ראשי ונשבר לבי בקרבי על חללי בת-עמי, אנשים נשים וטף. כמה משפחות נהפכו בתייהם קבריהם ר"ל. ב"ב"קור חולים" קיבלתי אכילה, שתיה, לינה, והיה לעתים קרובות סכנתי את עצמי ורצתי למאה-שערים ול[שכונת] כנסת לדאוג למענם עבור קבלת מנות המזון הזעומות, לחם צר פחות מרבע ככר ליום, ומים במשורה וכ'.

במכתב נוסף, מיום י"ז סיון תש"ח, מודיע הרש"ב שולמן על האבידות בנפש בקרב בני המשפחה: "בנו היחיד של ש"ב מרדכי לוי (מרדכי אפטייקער) [בן דוד של הרבנית דינה קניאל], דוב, נהרג בהגינו על 'הדסה' שעל הר הצופים, הי"ד" 56. ילד של חיים יום טוב (חתנו של ש"ב מאניש כ"ץ) נהרג על-ידי פגז, הי"ד". הילד הזה, דוד, היה בנה של חיה-דבורה, בת אחותו (קייאל) של הרב. הוא נפגע בהפגזה שהייתה ביום כ"ו אייר תש"ח, ושכתוצאה ממנה חדרו רסיסים למיקלט שבה שהו ופגעו בדוד בן השלוש, ובאחותו לאה בת השנתיים. דוד נפטר מפצעיו כעבור יום, ולאחרי שפצעה גם היא קשה מאוד, נפטרה כעבור שבועיים בבית החולים.

תיאור נוסף לאשר התרחש במהלך חודש ההפגזות על ירושלים הנצורה, נמצא במכתבו של הרש"ב שולמן מיום כ"ב סיון תש"ח:

ב"ב"קור-חולים" שביליתי ביום ובלילה בזמן הרעשת התותחים את ירושלים וטיפלתי בזהות הקדושים והכנת תעודות המות ורשיונות הקבורה, נפלו 6 פגזים, שלושה מהם נתפוצצו וגרמו נזק לבנין לצנורות, ורסיסים חדרו פנימה וקדחו חורים ברצפת המזדרון ונכנסו לתוך רגליהם של שני עובדים, ושלושה מהם נמצאו שלמים ברחבת החצר. אחד מהם שקל כמה קילו. והיה מידי נפילת הפגזים הללו, נזדעזעו אמות הספים וגו', וככה נמשכה הרעשת התותחים את העיר הקדושה לכל אומות העולם, חודש שלם, יומם ולילה, מכל הצדדים, וקולם הולך כמו רעמים בשמים, ומכל הבתים והמקלטים בקעו קולות שמע ישראל!

ממכתבו של הרש"ב שולמן אל הרב, מערב ראש חודש תמוז תש"ח, שנכתב לקראת סיום ההפוגה הראשונה בקרבות מלחמת השיחור, עולה הד לחששות הכבדים שקיננו בלבם של תושבי ירושלים מפני חידוש ההפגזות לאחר תום ההפוגה: כעת מצב הרוחות בתוככי ירושלים, הוא בפאניקה, מחמת התקרבות מועד

[סיום] ההפוגה, ומחמת התפרצויות הלגיון הערבי עם מפקדיו האנגלו-נאצים. גם הלילה לפנות בוקר שמעתי זמזום יריות וקולות נפץ מקצווי העיר. כולם אחוזי פחד ובהלה, ה' ירחם! המוניים ברחו כבר, מהם חשובים ונכבדים... לתל-אביב והמושבות. ואנו אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים.

במכתב ששיגר הרב שמואל-ברוך שולמן אל הרב ומשפחתו ביום ר"ח מנחם-אב תש"ו, נאמר:

...ביום שלישי שבוע דנא ביקר בַּפְּנֵט [שם השכונה] בבית אמי תחי' הקצין אהרן מאיר קניאל מחיפה... ויהי כבואו... נתן לה מתנה קופסאות חלב, וזה יקר המציאות בתוככי ירושלים, חן חן לו... עם הקודש היושב בעיר הקודש ירושלים אחוז פחד כל הימים, וחי בבהלה, כי מאז התחלת ההפוגה ועד היום והלילה הזה, טרם פסקו הצליפות מצדדי האויבים. בלילה מאירים שמי ירושלים מזרקוקי אור (ראקעטות), ומיד שורקים היריות ונשמעים קולות נפץ רח"ל, וכל זה בא מצד קצוות העיר, ה' ירחם. יש ימים שחלושי עצבים יורדים כבר למקלטים, ואחר כך עולים, שוב בורחים ואחר כך חוזרים, על כל פנים בכל בית עומדים מוכנים חבילות צרורות של מזונות ובגדים על כל צרה שלא תבוא, לקחת בחיפזון בשעת הבריחה למקלטים...".

בסופו של דבר, אירועי האימים לא חזרו על עצמם, והרגיעה הסופית באה עם היכנס הסכם הפסקת האש לתוקפו ביום כ"ט חשון תש"ט⁵⁷.

הסתלקותם של הוריו

איידל קניאל נפטרה ביום ט"ו בטבת תש"י בגיל 78⁵⁸, ובדברי ההספד עליה אמר בנה הרב יהושע⁵⁹:

"נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר, חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש" (תהילים לט, ג-ד). הייתי צריך להֶאֱלֵם דום כי החשיתי מטוב. הושתקתי מטוב, נמנעתי מטוב. מאמי היקרה שהייתה כולה טוב. הרי כל אמא היא סמל הטוב. אבל בה הצטיינות של טוב. טובה לשמיים וטובה לבריות. זהירה מאוד בכבוד שמיים, בשמירת המצוות שבין אדם למקום, וזהירה בכבוד הבריות, בעניינים שבין אדם לחבירו, באהבת ישראל, עד כדי כך שהייתה כמעט שתקנית. טובה הייתה לאבי יבדל לחיים, במסירות יוצאת מהכלל, שיוכל לעסוק בתורה ובעבודת ה', וטובה לבניה ובנותיה שדאגה להם וחינכה אותם בדרך התורה. והייתי צריך לשתוק באסון זה ולא לדבר. אבל חם ליבי בקרבי בהגיגי תבער אש. כמו שאומר בעל "בינה לעתים" על הפסוק: "כי כסְּלִי מְלֹאוּ נִקְלָה וְאִין מֵתָם בְּבִשְׂרִי. נִפְּוֹגְתִי וְנִדְכָּאתִי

57 ראה הדיווח בעיתונים: "הצופה", "המשקיף" ו"דבר", מיום כ"ט חשון תש"ט.

58 ראה הדיווח בעיתון "הצופה", מיום ט"ו טבת תש"י.

59 הספד על אמי מורתי נ"ע לפני מיטתה במושב זקנים המאוחד בירושלים, יום ד' פרשת ויחי, ט"ו טבת תש"י.

בת אחותו הצעירה, אסתר-לאה פרלשטיין⁸⁵. נולד להם בן אחד: ישראל-זעליג⁸⁶. שאול נפטר ביום כ"א כסלו תשמ"ט, ויהודית נפטרה בר"ח אב תשמ"ט. אסתר-לאה נישאה לנפתלי-צבי פרלשטיין (ביום ט' כסלו תרצ"ג), ונולדו להם שלושה ילדים: יהודית (ילידת אדר א' תרצ"ה), שנישאה כאמור לדודה שאול, ושני ילדיה האחרים הם: 1. אליעזר, חסיד חב"ד, שנשא את בת דודתו (קיילא), פנינה (פערל), כנזכר לעיל. 2. יונה (טייבלע), שנישאה להרב יעקב טרייעצקי⁸⁷.

3. הרבנית דינה קניאל - קורות חייה ומשפחתה

מצד שני הוריה, התייחסה הרבנית דינה קניאל למשפחות מיוחסות בישראל, שהתקיימה בהן אהבת תורה, אהבת ישראל, ואהבת ארץ-ישראל, ואשר נהגו הקפדה יתירה במידת הצנע לכת. מצד אביה, ר' יעקב שפירא, התייחסה למשפחת רבנים בקובנה, ואילו מצד אמה, עלקא, התייחסה למשפחה מחוג תלמידי הגר"א, שעלתה לארץ עם עליית תלמידי הגר"א. נפתח בכך.

ר' גבריאל ב"ר דן משקלוב וצאצאיו

ראשון העולים לארץ, אבי המשפחה מצד אמה, היה ר' גבריאל ב"ר דן שטאקלישקאווער⁸⁸, שהיה תלמיד-חכם עצום ושימש דיין בשקלוב. על-פי המסורת שעליה נמסר בספר "חזון ציון", הסוקר את תולדות עליית תלמידי הגר"א ומפעליהם בחידוש היישוב היהודי בארץ-ישראל במאה התשע-עשרה למניינם, נימנה ר' גבריאל עם השיירות הראשונות של תלמידי הגר"א שהגיעו לארץ (תקס"ט-1809 ואילך), והיה מראשי כולל הפרושים בירושלים⁸⁹. כנראה שעלה לארץ בעליית ר' ישראל משקלוב, בקבוצה שמנתה שבעים איש, שהוא היה ממארגניה, והגיע לצפת ביום ח' אלול

85 הנישואין היו בראש חודש תמוז תשי"ג. אסתר-לאה נפטרה בסוף אייר תשי"ד.

86 נולד ביום כ"ט סיון תשכ"א. איש מחשבים. נשא לאישה את אטה, וילדיהם: שאול, יליד תש"ן (נשוי לשושנה, וילדיהם: אטה, גדליה-צבי ושרה), אברהם-חיים, יליד תשנ"ז, ויהושע, יליד תשנ"ט. לאחר שאטה נפטרה, נשא את רחל-פייגא, ובתם היא יהודית, ילידת תשס"ט.

87 ילדיהם: 1. רחל (אשת משה איינשטיין. ילדיהם: אסתר, חנה, תמר, אלחנן). 2. נפתלי-צבי (נשא לאישה את רבקה לבית גרינבוים. ילדיהם: דבורה, חיים-יצחק, משה, ישראל-זעליג, שרה, אסתר, מרדכי-יוסף, מרים ותמר). 3. עדינה (אשת משה לוצקין. ילדיהם: ישעיהו, גיטה, רחל, בלומה, ישראל-מאיר ודבורה). 4. מיכל-ליב. 5. חיים-יצחק. 6. ישעיהו בנימין (נשא לאישה את איילה שופט. ילדיהם: משה, חיים-יצחק, רחל, רבקה, בתיה, שלמה, מנחם-מן, אליעזר, אלחנן, שרה ואסתר). יעקב טרייעצקי נפטר בשנת תשע"ז.

88 כך נרשם שמו בספר תולדות חכמי ירושלים, לר' אריה ליב פרומקין, ח"ג, ירושלים תרפ"ט, הוספות אליעזר ריבלין, עמ' 255. ואולי מוצאו מוועריה שטאקלישאק (סטוקלישוק) שבדרום ליטא (משם בא לארץ בשנת תר"א המלמד, ר' ברוך מרדכי - על-פי כ"י מונטיפיורי 543). וברישום כ"י סבי, הרב יהושע קניאל: "הרב ר' גבריאל סטריסקלובר" זצ"ל". כמעט כל יהודי העיירה נרצחו בשואה בשנת תש"א, על-ידי הנאצים ועוזריהם ימ"ש.

89 חיים הלל ריבלין, חזון ציון, ירושלים תש"ז, עמ' 51, 64-65.

תקסט"ט⁹⁰, ומכל מקום הגיע לארץ עם העליות הראשונות של תלמידי הגר"א⁹¹. על-פי מקור אחד, נמצא ר' גבריאל בירושלים בשנת תקפ"א (1821)⁹². אכן, במפקדים הראשונים של מונטיפיורי שנעשו בארץ החל בשנת תקצ"ט (1839), שמו אינו נזכר, ואף לא ברשימת הפרושים משנת תקצ"ד (1834)⁹³. שמו נזכר לראשונה במפקד מונטיפיורי משנת תרט"ו (1855). מן הרישום ההוא עולה שנולד בשנת תקמ"ה (1785) לערך⁹⁴, וכי עלה לארץ בשנת תרי"ג (1853). אם יש לקבל את המסורות הנ"ל, יש מקום להשערה,

90 ראה הקדמת הרב ישעיהו חשין לספר דברי ישעיהו, ח"ג, ירושלים תשט"ז, עמ' ב; מאירה אליעז, מסע שורשים - תשעה דורות בארץ-ישראל, רמת-גן תשס"ד, עמ' 29 (על עליית ר' ישראל משקלוב, ראה שם עמ' 16). במקום אחד נכתב על ר' גבריאל, שהיה "תלמיד הגר"א וחבירו של הגאון ר' ישראל משקלוב, בעל 'פאת השולחן'". ראה דברים לזכרה של חיינה רלב"ג על-ידי "אחד מהמשפחה", בעיתון "הצופה", מיום י"ז סיון תשכ"ג.

91 על-פי מאמרו של ד"ר יוסף יואל ריבלין, "הגר"א וארץ-ישראל", "הבקר", מיום י"ט תשרי תש"ח (לרגל 150 שנה להסתלקותו של הגר"א): "אחרי צעדה הנועז של השיירה הראשונה, באה עוד בשנה זו שנת תק"ע, שיירה נוספת בראשות ר' ישראל משקלוב, בעל 'פאת השולחן', תלמיד הגר"א. משיירת ר' ישראל, ומהשיירות שעלו תיכף אחריה נודעו לנו: הרבנים ר' גבריאל ד"ץ משקלוב (אבי משפחת רלב"ג, גבריאל). וראה מאמרו של הרב שמואל ברוך שולמן, "הגר"א - לדמות הגאון מווילנא במלאת ק"ג לפטירתו", נרות שבת, פרשת ויקהל, תש"ח, הגיע ר' גבריאל ד"ץ משקלוב בשנת תק"ע, בשיירה שבראשות ר' ישראל משקלוב (זהו פרק י' מסידרת מאמרו על הגר"א, החל בגליון סוכות תש"ח, עמ' קנט. ראה גם סידרת מאמרו: "תלמידי הגר"א והישוב הישן", בעיתון "הקול", כסלו תשכ"ג ואילך). על-פי הרב יוסף גבריאל, "דמויות ירושלמיות" - 70 שנה לפטירתו של ר' לישקה (הרב אליעזר דן בן הרלב"ג גברילוביץ), "הצופה" מיום 14.9.66, עלה עם ר' ישראל משקלוב בשנת תקע"א בשיירה השנייה של העולים הראשונים. בפנקס בית הדין בצפת שפירסם י"מ טולידאנו, בתוך: ירושלים - מחקרי ארץ-ישראל, ספר ב/ה, ירושלים תשט"ו, עמ' רמח-רמט (מס' 62-63), נזכר ר' גבריאל אשכנזי כקונה בית בצפת באותה תקופה. אבל אין כל הוכחה לזיהויו עם ר' גבריאל משקלוב.

92 אלעזר הורביץ, מוסד היסוד, ירושלים תשי"ח, עמ' 25.

93 רשימת החלוקה של כולל הפרושים בארץ-ישראל משנת תקצ"ד, שלם, ספר שביעי, ירושלים תשס"ב, בתוך מאמרו של אריה מורגנשטרן, "מפקד כולל הפרושים בארץ-ישראל משנת תקצ"ד (1834)", שם, עמ' 219, בעמ' 244 ואילך. ברשימה זו נזכר בנו של ר' גבריאל, ר' אריה ליב (מס' 18 באותה רשימה).

94 חישוב זה מסתמך על כך שנאמר שם שהוא אז בן שבעים, ולפי זה יוצא שהיה כבן שלוש עשרה כשהגר"א נפטר (בשנת תקנ"ח). אבל יש לקחת בחשבון את האפשרות שאין דיוק מלא בפרט זה. לי נראה אומנם, שהיה מבוגר בכמה שנים, וזאת לאור עדות ר' אריה-ליב רלב"ג, בנו של ר' גבריאל, המובאת בספר חזון ציון, עמ' 177 (מילואים לעמ' 51). שם מסופר מפי ר' אריה-ליב המעשה הבא: "פעם בא ר' גבריאל להגר"א וסיפר שמציעים לו את הרבנות בעיר חסלביץ (הסמוכה לשקלוב). באותו מעמד בא ר' יצחק מחסלביץ להגר"א וסיפר שמציעים לו לעזוב את הדיינות בחסלביץ ולקבל את הדיינות בשקלוב. הגר"א הראה לשניהם, על פי רמזים, שלא כדאי להם לשנות את מקומם וכי מקומם הקבוע יהיה בקרוב בארץ ישראל. ואחרי זמן קצר נתקיים הדבר בפועל". על-פי עדות זו, לא ייתכן שר' גבריאל היה בעת פטירת הגר"א רק בן שלוש עשרה, ומסתבר שנולד כמה שנים לפני תקמ"ה. כך עולה גם מן המסורת שלפיה היה ר' גבריאל מתלמידי הגר"א.

שר' גבריאאל עלה לארץ עם העליות הראשונות, כאמור, אבל חזר לשקלוב ושוב חזר ועלה לארץ, לאחר ששניים מתוך שלושת ילדיו כבר היו בארץ⁹⁵. על גדלותו בתורה של ר' גבריאאל ניתן ללמוד מן הפרטים שרשם סבי, הרב יהושע קניאל, על-פי המסורת המשפחתית⁹⁶:

הרב ר' גבריאאל סטריסקלובר זצ"ל היה תלמיד חכם בקי להפליא. היה נקרא "די שאפע [=ארון] ספרים". סיים ש"ס - חמישים פעם בחו"ל וחמש פעמים בירושלים ת"ו.

רישום זה מאשש את ההשערה הנ"ל, כי את רוב שנותיו עשה ר' גבריאאל בחו"ל. מסופר עליו, כי נהג לומר, שכשיגיע לבית דין של מעלה ויישאל: למדת תורה, יענה: הן (הן בגימטריה - 55). ר' גבריאאל היה מהעסקנים הידועים בירושלים. נפטר ביום כ"ב בטבת תרי"ז (1857), בבית המדרש הישן בחורבת ר' יהודה החסיד שבירושלים, כשהוא שעון על גמרתו, ומנוחתו כבוד על הר הזיתים⁹⁷.

לר' גבריאאל נולדו שני בנים ובת אחת. הבן הגדול היה אהרן-אריה-ליב (על-פי רוב נזכר: אריה-ליב)⁹⁸, שנולד בשנת תקס"ב (1802). הבן השני היה אברהם, שנולד בשנת תקס"ד (1804)⁹⁹. שמה של הבת היה שרה; לפי שעה לא ידועה שנת לידתה, אבל מסתבר שהיא הייתה הגדולה בילדים.

95 ראה בהקשר זה: אריה מורגנשטרן, גאולה בדרך הטבע - תלמידי הגר"א בארץ-ישראל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 375-377. האם, פרט לשני ילדיו: אריה-ליב ואברהם, עלו לארץ עוד מבני משפחתו של ר' גבריאאל? ברישומי חברה קדישא פרושים מצאתי, כי ביום ט' בתשרי תרט"ז נפטרה פריידא בת ר' דן משקלאב (מקום קבורתה בהר הזיתים: בית עלמין ישן, חלקה יב, שורה יג, קבר יז), וביום י"ח בניסן תרל"ג נפטרה חייענע בת ר' דן משקלוב (מקום קבורתה בהר הזיתים: בית עלמין ישן, חלקה יב, שורה יג, קבר יט). אין בידי לקשור אותן בוודאות לדן אביו של ר' גבריאאל דנן, מכיוון שברישומי החברה קדישא מצוי גם רישום על פטירתו של ר' דן משקלאב ביום ד' בשבט תר"ה. יתכן שיש לזהותו עם ר' דן משקלאב הנזכר במפקד מונטיפיורי משנת 1839, עמ' 167, שרשום "בן 50", כלומר יליד תקמ"ט (1789). ואולי אלו בנותיו? יהודי אחר הנושא אותו שם הוא דן ב"ד אברהם משקלאב, הנזכר במפקד מונטיפיורי משנת 1866, כמי שעלה בשנת תר"ב, ומתואר כ"עני מדוכא כורך ספרים", אשתו: ביילא, וילדיהם: אסתר רבקה, אברהם דוד ופייגא.

96 כתב היד שמור בידי.

97 על מצבתו נרשם: "פ"ג הרב אשר שם לילות כימים ויגע בתו"ע הרב מו"ה גבריאאל בהר"ר דן נפ' כ"ב טבת תרי"ז". ראה תולדות חכמי ירושלים, הערה 88 לעיל, שם; חלקת מחוקק, חוב' ט, מחברת א, עמ' לג. במצבה המחודשת שהוצבה על קברו לאחר שיחרור ירושלים במלחמת ששת הימים, נרשם: "פ"ג הרב רבי גבריאאל ד"ץ זצ"ל בהרב רבי דן זצ"ל מתלמידי הגאון מוילנא עלה עם עליית הפרושים בשנת תק"ע".

98 בשום המלא הוא נזכר במקורות הבאים: מכתב לשר מונטיפיורי בבקשת צדקה עבור כולל הפרושים משנת תקצ"ט (1839), כ"י מונטיפיורי 574, מס' 88; מכתב מיום כ"ב בסיון למע"ן תח"ה לפ"ק [תרי"ג-1853], מאת אליעזר דן בהר"ד אהרן אריה ליב בן האשה רבקה בת הרב החסיד מוהר"ל [יהודה ליב] מסלאנימא, כ"י מונטיפיורי 586, ובו אישור על קבלת 16 ל"ש עבור אמו.

99 שנת הלידה של שני הבנים היא על-פי הרישום של כולל הפרושים במפקד מונטיפיורי משנת תרט"ט (1849), כ"י מונטיפיורי 529. אבל מן הרישום במפקד מונטיפיורי משנת 1855 עולה, כי אברהם נולד בשנת תקע"ג (1813). נראה שהנכון הוא כפי הרשום במפקד תרט"ט.

שרה בת ר' גבריאל משקלוב וצאצאיה

את בתו שרה, שידך ר' גבריאל בשנת תקס"ט (1809) לבנימין דיסקין, בן ידידו ר' יהודה ליב חסיד מסלונים, מתלמידיו של הגר"א. באותה עת, טרם מלאו לבנימין שלוש-עשרה שנה, שכן ר' בנימין נולד בשנת פטירתו של הגר"א: תקנ"ח (1797)¹⁰⁰. לימים, עתיד היה להיוולד מזיווג זה ר' יהושע-ליב דיסקין, הרב מבריסק, שעלה לארץ-ישראל (תרל"ז-1877), והיה מגדולי החכמים ומחשובי קהילת הפרושים בירושלים¹⁰¹.

בשנת תקע"ו (1816) עלה ר' יהודה ליב חסיד, מחותנו של ר' גבריאל, מסלונים לארץ-ישראל, יחד עם אשתו ובתו רבקה בת השש, והתיישבו בצפת¹⁰². זמן קצר לאחר עלותם ארצה, פרצה בצפת מגיפת חולירע ובה נפטרו ר' יהודה ליב חסיד ואשתו. בתם רבקה, שנתייתמה משני הוריה, עברה להשגחתו של ר' גבריאל, שכעבור זמן השיא אותה לבנו, אריה-ליב, לאישה. כך יוצא, ששניים מילדיו של ר' גבריאל נישאו לשני ילדיו של ר' יהודה ליב חסיד.

לשרה ובנימין דיסקין היו עוד שלושה בנים, שכולם שימשו ברבנות: נוח-יצחק היה רב בלומז'ה, זרח היה רב בגרודנה, ואברהם-שמואל היה רב בוילקוביסק. ר' בנימין נפטר בשנת תר"ג (1843) בגיל 46¹⁰³.

100 ש"מ הכהן ולך, השרף מבריסק, בני-ברק תשנ"ט, עמ' 9.
 101 נולד בגרודנה ביום י' בכסלו תקע"ט (1818), ונפטר בירושלים ביום כ"ט טבת תרנ"ח (1898). נקבר בהר הזיתים, ועל מצבתו נכתב: "פה נגזז ארון הקודש רבן ומאורן של ישראל יחיד הדור ופלאו אדמו"ר הגאון הגדול והאמיץ צדיק יסוד עולם רשכבה"ג...". טרם עלותו לארץ-ישראל, שימש ברבנות בכמה קהילות: לומז'ה, מזריטש, שקלוב, ובריסק (ולכן נקרא: "הרב מבריסק"). ראה אודותיו: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך ב, עמ' 565; י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל, ירושלים תשל"ז, ח"ב, עמ' שב; שלום ולך, הערה 100 לעיל (בספר זה, עמ' 10, נאמר, ששנת לידתו היא תקע"ז); מסע שורשים (הערה 90 לעיל), עמ' 52-54. לר' יהושע ליב דיסקין היה בן יחיד, הרב יצחק-ירוחם, שנולד בשנת תקצ"ט (1839). עלה לארץ באלול תרס"ח, כדי לנהל את המוסדות שייסד אביו: ישיבת "אהל משה" ובית היתומים, ונפטר בירושלים בשנת תרפ"ה. ראה עליו: ד' תדהר, שם, כרך ז, עמ' 2929; י' גליס, שם, עמ' קפא; מסע שורשים (הערה 90 לעיל), עמ' 69-70.

102 שנת העלייה, וגילה של הבת רבקה בעת העלייה לארץ, הם על-פי רשימת האלמנות במפקד מונטיפיורי משנת תרט"ו-1855 (כ"י מונטיפיורי 531, ס' 6153 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בירושלים). על-פי מקורות אחרים, העלייה לארץ הייתה בשנת תקס"ט, ראה ש' ולך, הערה 100 לעיל, עמ' 10. על-פי הרב נ"צ פרידמן, אוצר הרבנים, נפטר ר' יהודה ליב חסיד בירושלים ביום ד' בתמוז תקע"ג. וראה מסע שורשים (הערה 90 לעיל), עמ' 30-32. על-פי קלמן ליכטנשטיין, תולדות הישוב היהודי בסלונים, בתוך: פנקס סלונים, ח"א, תל-אביב 1962, עמ' ג, היה ר' יהודה-ליב דיסקין העולה הראשון מסלונים במסגרת עליית תלמידי הגר"א, ובעקבותיו נמשכה עליית יהודים נוספים מהעיר - שבה התקיימה מסורת הגר"א במשך דורות - במשך מאה שנה.

103 השרף מבריסק, עמ' 11.

ר' אריה-ליב ב"ר גבריאל (גברילאוויץ) משקלוב וצאצאיו

לר' אריה-ליב ואשתו רבקה (בת ר' יהודה-ליב מסלונים) נולדו חמישה ילדים: אליעזר-דן - יליד תקצ"ב (1832) ¹⁰⁴, אברהם-בנימין - יליד ת"ר (1840) ¹⁰⁵, דבורה-לאה - ילידת תר"ב (1842) ¹⁰⁶, שרה-אסתר - ילידת תר"ט (1849) ¹⁰⁷, וילד נוסף, בנימין, שנפטר בילדותו, בן שנה ¹⁰⁸. אליעזר-דן נחשב ל"צבר" הראשון שנולד לעדת הפרושים בירושלים. ר' אריה-ליב עלה לארץ בשנת תקע"ט ¹⁰⁹. הוא היה תלמיד-חכם, וחתום על מסמכים שונים של כולל הפרושים בירושלים ¹¹⁰. שמו נזכר ברשימת הפרושים בירושלים משנת תקצ"ד (1834) ¹¹¹. שימש כחבר ועד "מושב זקנים" ¹¹², וגבאי חברת ביקור-חולים ¹¹³.

104 על-פי הרישומים במפקד מונטיפיורי משנת תר"ט (1849), כ"י מונטיפיורי 529.
 105 אשתו: בתיה בריינה בת זאב וולפינזון, שכינוריה: מאמקע. זמן קצר לאחר הולדת בתם, רחל, נסע ללומז'ה, למשפחת דודתו, שרה, וחלה ונפטר שם. בשנת תרל"ג נישאה בשנית לר' אלעזר לנדא, נכד הגר"א, ובנם הוא ר' אליהו לאנדא. רחל הנ"ל שכלה את בעלה ושתי בנותיה, ונפטרה ביום י"ז חשוון תרצ"ד. אחיה מן האם, ר' אליהו לאנדא, כתב עליה הספד בגניזת ירושלים (גרייבסקי), גליון קח-קט.

106 נפטרה בלידה ביום ה' בטבת תרכ"ב (1862). ברישומי חברה-קדישא פרושים בירושלים נמצא, כי בתאריך זה "נפטרה היולדת דבורה לאה אחותו של הרב ר' ליישקע [=אליעזר דן] ב"מ אריה ליב ז"ל".

107 שנת הלידה של שלושת הילדים הללו היא על-פי רשימת האלמנות שבמפקד מונטיפיורי משנת תרט"ו (הערה 102 לעיל). שרה-אסתר נישאה לר' יעקב שלמה ב"ר שמריה שרהזאהן, מחכמי ירושלים, שהיה נקרא על שם גיסו: ר' יעקב ר' ליישקעס. חתום על כתב השד"רות של ר' יעקב שפירא שיצא בשליחות מוסדות הציבור בירושלים לדרום-אפריקה בשנת תרנ"ז, ראה להלן, בסמוך להערה 206. שרה-אסתר נפטרה ביום י' בכסלו תרע"א. ר' יעקב נפטר ביום כ"ה או כ"ח טבת שנת תרס"ח (1908), ומקום קבורתו בהר הזיתים: חלקה יב, שורה ז, קבר ד (על-פי הרישום בספר החברה קדישא פרושים, עמ' 137). ילדיהם של שרה-אסתר ור' יעקב שרהזאהן: ר' לייב, בנימין שהיגר לארה"ב, רבקה רובין, פייגה המיילדת, חיה-צביה (נישאה לר' יעקב-יוסף סלונים, לימים רבה של חברון, שבנם, אליעזר-דן, מראשי היישוב היהודי בחברון, נרצח בפרעות תרפ"ט, ראה להלן, בסמוך להערה 349. אחותו של אליעזר-דן, מלכה ספיר, ניצלה, ראה את סיפורה בכתבתו של דב גולדשטיין, "מלכה סלונים חוזרת לחברון", בעיתון "מעריב", מיום ח' סיון תשכ"ז. ילדים אחרים של חיה-צביה והרב יעקב יוסף סלונים: לוי-יצחק, חנניה, מרים פשקה, אסתר (נישאה לשמחה שמרלינג; בנה הוא יעקב, אביו של נחמיה שמרלינג, שליח חב"ד בכפר יונה), רבקה (שנישאה ליוסף בורג, לימים שר הפנים), יהודית פישביין.

108 ברישומי הפטירות של חברה קדישא פרושים בירושלים נמצא, כי ביום כ"ה באלול תר"ד נפטר "ילד בן ר' ליב ב"ר גבריאל".

109 ברישומי מפקד מונטיפיורי משנת תקצ"ט (1839), נמצא (עמ' 162), כי אהרן אריה ליב ב"ר גבריאל נולד במוהילוב (המחוז שבו נמצאת שקלוב), וכי עלה לארץ בשנת תקע"ט.

110 בין היתר, חתום על מסמך של כולל הפרושים מיום ו' אד"א תקצ"ב (כתב היד בידי ד"ר אריה מורגנשטרן, ירושלים), וכן על כתב מינוי של מונטיפיורי משנת תר"ט (1849).

111 הערה 93 לעיל. נזכר בין חברי כולל הפרושים בירושלים בשנת תקצ"ד באיגרת מרוזני וילנא לפקידים ואמרכלים באמסטרדם, מיום ד', ה' באייר תקצ"ד (כ"י שנמכר במכירה פומבית בירושלים על-ידי פרזילך ביום ט' בסיון תשנ"ב).

נפטר במגפיפה ביום ט' בתמוז תר"י (1850), בהיותו רק בן 48 שנים¹¹⁴. על-פי המסורת שעליה מוסר סבי, הרב יהושע קניאל, לאחר פטירתו של ר' אריה-ליב, "ר' אליעזר דן ואחותו שרה אסתר גודלו אצל דודם ר' אברהם יחד עם באשא בתו של ר' אברהם" (באשא הייתה סבתה של הרבנית דינה קניאל). אכן, בזמן שנפטר ר' אריה-ליב, היה ר' אליעזר-דן כבר נשוי לאשתו (הראשונה), חיענא¹¹⁵, אבל עדיין היה צעיר לימים – בן 18 בלבד¹¹⁶. רבקה, אלמנתו של ר' אריה ליב, נפטרה בשנת תרכ"ב (1862). באוסף מונטיפיורי שבלונדון, השתמרה איגרת שבה מאשר ר' אליעזר-דן לשר משה מונטיפיורי, קבלת סכום כסף שנשלח עבור אימו, רבקה, מבני משפחתה שבחול¹¹⁷. וזה לשון האיגרת:

ב"ה, ירושלים עה"ק ת"ו, ב"ך סיון למע"ן תחי"ה [=תרי"ג] לפ"ק.

אלקי ישראל ישפיע ברכה ושלום מקרית מלכיאל, אל כבוד הוד תפארת רום אנשים, אדונינו כלילת הדרתינו, השר הגדול, נדע בשערים, רב פועלים, חוסן ישועות, רודף צדקה וחסד כל הימים, מוהר"ר ס' משה מאנטיפיורי, לעולם יחי', וכל הנלוים תחת כנפי חסדו דורשי ציון וירושלים, יברכם ה' מציון, נתכבדתי להשיב יקרתו מן י"ט למב"י [=למנין בני ישראל] עם האני על הסך ששה עשר לירי סטערלינג ושלשה עשר שיללינג, הנשלח ליד כבודו [והמה נדבת משפחתה אשר שלחו ע"י הגביר מ' פראמבערג מעיר יאהאנסברג] ע"ש אמי הצנועה מרת רבקה בת הרב החסיד מוהר"ל מסלאנימא, תחי', יפה נתקבל בשלימות אל נכון. ויען כי אמי הנז' נסעה מזה, ואני בנה הגדול הורשיתי במקומה, חתמתי על קבלת הכסף הנ"ל ועל מכתב דנא. וכבר כתבתי ג"כ תשובת הקבלה להמשלחים יחי' בדרך המשור מפה, לבל הטריח את אדונינו השר יחי'. והעליון בעל הגמול יתב"ש, יגמלהו כצדקו ורב חסד לעושי חסד, יאריך ימים ושנים בטוב ובנעימות נצח עם רעיתו וכל כבוד ביתם א"ס [=אמן סלה].

הנני עבדו משתחוה מול כבוד תפארתו בתשואות חן חן,

אליעזר דן בהר"ר אהרן ארי' ליב ז"ל בן האשה רבקה הנז'

ר' אליעזר-דן היה מחשובי תלמידי החכמים בירושלים בעת ההיא. חתום על מסמכים שונים של כולל הפרושים בירושלים¹¹⁸. מסופר, שהרב מבריסק, ר' יהושע ליב דיסקין,

113 כ"י מונטיפיורי 574, מס' 88, משנת תקצ"ט (1839). נזכר בפנקס ביקור חולים של הפרושים משנת תקצ"ז.

114 על-פי רישומי חברה קדישא פרושים בירושלים.

115 על-פי הרישום במפקד מונטיפיורי משנת תר"ט (1849), כ"י מונטיפיורי 529 (סרט 6151 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בירושלים). בזמן שנעשה הרישום, עדיין לא היו לר' אליעזר-דן ילדים.

116 על-פי הרישום במפקד מונטיפיורי משנת 1855, היה אליעזר-דן בן 25 באותה שנה, ולפי זה היה כבר בן 20 בזמן שאביו נפטר. במפקד מונטיפיורי משנת 1839, עמ' 162, הוא רשום כבן 7, דהיינו יליד שנת תקצ"ב (1832).

117 כ"י מונטיפיורי 586, שהיה שמור בשעתו בספריית Jews' College בלונדון, ותצלומו שמור ביד.

118 חתימתו מופיעה במכתב של הפרושים למונטיפיורי מיום י"ג אב תר"ט (כ"י מונטיפיורי 577).

שהיה בן דודו, לא היה פוסק לפני שהתייעץ עימו¹¹⁹. אביא בזה דברים שכתב הרב חיים דב קנטור, השו"ב משפיה, שהיה גם משגיח ביקב בזכרון-יעקב, ועמד בקשרי הלכה עם הראי"ה קוק¹²⁰:

לצערי הגדול, לא זכיתי להתקרב אליו [אל הרב ר' אליעזר דן רלב"ג] בימי נעורי, טרם נסעי מעיה"ק ירושלים תו"ב להמושבות. אכן זאת ידעתי, שהוא מפורסם לאחד מגדולי הלומדים, וכי הוא עמקן גדול, לצלול במים אדירים בש"ס ופוסקים. וכי גם בדרוש היה כוחו גדול - הוא היה לומד לרבים מדרש רבה בשבת קודש קודם אור היום, בבית המדרש מנחם-ציון, אשר בחורבת ר' יהודה החסיד, והשומעים היו מקלסים את ביאוריו הישרים והעמוקים. אך יודע אני לספר עליו פרט אחד קטן, שהוא גדול לדעתי באיכותו. וזה הדבר: באה לפני שאלה, בריאה של עוף, שלא ידעתי להורות בה, לא איסור ולא היתר. והשאלה הזאת באה לפני עוד כמה פעמים. ולערור השאלה בכתב ולשלחה לעיה"ק ירושלים תו"ב היה קשה, כי בזמנים ההם לא היתה הדואר מסודרת כראוי והזמן היה כבר קרוב לחג. לכן, כשעליתי לרגל ירושלימה, הרציתי את השאלה לפני הגאון ר' יהושע לייב דיסקין זצ"ל, הרב מבריסק, ואמר לי שהוא צריך להתיישב בזה עם ר' אליעזר דן. ואז היה ר' אליעזר דן חלש מחמת מחלה קשה שעברה עליו, והיה קשה לו לבוא לבית הגאון הנ"ל, והוכרחתי להתעכב ולחכות לתשובה. איזה פעמים באתי לבית הגאון זצ"ל אודות תשובה להשאלה, ואמר לי שטרם בא אליו ר' אליעזר דן מחמת חולשתו, ובלעדיו איננו חפץ להורות בזה. וכשאמרתי לו שקשה לי להתעכב עוד, יעץ לי בכל זאת לחכות לתשובה. ובעוד איזה ימים בא אליו ר' אליעזר דן, ושקלו וטרו בהלכה הזאת, והורו מה שהורו. מזה למדתי כמה היה כוחו גדול לברר וללבן הלכה, עד שהגאון האדיר הזה לא חפץ להורות הלכה בשאלה - שהיתה בה צדדים לאיסור ולהיתר - בלי הסכמת ר' אליעזר דן זצ"ל.

בשנת תשס"ט יצא לאור מכתב-יד ספר "דמשק אליעזר" על התורה, ובו חידושיו של ר' אליעזר-דן על התורה ומדרש רבה, וכן חידושי תורה מאת המהרי"ל דיסקין. ר' אליעזר-דן רלב"ג מילא תפקידים מרכזיים במוסדות התורה והחסד בירושלים. בין היתר, שימש ראש ישיבה ב"שערי ציון" שבחצר ר' יהודה החסיד, שם למדו עשרה בחורים גמרא ומפרשים, ונתן שיעור אחד בלילה. נתן שיעורים גם בבית המדרש "מנחם ציון"

חתום על תקנות מאה שערים, תרל"ד. בשנת תרט"ו חתם על תקנות נגד בתי הספר (מעשה אבות, כרוזים, תרפ"ו). נזכר בפנקס בקור חולים של הפרושים משנת תקצ"ז.

119 עדות לקשרי התורה שבין השניים, מצאתי בספר מנחת יוסף (פרעגער), ד"צ ירושלים תרס"ד, בשו"ת שבסוף הספר, דף מה ע"ב, שם פנה המחבר בשאלה למהרי"ל דיסקין, וכתב: "ובאה אלי תשובתו ע"י הרה"ג ר' אליעזר דן רלב"ג נ"ו וז"ל...". ראה גם: תולדות חכמי ירושלים, הערה 88 לעיל, ח"ג, עמ' 270, אות מ (הוספות אליעזר ריבלין).

120 פינסק, תרכ"ה-ירושלים, תש"ד. ראה אודותיו: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך ב, עמ' 588; איתם הנקין ושמריה גרשוני, מכותבי ראייה ומכתבי הראי"ה, עלוני ממרא, גליון 122, קיץ תשס"ט, עמ' 155; ש' רייך, עורכת, רואי פני הראי"ה, בית הרב קוק, ירושלים תשע"ב, עמ' 292. תצלום כתב היד מצוי בידי.

שבאותה חצר¹²¹. כמו כן היה ראש ישיבה ב"עדות ביהוסף" בחצר שהיה דר בה חותנו ר' יהוסף שוורץ, שם למדו מקרא בשבת ומשנה בחורף קודם אור היום¹²². שימש כמשגיח בישיבת "עץ חיים", בה נתן גם שיעורים, ולימים – לאחר פטירתו של הרב משה נחמיה כהנוב, ראש ישיבת "עץ חיים" – היה לראש הישיבה עד אחרית ימיו. עליו נאמר, כי "היה מילידי ציון המצוינים שנתעלו למעלת גדולי התורה המוסמכים בהוראה, ולא עשו את התורה קרדום לחפור בו. ויהי עוסק בפרקמטיה ויחד עם זה תני ומתני... היה אחד מהיותר גדולים בחכמי התלמוד בעירנו, מצוין בחסידותו הגדולה, האמתית, לא התערב מעולם בעניני העיר בכתותיה ומפלגותיה, ורק תורתו היתה שעשועיו כל הימים, והעמיד תלמידים למאות, בעלי תורה ויראה, ובעלי מידות נעלות, היה גם דרשן מצוין, בעל הגיון ובעל מדרשו. החכם מר לונץ ז"ל מספר לנו: 'בליל תשעה באב היינו הולכים לבית מדרשו לשמוע מפיו מדרש איכה'. גם הוא היה חבר נלבב לבונים הראשונים; טרח ועמל ויגע לבסוס הישוב והתפתחותו. ויהי מ'עשרת הראשונים' לחברת מאה שערים... ארץ-ישראל היתה יקרה וחשובה אצלו. לא יצא מעולם חוצה לה. הוא ויתר גם על 'רושה גדולה' שהיה לו לנסוע בעצמו לאחת הערים באירופא"¹²³. במשך שנים רבות היה המשגיח הראשי והפוסק בבתי המטבחים בשאלות של שחיטה ובדיקה. היה חבר ועד הכנסת אורחים, חבר מועצת כולל הפרושים וגבאי ראשון בחברה-קדישא של עדת הפרושים. היה חותם את שמו: "אליעזר דן בהרלב"ג" [=בן הרב ליב בן גבריאל], וממנו משתלשלות משפחות רלב"ג וגבריאלוביץ המסועפות. כינויו היה ר' ליישקע – כינוי שבא לציין את גדלותו בתורה.

לבד מגדלותו בתורה, היה גדול במידות, וביטוי לכך ניתן למצוא במעשה הבא, עליו מספר ר' אליעזר-דן שפירא [אח של הרבנית דינה קניאל], בן משפחתו שנקרא על שמו¹²⁴:

מעשה בר' אליעזר דן – ר' ליישקע, מנהל הכנסת אורחים, שנכנס לבקר את המקום ופגש בעולה חדש שהגיע מרוסיה. לפי מראהו העלוב ולבושו של ר' ליישקע, חשבו העולה לשמש של המוסד וקָבַל בפניו על הליכלוך והעזובה של המקום. הרבה לא חשב ר' ליישקע, ומיד הביא עמו כלי נקוי, הפשיל את שרווליו, שטף ומירק את החדר לשביעות רצונו של העולה. לעת ערב, התכנסו היהודים לבית כנסת ר' יהודה החסיד – "החורבה" – לתפילת מנחה וערבית, ולאחר התפילה התיישבו למעלה מחמישים איש סביב השולחן הארוך לשמוע שיעור בתלמוד מפי

121 חתימתו מופיעה על תעודת ייסוד חברת הלימוד "משמורים אור תורה" בבית מדרש זה, משנת תר"ו, בהיותו בן חמש עשרה בלבד. ראה פנחס גרייבסקי, מגנזי ירושלים, חוב' יג, ירושלים תרצ"א, עמ' ג-ה.

122 פרטים אלה – על-פי מפקד כולל הפרושים של מונטיפיורי משנות תרכ"ו ותרל"ה (ס' 6159, 6171 במכון לתצלומי כתיבי היד העבריים בירושלים). ברשימת בתי הכנסת שבמפקד זה, נזכר ר' אליעזר-דן כאחד הדיינים בבית הכנסת החדשה בחצר ר' יהודה החסיד (בית יעקב, מנחם ציון ושערי ציון), יחד עם ר' בנימין דוד ור' משה נחמיה כהנוב, בראשות ר' שמואל סלאנט.

123 פ' גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוב' ד, ירושלים תרפ"ז, עמ' 32.

124 אחיה הצעיר של סבתו, הרבנית דינה קניאל. מתוך זכרונותיו, בכ"י, השמורים בידי.

ר' ליישקע. היהודי העולה מרוסיה שראה כי אותו "שמש" מגיד שיעור, שאל את שכנו שישב לידו בשולחן, מי הוא מגיד השיעור, ענה לו הלה כי זה ר' ליישקע הידוע כעסקן ציבור באמונה, מגיד שיעור ומנהל מוסדות הצדקה בעיר, וכן מנהל של הכנסת אורחים. אחרי השיעור בתלמוד, ניגש העולה החדש לר' אליעזר דן וכרע לרגליו וביקש את סליחתו על שהטריחו כל כך בנקיון החדר, וביזה תלמיד חכם, שחשבו תחילה לשמש. ענהו ר' ליישקע: בוודאי אני שמש, ומאושור וגאה אני שיש לי הזכות לשמש תלמידי חכמים. אמר לו העולה: טעות היא בידך. אינני תלמיד חכם. איש פשוט אנוכי, שבאתי להשתקע בירושלים עיר הקודש. מיד השיב לו ר' ליישקע ואמר: יהודי שעוזב את הגלות ובא להשתקע בירושלים, והולך שלוש פעמים ביום לבית הכנסת להתפלל בציבור ולשמוע שיעור בתלמוד, זה נקרא תלמיד חכם.

אשתו הראשונה של ר' אליעזר-דן, חייענא, בת ר' גבריאל מדאלהינוב, נפטרה במגיפת החולירע ביום ט' בחשון תרכ"ו¹²⁵. לאחר מכן נשא לאשה את צביה, בת ר' יהוסף שוורץ, חוקר ארץ-ישראל ובעל "תבואות הארץ"¹²⁶. עליה כתב פנחס גרייבסקי: "כתב

125 על-פי הרישום במפקד מונטיפיורי משנת תרט"ו (1855), היו להם שלושה ילדים: אהרון-אריה בן 4, משה בן 6, ושמואל בן 3. ר' אריה (ליב) האריך ימים, ולימים למד רוקחות ונודע שמו כאריה ליב גברילוביץ, וכינויו: ר' ליב אפטייקער. היה מראשוני הרוקחים בירושלים, והשתלם בטורקיה, שם קיבל גם רישיון מטעם השילטון הטורקי (ראה: "תודה גלויה" שפירסם ר' אריה-ליב בעיתון "החבצלת", שנה י"ט, עמ' קלב, ובה הוא מודה לכל אלה שסייעו בידו לעבור את בחינות ההסמכה ברוקחות). אשתו הייתה רבקה בת שאול (ילידת תקי"ז-1857), וילדיהם (על-פי הרישום במפקד תרל"ה): גבריאל, מאיר-שלום וחייענא. באותו מפקד צוין גילו: 26, וכי מלאכתו היא: "עוסק בחנות אפטייקע". ב"ספר המוכתר" (ארכיון המדינה), עמ' 170, רשומים ילדיו: יצחק (יליד 1890. נשא את פשה, אחותו של הרצ"פ פראנק, והתגורר בתל-אביב. נפטר כ"ג אדר תשי"ג. ראה דברים עליו בעיתון "הצופה", מיום כ"ה אדר תשי"ג, במדור: "זכרון להולכים, ובעיתון "הצופה", מיום כ"א אדר א' תשי"ד, במדור: "זכרון להולכים", מאת אליהו ברנשטיין), חנה (ילידת 1872), ושרה (ילידת 1886). ר' אריה-ליב גברילוביץ נפטר בי"ד שבט תרע"ה. ר' גבריאל, בנו של ר' אריה-ליב, המשיך במלאכת הרוקחות, ואף יסד בירושלים מפעל ליצור סבון. על ר' אריה ליב ור' גבריאל במלאכת הרוקחות, ראה מאמרו של אמנון מיכלין, "על ידענות ועל ידענים ידועים בארץ ישראל", מרקחתו לבריאות, עמ' 22-23 (באותו מאמר מסופר גם על בנימין גברילוביץ, אחיו של גבריאל, שהיה אף הוא רוקח) וכן בספר מסע שורשים (הערה 90 לעיל), עמ' 73-78. ברישומי חברה-קדישא פרושים בירושלים ניתן למצוא את תאריכי הפטירה של ילדים נוספים של ר' אליעזר-דן וחייענא, שנפטרו בקטנותם: י"ג כסלו תרי"ד, ג' תמוז תרט"ו, ו' באייר תרי"ט, ב' ר"ח שבט תרכ"א. על ר' ארי-ליב, משפחתו וצאצאיו, ראה: מיכה ובתיה כרמון, "בני משפחות גברילוביץ-ירזלימסקי-לוי, צאצאי גבריאל משקלוב והרוקחים מתוכם", ירושלים 2013, עמ' 96 ואילך. על גבריאל בנו, ראה שם, עמ' 106 ואילך.

126 נולד בגרמניה בי"ז חשון תקס"ה, לאחר שלמד תורה ומדעים, החליט לעלות לארץ והגשים שאיפתו בשנת תקצ"ג (1833). עסק הרבה בחקר ארץ-ישראל, ופירסם מספר ספרים. נפטר ביום ט' בשבט תרכ"ה. לסקירה מפורטת עליו, על מפעלו הספרותי ועל פעולותיו בארץ-ישראל, ראה אבי ששון, "תולדות חייו של רבי יהוסף שווארץ", שנה בשנה, תשס"ג, עמ' 243-256. עליו ועל ההקשר המשפחתי, ראה מסע שורשים (הערה 90 לעיל), עמ' 38-43. כן ראה: תולדות חכמי ירושלים,

תלמיד חכם ואשת חבר, הצטיינה במעשיה הטובים והישרים, עדינת לב היתה ויקרת רוח, אם רחמניה ואחות נדיבה. תומכת, עוזרת בכל אפשרותה ולמעלה מאפשרותה בהצנע ובכבוד. ביתה, בית רלב"ג, היה תמיד בית של תורה ועבודה וגמילות חסדים, ויהי לברכה בארץ¹²⁷. ר' אליעזר-דן נפטר ביום כ"ז אב תרנ"ה¹²⁸, ואשתו צביה נפטרה ביום י"א אייר תרע"ב¹²⁹.

ר' אברהם ב"ר גבריאל משיקלוב וצאצאיו

בנו השלישי של ר' גבריאל, אברהם, נשא לאישה את חוה בת ר' דוד משקלאב, ועלה עימה לארץ-ישראל בשנת תר"ה (1845)¹³⁰. להם נולדו שלושה ילדים: דוד-שמואל¹³¹, דן - יליד תקצ"ז (1837)¹³², ובתיה (באשע) - ילידת תקצ"ה (1835)¹³³.

- הערה 88 לעיל, ח"ג, עמ' 233-236, אות יח, ובהפניות, שם.
- 127 פ' גרייבסקי, "הרבנית צביה רלבג ז"ל לבית שווארץ", בגות ציון וירושלים, חלק ו, ירושלים תרפ"ט, עמ' 8.
- 128 ברישומי חברה קדישא פרושים נמצא, שנקבר אצל הגאון מברסקי (הרב יהושע ליב דיסקין), שהיה בן דודתו, שרה, ושהיה מאוד קשור אליו בקשרים של תורה (מקום קבורתו: "ישן, ח, ז, ב"). ראה עוד עליו: הרב יוסף גבריאל, "דמויות ירושלמיות" - 70 שנה לפטירתו של ר' לישקה (הרב אליעזר דן בן הרלב"ג גברילוביץ), עיתון "הצופה" מיום כ"ט אלול תשכ"ו; י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל, ירושלים תשל"ז, ח"א, עמ' רו.
- 129 זה תאריך פטירתה על-פי הרישום בחברה קדישא פרושים. אבל פנחס גרייבסקי, ברשימתו עליה, הנזכרת לעיל, כתב, ש"נולדה בירושלים בשנת תרכ"ו ונפטרה ביום י"א ניסן תרע"ד". ילדיהם: יהוסף, חיים-שלום (נפטר בחיפה ביום כ"ח טבת תש"ך, ונספד על-ידי הרב יהושע קניאל, ראה לעיל, שערו ארבעה עשר, חיפה - אישים ודמויות (תרפ"ב-תשל), עמ' 2086. אשתו: חיינה, נפטרה ביום י"ח אייר תשכ"ג, ראה הדיווח בעיתון "הצופה", מיום י"ט אייר תשכ"ג, ודברים לזכרה בעיתון "הצופה", מיום י"ז סיון תשכ"ג, בן ציון-גדליה, מרכז-בנימין ושרה-נחמה. פרטים עליהם ועל צאצאיהם, ראה מסע שורשים (הערה 90 לעיל), עמ' 44 ואילך.
- 130 שנת העלייה לארץ היא על-פי הרישום של כולל הפרושים במפקד מונטיפיורי משנת תר"ט (הערה 99 לעיל). לפי מסורת אחרת, הייתה חוה בת ר' יעקב משה לנדא, נכד הגר"א, ראה באתר: "המולטי יקום של אלי אשד", ברשימת צאצאי יעקב משה לנדאו וילנר.
- 131 נולד כנראה בשנת תרי"ג (1853) (ואולי בשנת תר"ט - 1849). מכל מקום נפטר בילדותו. ברישומי חברה-קדישא פרושים בירושלים נמצא, כי ביום ג' אדר א' תרי"ז "נפטר בן ר' אברהם בר"ג". מסתבר שיש לזהות את הנפטר עם דוד שמואל זה, שכן בנו דן נפטר בתאריך מאוחר יותר, כדלהלן, ולא ידוע על בן אחר שהיה לר' אברהם ב"ר גבריאל.
- 132 שנת לידתו היא על-פי הרישום של כולל רייסין במפקד מונטיפיורי משנת תרל"ה (1875), כ"י מונטיפיורי 542 (ס' 6164 במכון התצלומי כתבי היד העבריים בירושלים. אבל מן הרישום במפקד מונטיפיורי משנת 1855 עולה, כי נולד בשנת תקצ"ט (1839). במפקד תרל"ה נרשם, כי הכנסתו היא מהכולל וממכירת חלב. לפי אותו רישום - אשתו ביילא, ולהם שני ילדים; נרשם רק שמה של הבת "הבתולה אסתר רבקה בת 15". במפקד הקודם, משנת תרכ"ו (1866), נרשם כי דן ב"ר אברהם משקלאב היה כורך ספרים, אשתו - ביילא, ולהם שלושה ילדים: אסתר-רבקה, אברהם-דוד ופיגא (כ"י מונטיפיורי 537, ס' 6159 במכון התצלומי כה"י העבריים בירושלים). כל השלושה נפטרו בצעירותם ולא הניחו אחריהם ילדים, ראה מיכה ובתיה כרמון, הערה 125 לעיל, עמ' 30 (פורסם באינטרנט). דן נפטר ביום י"ד בתמוז תרמ"ב - כך, על-פי הרישום של חברה-קדישא

ר' אברהם ב"ר גבריאל היה תלמיד-חכם ושימש כמלמד¹³⁴. חתימתו, משנת תר"ט (1849), מופיעה על מכתב שנשלח לשר משה מונטיפיורי ואשתו יהודית על-ידי קבוצת מלמדים בירושלים בבקשת תמיכה, "כי אבות הבנים אין ידם משגת לשלם שכר לימוד כי אם מעט מזעיר, וקופת הת"ת אין לה הכנסה מספקת לכלכל ככל הצורך, ואנחנו מרב דחקינו מוכרחים אנחנו לעבוד עבודת הקודש הלזו..."¹³⁵. נפטר בירושלים ביום כ"ח בטבת תרי"ט (1859)¹³⁶. חוה נפטרה ביום ד' בכסלו תרמ"א (1880)¹³⁷.

באשע (בתיה) ור' אריה-ליב ירוזלימסקי (ירושלמי) וצאצאיהם

על-פי המבואר לעיל, הייתה באשע בת ר' אברהם, בת דוד בדורגה ראשונה (שני בשני), של שניים מגדולי חכמי ירושלים: ר' אליעזר-דן ב"ר אריה-ליב מצד אחד, ור' יהושע-ליב דיסקין ב"ר בנימין ושרה, מצד שני¹³⁸. וכך כותב זקני, הרב יהושע קניאל, בתיאור קשר משפחתי זה:

הבת של ר' גבריאל סטריסקלובר ז"ל היה שמה שרה והיא היתה אמו של הגה"צ מבריסק ר' משה יהושע יהודה ליב דיסקין זצ"ל. אליעזר דן והסבתא של הרבנית [דינה] קניאל [=באשע] היו שני שני עם הגה"צ מבריסק. באשע נישאה לר' אריה-ליב בן משה ירוזלימסקי (ירושלמי)¹³⁹. ר' אריה-ליב נולד

פרושים בירושלים. המצבה על קברו שוקמה על-ידי מיכה ובתיה כרמון בשנת תשע"א. ביילא נפטרה בשנת תר"ם (1880).

133 שנת הלידה מבוססת על רישום האלמנות בירושלים מכולל וילנא, משנת תרל"ה (1875), כ"י מונטיפיורי 543. שם נרשם: "בתיה אלמנת ר' ליב מדרעצין בת 40 שנה, עת בואם לעה"ק 30 [שנה מאז באו לארץ] תר"ה". על-פי הרישום ב"ספר המוכתר" (ארכיון המדינה), עמ' 106, שנת הלידה שלה היא: 1839, ושם היא רשומה גם כשרה באשע. בשם זה היא נזכרת גם במיפקד של שנת 1875.

134 כך, על-פי הרישום של כולל הפרושים במפקד מונטיפיורי משנת תר"ט (1849).

135 כ"י מונטיפיורי 179. התצלום שמור ביד.

136 על-פי רישומי חברה-קדישא פרושים בירושלים. וכן רשום בחלקת מחוקק, ומקום קבורתו אינו מצויין, וכפי שנאמר לי, מאחר שנפטר במגפה, נקבר בקבר אחים.

137 בחלקת מחוקק מצויין שהייתה עיוורת, ומקום קבורתה בהר הזיתים, חלקה 8, שורה 12, מס' 50.

138 אישור ליחסי קירבה אלו שבין ר' אליעזר-דן ובין מהר"ל דיסקין, נמצא בדברי הספד שפירסם פנחס גרייבסקי, בנות ציון וירושלים, חלק ו, ירושלים תרפ"ט, עמ' 8. ראה גם דברי ההספד שכתב בלוחות אבני זכרון, חלק שמיני, ירושלים תרפ"ט, לזכר פייגע רחל בת ר' יעקב שרהזאהן, אחייניתו של ר' אליעזר-דן, שהייתה המיילדת של היישוב הישן בירושלים, ונודעה בצידוקותה, ונפטרה חשוכת בנים. עדות ישירה מפי מהר"ל דיסקין עצמו לקשר המשפחתי הזה, נמצא בציטוט של מכתב שכתב מהר"ל לאחיו, ר' זרח בהוראדנא, באמצעות בתיה בריינא, אשתו של אברהם בנימין, אחיו של ר' אליעזר-דן, שם נאמר: "האשה המוכ"ז בת ציון המצוינת במעשים טובים היא אשת בעל ש"ב [=שאר בשרי] ה"ר אברהם בנימין ז"ל", ראה רשימתו של הרב אליהו לאנדא, לזכר אחותו רחל רלבג, מגנזי ירושלים, חוברת קח-קט, ירושלים טבת תרצ"ד, הערה 4.

139 בזיכרונותיו של אליעזר-דן שפירא, נכדה של באשע, שנולד הרבה שנים לאחר פטירתו, הוא מכונה: אריה ליב ברעז'נער. ברישומים בהם הוא נזכר, לא נמצא כינוי זה.

בשנת תקצ"ג (1834)¹⁴⁰, ועלה לארץ מדערעטשין¹⁴¹ בשנת תרי"ג (1853)¹⁴². במפקד מונטיפיורי שנעשה כעבור שנתיים, בשנת תרט"ו, אנו מוצאים: "המופלג אריה ליב מדערעטשין בן 22 עלה תרי"ג, עוסק בתורה, אשתו - בתיה. מספר נפשות במשפחה - 2"¹⁴³. נישואיהם של ר' אריה-ליב ובאשע היו אפוא בין השנים תרי"ג ותרט"ו. בעת שנערך המפקד, טרם נולדו להם ילדים. לאחר מכן נולדו להם ארבעה ילדים: עלקא, הגדולה; שלמה, שלימים נקרא "שלמה שדכן"¹⁴⁴; מרים (מערל); וזאב, שלימים נקרא "וועלוועל אפטייקער".

ביום כ"ח בכסלו תר"ל, נרצח ר' אריה-ליב בידי ערבי, בהיותו בן 36. באשע אשתו, שהייתה אז בת 35 שנה¹⁴⁵, לא רצתה להיכנס לחדרו בעת שגסס, כדי שלא יצווה עליה להינשא. ואמנם, באשע לא נישאה עוד וגידלה לבדה את ארבעת ילדיה. על-פי המסופר, אמרה בתה הגדולה (בת שלוש עשרה), עלקא, קדיש אחר מיטת אביה¹⁴⁶. לפרנסת הבית עבדה באשע כווארטערקע, היינו מטפלת ביולדות, והתגוררה עם ילדיה

140 ועל פי הרישום במיפקד של שנת 1866, נולד בשנת תקצ"א, שכן הוא נזכר שם כבן 35 שנה.

141 כך נזכר במפקד מונטיפיורי משנת 1866. זוהי עיירה ליד סלונים, שבה כיהן ברבנות ר' מרדכי גימפל יפה, קודם שימש ברבנות ברוז'ינוי, משם עלה ארצה בשנת תרמ"ח, התיישב ביהוד ובה נפטר מקדחת בשנת תרנ"ב. הרב מ"ג יפה שימש ברבנות בדערעטשין בצעירותו, עד שנת תר"ח, שאז היה אריה ליב כבן 15. אפשר אולי לשער שהכירו זה את זה.

142 ואולי עלה בשנת תר"י, כנזכר ברשימת כולל זאמוט-קורלנד, מיפקד 1866.

143 כ"י מונטיפיורי 531 (ס' 6153 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בירושלים).

144 על-פי ספר המוכתר (ארכיון המדינה), עמ' 106, נולד בשנת תרכ"ד (1864), וגם במפקד של שנת

1875 הוא נזכר כיתום בן עשר. נשא לאישה את נחמה בת משה בער, בשנת תרמ"ה (1885).

ראה עליו בספרו של השופט גד פרומקין, דרך שופט בירושלים, עמ' 91-92. היה להם בן יחיד, חיים-דוד-יצחק (שינה שמו מירוזלימסקי לירושלמי), שנולד בשנת תרנ"ג (1893). ואולי בשנת

תרנ"ט, כפי שנזכר בתעודת הנישואין שלו, תיק ב - 17891 בארכיון המדינה, והיה שוחט, ולימים היה פסל ואומן, שאת יצירותיו הציג בתערוכות, ראה לדוגמה, הדיווח על התערוכה של עבודותיו

בעיתון "כתובים", שנה שניה, גליון לא, כ"ט ניסן תרפ"ח. נשא לאישה את דינה לבית מונזון

(אחותה של חסיה קניאל, הערה 36 לעיל), ולאחר שנפרדו נשא לאישה (בשנת תר"ץ) את

לאה-מינדל (ליגא) בת ישראל הכהן וינטע לבית המבורגר משיקגו, ארה"ב (ילידת תר"ן), והם

ניהלו פנסיון בשכונת בית הכרם בירושלים. שלמה שדכן נפטר ביום ב' אלול תש"ח, או מעט

קודם לכן, ראה אודותיו בכתבתו של דוד ריבלין, "המנוח ר' שלמה שדכן", "דבר ירושלים", מיום

ט' אלול תש"ח, גליון נד (שמור בארכיון המדינה, קטעי עיתונות של העיתון "דבר ירושלים",

תיק פ-737/5, עמ' 131), ובכתבתו של יוסף יואל ריבלין, "נישואין בישוב הישן של האשכנזים

בירושלים", "מחניים", גליון פג, תשכ"ג (התפרסם גם באתר "דעת", באינטרנט). חיים-דוד-יצחק

ירושלמי נפטר ביום י"ז כסלו תשי"ז, בלא שהניח אחריו ילדים. ראה אודותיו בחיבורם של מיכה

ובתיה כרמון, "האומן שנשכתח - דוד ירושלמי", ירושלים 2013 (באינטרנט). כן ראה רשימתו של

נ' בר-אוריין, "חבלי יצירה", בעיתון "מעריב", מיום כ"ח ניסן תשי"ג.

145 על-פי הרשום בזיכרונותיו של ר' אליעזר שפירא, נכדה של באשע, הייתה באשע בת 27 בעת

שהתאלמנה. אבל הנכון הוא שהייתה בת 35.

146 הפרטים המובאים בזה על מותו של ר' אריה ליב וכו', הם על-פי מה ששמעתי מפי סבתי, דינה, נכדתו של ר' אריה ליב, שנולדה 27 שנים לאחר מותו.

בדירה שכורה סמוך לכותל המערבי. על עבודתה של באשע, על רקע המציאות של הימים ההם, כותב נכדה, אליעזר-דן שפירא, בזכרונותיו:

תפקיד הווארטערקע היה לטפל טיפול אישי ביולדת, ולהגיש לה כל דבר שצריכה, וגם לטפל בילד, מפני שאז לא נתנו ליולדת לרדת מהמיטה והיתה צריכה למטפלת אישית. בהזדמנות זו כדאי להזכיר ולספר כי בימים ההם כאשר היתה אשה יולדת בן, ליולדת קראו באידיש: "קימפעטורען" (כמובן שהיתה יולדת בבית), היו מגביהים את מיטתה בארבעה מוטות מעל המיטה מארבעת צדדיה ומכסים בוילונות מסביב כדי שלא תופרע מנוחתה ומנוחת הילד ותימנע אי נעימות ליולדת ולוולד, מאחר שהיו בני הבית מסתובבים בבית וכן אנשים נכנסו ויצאו בליל שבת כאשר היו עורכים את ה"שלום זכר", וכל חיי המשפחה והשמחות התמקדו בחדר אחד הגדול והיחיד שהיווה את כל הדירה.

אסור לשכוח שהחיים הכלכליים ברובע היהודי בירושלים היו נחותים מאוד וקשים, ומסתפקים היו אז בפת קיבר ובשיירים מכל מה שמצאו, אולם היולדת היתה זוכה ליחס מיוחד במינו; ורק לה היו נותנים באופן מיוחד כדי לחזקה ולהבריאה מרק עוף עם חתיכת עוף, שקראו לזה באידיש: "הינערשע יוך", ולחם לבן שהיה כניווי: לחם צרפתי, ובאידיש: "פראנזעליע". גם אדם חולה היה זוכה ליחס מיוחד כזה כדי להבראו.

מעל מיטת היולדת היו תולים "שיר המעלות" - פרקי תהילים כתובים לשמירה לילד וליוולדת. וכאשר היה נולד בן, היו מביאים מידי ערב במשך שמונת הימים תינוקות של בית רבן - הילדים מהחיידער - שהיו קוראים קריאת שמע בצוותא עם הרבי ומקבלים בתמורה ממתקים שכללו קאדאמעס ופיסטוקעס [גרגרי חומוס ובוטנים]. ללילה האחרון לפני הברית קראו "ווכנאכט" - ליל שימורים, שהאב היה ער כל הלילה ולומד תורה ומשנה, וזאת מאחר שהשטן מקטרג דוקא באותה שעה, צריך להקדים תרופה למכה וכסגולה היו ערים בלילה זה ולומדים תורה ומשנה. על-פי המסופר בזיכרונותיה של אסתר שרף, נכדתה של באשע, כנראה שהייתה לבאשע חנות קטנה בעיר העתיקה וכן התפרנסה מבישול בחתונות. לעת זקנתה, התגוררה באשע במושב הזקנים האשכנזי שבכניסה לירושלים. באשע נפטרה ביום כ"ד שבט תרפ"ג (1923) במושב הזקנים, בגיל 88¹⁴⁷, ונקברה בהר הזיתים (בשם: "הא' הצ' באשה ב"ר אברהם ירושלמי").

על עלקא ויוצאי חלציה נרחיב את הדיבור בפרק הבא. כאן, נדבר בשניים מילדיהם של ר' אריה ליב ובאשע: מרים (מערל) וזאב.

מרים (מערל) נולדה בשנת תרכ"ב¹⁴⁸, והייתה אפוא כבת שמונה כשהתייתמה מאביה. על מקצת מקורותיה של מערל, כותבת נכדתה, אסתר שרף, בזיכרונותיה¹⁴⁹:

147 מקום קבורתה בהר הזיתים, בית עלמין אמצעי, אזור 2, חלקה ג', שורה כ"ג, קבר מט. ארבע שורות מלפניה נקבר בנה, זאב ירושלמי, ולידו בתו, אסתר פיינזילבר.

148 כך יוצא ממיפקד 1866, שם נזכר שהיא בת ארבע.

149 עותק מהם שמורים ביד. התפרסמו בספרם של מיכה ובתיה כרמון, הערה 125 לעיל, עמ' 182-197, בעמ' 184.

מערל הבת הצעירה היתה בת 15 כשנישאה לבעלה יששכר בער לוי. יששכר בער היה תלמיד חכם ואדם מכובד (יתכן גם שהיתה לו סמיכות לרבנות). הוא הגיע עם אשתו ארצה בשנות ה-50 מתוך תקווה שיולדו לו כאן ילדים היות והיה חשוך בנים. הוא כבר היה אדם מבוגר בשנות הארבעים לחייו. אשתו לא ילדה לו בנים ונפטרה. מצבו הכלכלי היה טוב... בשנת 1879 הוא עלה יום אחד לקבר אשתו בהר הזיתים וליד קבר סמוך ראה נערה צעירה עומדת ליד קבר אביה. זאת היתה מערל. היא היתה אז בת 15 והוא בן 50. הנערה מצאה חן בעיניו והוא שלח שדכן לברר מה ה"יחוס" של המשפחה. מערל היתה נערה עניה ויפה ממשפחה מיוחסת. בסופו של דבר הם התחתנו ובן נ"ב שנים נולד לו בן (בגימטריה שניהם 52)... מספרים עליה שהיתה מסודרת ונקייה מאוד ובתוך השידה היו מונחות חבילות עטופות - כל דבר במקומו.

למערל ויששכר-בער לוי נולדו שלושה ילדים: אפרים-פישל, שהיה רוקח, ונודע בכינויו: "פישל אפטייקער"¹⁵⁰, ושבית המרקחת שלו בשכונת "זכרון משה", היה בית המרקחת הראשון שמחוץ לחומות; מרדכי, שגם הוא היה רוקח, ונודע בכינויו: "מוטקה אפטייקער", שבית המרקחת שלו היה בעיר העתיקה, מול בית כנסת החורבה, ונקרא

150 נסמך לרבנות על-ידי הרב יוסף חיים זוננפלד בגיל צעיר מאוד, אבל פנה לרוקחות. נשא לאישה את מרים זיו, שילדה לו חמישה ילדים: משה, השלישייה: יהודית רחל ושלמה, ושמריה (ראה להלן). בנו היחיד של משה הוא שלמה לוי, ולו שתי בנות. יהודית נישאה לצבי גליס (ביום י"ב טבת תש"ה או בסמוך), ולא השאירה ילדים. לרחל, שנישאה (בשנת תרצ"ב) למשה שטרן מחיפה (היה פקיד ברכבת, ולו בן מנישואיו הראשונים לאשתו, שנפטרה), נולדו שני בנים: הארכיאולוג פרופ' אפרים שטרן (יליד חיפה, תרצ"ד), ויגאל אליהו שחר (יליד ה' כסלו תרצ"ח. הרב יהושע קניאל היה הסנדק שלו). אפרים נשא לאישה את תמר (לבית ברזקוס), וילדיהם: 1. עידו (התחתן עם דלית, ובנותיהם: ירדן ואריאל. חיים בארה"ב). 2. ערן (התחתן עם אופירה, ובנותיהם: הגר, רומי וליהי). יגאל נשא לאישה את שלומית וילדיהם: רוני (בת) וגיא. שלומית נפטרה, ויגאל נשא לאישה את דיבי ונולד להם בן אחד: דן. רחל ומשה שטרן נפטרו בשנת תשי"ג-תשי"ד בהפרש של שלושה חודשים. שלמה היגר לארה"ב, נפטר שם ולא השאיר ילדים. מרים, אשתו של פישל, נפטרה בגיל 25 בלידה. היו לה תאומים, בן ובת, והבת נפטרה. הברית של הבן הייתה לאחר פטירת אמו, והוא נקרא: שמריה, לאמור: ישמור עליו אלקים, ובשם רמוז גם שם אמו: מרים. לימים היה גם שמריה לרוקח, ובית המרקחת שלו היה בירושלים ברח' יואל, ונקרא: "רחובות". ראה עליו: אמנון מיכלין, מעשי רוקחים: פרקים בתולדות הרוקחות בארץ-ישראל, הוצאת משרד הבטחון, 1999, עמ' 54-55. לאחר פטירת מרים, נשא פישל לאישה (בשנת תרצ"ב) את אסתר-הדסה, בת הרב יצחק גולדברג, ולהם נולדו שלושה ילדים: 1. רבקה פאפו (לא השאירה ילדים). 2. ישראל (1914-1965), שילדיו הם: אהוד ואפרת. 3. מרים, שנולדה ב-1917. פישל נפטר ביום י"ז בחשוון תרצ"ג (1932), בגיל 52. דיווח על פטירתו כ"ידוע בין תושבי השכונות, שכונת הבוכרים, בית ישראל וכו' בתור אדם שבא תמיד לעזרת החולים העניים וזקוקי המרפא", פורסם בעיתון "דאר היום", גליון לט, י"ח בחשוון תרצ"ג. מאמר הערכה עליו מאת אורי קיסרי, פורסם שם, גליון מא, מיום כ"א בחשוון תרצ"ג, ובו מתוארת מסירותו הרבה לחולים, לעתים ללא תמורה, כשמלווה אותו תמיד בת צחוק. עוד נאמר שם, כי בימי מלחמת העולם הראשונה הציל משפחות שלמות. ראה עוד עליו: אמנון מיכלין, מעשי רוקחים: פרקים בתולדות הרוקחות בארץ-ישראל, הוצאת משרד הבטחון, 1999, עמ' 53-54; מיכה ובתיה כרמון, הערה 125 לעיל, עמ' 139 ואילך.

בשם "התחזיה", ולאחר מכן עבר לרחוב הארמנים, ולאחר מאורעות תרפ"ט המשיך לעסוק ברוקחות ובטיפול בחולים שלא במסגרת בית-מרקחת¹⁵¹; חיה (חייקע)¹⁵². את

151 נולד בשנת תרמ"ה (1885). נשא לאישה את יהודית גארפינקל ונולדו להם ארבע בנות ובן: מרים, שולמית, אסתר, פנינה ודוב. הבנות: מרים ושולמית נישאו לשני אחים לבית כהנא: מרים, שהייתה גגנת, נישאה לאהרן כהנא, מחבר הספר: "בדור של תמורות", חיפה 1978 (ראה דברים לזכרו בעיתון "דבר", מיום ב' טבת תשמ"א), ושולמית נישאה לאברהם כהנא (ילדיהם של מרים ואהרן כהנא: 1. שמואל ז"ל, שאשתו: עפרה. ילדיהם: ליאת, נישאה לדוד ז"ל (בתם: טליה, הנשואה לדניאל); ניבי, הנשואה לצח אדלר (בנותיהם: יובל, והתאומות: אליה ועלמה); עמית, הנשוי לדלילה (מתגוררים בארה"ב. ילדיהם: התאומים נועם ושחר, ועילאי); נועה, הנשואה לאורן פז (ילדיהם: רועי, שי, טליה ואביגיל); נטלי הנשואה לסט פליישמן (מתגוררים בארה"ב. ילדיהם: שירה, מתן, והתאומים יאלי (בת) ואביב (בן)); רוני, הנשואה לזיו דולב. 2. יעקב, לא הניח אחריו ילדים. ילדיהם של שולמית ואברהם כהנא: 1. יונינה, שבעלה: דוב פרידלנדר, פרופ' לסטטיסטיקה. בנותיהם: חמוטל, הנשואה לאביהו קלר (בנותיהם: רותם ומיה); רמה; גילגי, הנשואה לאבי מליק (בניהם: איתי, גיא ויובל). 2. שמואל (עסקי בנייה), הנשוי לאריאלה לבית קנוט (ילדיהם: איילת (חיה בארה"ב, ובתה: רוני); גל, הנשוי לאפרת לבית מילנר (ילדיהם: עומר, נויה ושיירי); אמיר (הייטק), הנשוי לאורלי (בניהם: עידו, רון ואור). 3. אביעד (עדי, איש עסקים), הנשוי לרעיה (ילדיהם: איריס, הנשואה לעופר קסטנר (ילדיהם: עמית, גיל והדר); שרון, הנשואה לצביקה זליחוב (ילדיהם: דניאל ועידו). 4. יהודית בנדיקט, שבנה: אלעד. 5. דוב (איש עסקים), הנשוי לאיליין (מתגוררים בארה"ב, ובניהם: יעקב וירדן); אסתר, בתם של מרדכי (מוטקה) ויהודית, נישאה לאביגדור שרף, שהיה מהנדס מכונות. ילדיהם: הֶדְיָה (מורה), נישאה לאיתן אפשטיין, עו"ד (ילדיהם: 1. אהוד אפשטיין, שאשתו: ענת, וילדיהם: שירה ועינבל. 2. מיכאל (מהנדס אלקטרוניקה, שילדיו: תמר, מיכל ואביב). 3. יונתן, שאשתו: קרן, וילדיהם: עידו, תומר ונעמה); דפנה, שבעלה: ירוחם זילברמן, פרופ' לרפואת שיניים, מנהל המחלקה לאורטודונטיה ב"הדסה" עין כרם, וילדיהם: 1. עודד, שאשתו: גליה, וילדיהם: דן, שירה, איתי ועופר (דפנה נישאה בשנית לדוד גפרי). 2. אורי זילברמן, שאשתו: יעל, וילדיהם: תומר ויונתן (חיים בארה"ב); אליעזר שרף, שאשתו: לאה, וילדיהם: רביד (בת) ואבישי; פנינה, בתם של מרדכי ויהודית, שהייתה עיוורת (בגיל 6 עברה בבית החולים בבירות ניתוח ראש, שבמהלכו נפגע עצב הראייה והיא נותרה עיוורת). דוב הי"ד, הבן היחיד של מרדכי ויהודית, נהרג בירושלים בקרב גבורה במלחמת השיחרור, שעה שיצא לבדו מול כוח טנקים, בניסיון לעוצרו. הוא הצליח לפגוע באחד הטנקים והיתר הסתלקו, אבל נפגע פגיעה קטלנית ומת, לא לפני שנאמר לו כי הצליח לעצור את האויב. ראה התיאור מפי עד ראייה, בספרם של מיכה ובתיה כרמון, הערה 125 לעיל, עמ' 200. יהודית אמו נפטרה מצער על אובדן בנה ביום כ"א שבט תש"ט, ראה דברים לזכרה מאת הרב נחמיה ראטה, בעיתון "הצופה", מיום ב' אדר תש"ט. מוטקה, אבי המשפחה, נסע בשנת תרפ"ב לדרום-אפריקה (שם חי כבר בן-דודו יוסף שבתי) כדי לעסוק במסחר וכך לעזור בפרנסת המשפחה, ומשלא הצליח בכך חזר כעבור שנה ארצה וחזר לעסוק ברוקחות. הוא נפטר אור ליום י"א חשוון תשי"ט, בגיל 72; ראה הדיווח בעיתונים "הצופה" ו"דבר", מיום י"ב חשוון תשי"ט. לאחר נפילת בנו בקרב שבו הקריב את חייו, הוא היה אומר שירושלים היא שלו לאחר שקנאה בדם. ראה מאמר הערכה לזיכרו, מאת דניאל יונבסקי, "מוטקה אפשטיקר - זמות מן העולם שעבר", בעיתון "חרות", מיום כ"ה טבת תשי"ט. כתבה נוספת התפרסמה עליו מספר שבועות לאחר פטירתו, על-ידי מנחם ברש, בעיתון "ידיעות אחרונות", תחת הכותרת: "ריפא חולים בלי דיפלומה". ראה עוד עליו, ברשימתו של בן אליעזר, עיתון "דבר ירושלים", מיום ט"ו אב תש"ח (שמור בארכיון המדינה, קטעי עיתונות של "דבר ירושלים", תיק פ-737/5, עמ' 173);

מקצוע הרוקחות למדו פישל ומוטקה מדודם זאב (וועלוועל אפטייקער), שאודותיו ידובר להלן. יששכר-בער נפטר ביום כ' באלול תרס"ו (1904), ומערל נפטר ביום כ"ב באלול תרע"ו (1916).

זאב ("וועלוועל אפטייקער") ירושלמי, שהתייתם בילדותו¹⁵³, גדל בביתו של ר' אליעזר-דן, מגדולי חכמי ירושלים שנזכר לעיל, שהיה בן דודה של אימו באשע, וקיבל השפעה גשמית ורוחנית גם מר' יעקב שרהזאהן, גיסו של ר' אליעזר-דן (בעלה של אחותו, שרה-אסתר), שהיה מחשובי המלמדים בישיבת "עץ חיים", שבה לימד במשך ארבעים שנה, והיה מיקירי ונכבדי ירושלים, עסקן ציבורי ופעיל בבניין השכונות בירושלים וביישוב הארץ¹⁵⁴. כמו כן היה חזן ומוהל. על גידולו אצל שני גדולי ישראל אלה שהיו במשפחתנו, כתב זאב בהספדו על ר' יעקב לאחר שנפטר¹⁵⁵:

והנה ככל המון בית ישראל יושבי ירושלים הנני גם אני נאנח על הפקד מאתנו איש חמודות זה, אשר ממש קשה למצוא כמותו בדורנו זה, כי היה היה המנוח ז"ל סמל דמות התם הצדק והיושר, בעל מדות נעלות כראוי לאיש יהודי נאמן משרידי הדור הישן.

ובהיותי אחד מתלמידי הנני נעצב עליו, כי אף שלא זכיתי להמנות בין אותם מתלמידי אשר נשאו יושבים על התורה ועל העבודה להיות תורתם אומנותם, בכל זאת תהלוכותיו הטובות אשר היה מנהל בהם את יוצקי מים על ידי עודם נצבים כמו היו לנגד עיני, ודבריו הנעימים עודם חרותים על לוח לבי, והנני חושב בצדק כי תלמידי הרבים יהיו נוהים תמיד אחריו, כי כמה מלמדים להועיל אומנים

אמנון מיכלין, מעשי רוקחים: פרקים בתולדות הרוקחות בארץ-ישראל, הוצאת משרד הבטחון, 1999, עמ' 55; מיכה ובתיה כרמון, הערה 125 לעיל, עמ' 157-158, 179 ואילך.

152 נישאה לשלמה שטמפפר, בן אחיו, אברהם, של יהושע שטמפפר, ממיסדי פתח-תקווה. גם הוא היה רוקח. הם התגוררו בחדרה, ושלמה היה הרוקח של המושבה, אבל בשנת תרפ"ו נאלץ לעזוב את עבודתו משום שלא היה לו רישיון לרוקחות ולאור התקנות החדשות לא היה יכול להמשיך בעבודתו. בשנת תר"צ (1930) היגר לאוסטרליה על מנת למצוא עבודה, בהשאירו את משפחתו בארץ, ואת מעט הכסף שהרוויח שלח למשפחתו בארץ. נפטר שם בשנת תש"ז (1947). ילדיהם: יששכר ופנינה. פנינה נישאה ליעקב כרמון (בנם: מיכה, נשא לאישה את בתיה לבית ברלינסקי (בר"ח שבת תשכ"ט). מיכה ובתיה חוקרים את קורות משפחתנו, ואת ממצאיהם פירסמו בשורה ארוכה של חיבורים (באינטרנט). ילדיהם: 1. תמר, נישאה לאבי דוד. ילדיהם: רן ונוגה. 2. עומר, נשא את רותם. בניהם: אור ואופיר. 3. ישי-יעקב, נשא את ג'יליאן. ילדיהם: דניאל (דני), ליבי, אדם, מאיה-הדסה. 4. איילת, נישאה לגידי יב. בתם: עלמה. 5. נפתלי (טליק). 6. ויזהר, נשא את מעיין לבית לוי בתם: בר). חייקע נפטרה בכ"ט סיון תשי"ג. בנה יששכר נפטר בשנת תשל"ב (1972) בלא שהניח אחריו ילדים. פנינה נפטרה בשנת תשנ"א (1991). על פנינה ומשפחתה, ראה חיבורם של מיכה ובתיה כרמון, "סתתא פנינה כרמון לבית שטמפפר", ירושלים תשע"ד (באינטרנט).

153 על-פי הרישום ב"ספר המוכתר" (ארכיון המדינה), נולד בשנת 1871, אבל הנכון הוא שנולד בשנת 1868, שכן במיפקד משנת 1875 הוא נזכר כיתום בן שבע.

154 ר' יעקב שרהזאהן היה בין עשרת המתישבים הראשונים בשכונת מאה-שערים בירושלים, ראה אלעזר הורביץ, מוסד היסוד, ירושלים תשי"ח, עמ' 214.

155 "החבצלת", שנה 38, 1908, עמ' קב.

במלאכתם מלאכת שמים זאת כר' יעקב שרהזאהן ז"ל איכא בשוקא?
 ובתוך בני משפחתו וקרוביו הנני גם אני מתאבל על הר"ר יעקב שרהזאהן ז"ל
 זה, כי לבד אשר היה לי מחנך רוחני בלמדי אצלו, היה לי גם מנהל גשמי במות
 עלי אבי ז"ל ואשאר ילד קטן, גדלתי בית גיסן הגאון הר"ר אליעזר דן זצ"ל, כי
 קרוב משפחה היה אלינו, היה גם הר"ר יעקב שרהזאהן ז"ל שם עינו ולבו עלי
 תמיד, לגדלני להיות לאיש בין אנשים, אשר יוכל להביא תועלת בחיי האדם והחברה,
 וזכר מגדלי מטיבי האיש חסדי זה, לא ימוש מקרב לבי לעולם¹⁵⁶.
 את מקצוע הרוקחות למד זאב ירושלמי מר' אריה-ליב, בנו של ר' אליעזר-דן, שבביתו
 גדל, שהיה, כאמור לעיל, מראשוני הרוקחים בירושלים, והוא העביר מקצוע זה לבני
 אחותו, מערל לוי, פישל ומרדכי הנזכרים לעיל¹⁵⁷. בנוסף לכך, למד זאב אצל שני רופאים
 שהיו בירושלים, ופרטים על כך אנו מוצאים בזכרונותיה של אסתר שרף, נכדתו של
 זאב: "וולוול אפטייקער (ירושלמי) היה נער צעיר כשיצא לעבוד ולעזור בפרנסת המשפחה
 לאמו האלמנה. הוא התחיל לעבוד כנער שליח אצל רופא יווני שעבד בירושלים, ד"ר
 מזרייקי (סוף שנות ה-50 של המאה ה-19). הרופא ראה שהנער נבון והתחיל לקרב
 אותו אליו וללמד אותו רוקחות ורפואה. הוא כל כך סמך עליו, שהיה שולח אותו לביתם
 של החולים, וועלוועל בדק את החולים והחליט מי יכול להסתפק בבדיקת הרוקח ומי
 הוא מקרה קשה שהרופא עצמו צריך לבדוק אותו. במשך הזמן עבר וולוול לעבוד עם
 ד"ר אבושדיד שהיה רופא מפורסם בירושלים"¹⁵⁸. לאחר תקופת התמחות, ולאחר
 שהתפרסם כמומחה במקצועו, היה לרוקח בבית החולים לילדים שהקים בירושלים,
 בשנת 1872, ד"ר מקס סנדרצקי, רופא גרמני אוהב יהודים¹⁵⁹. לאחר שרופא זה התאבד
 בשנת תרנ"ט בגלל מחלה (כליות) שממנה סבל, קיבל זאב עבודה כרוקח במושבה
 עקרון, שם שהה שמונה שנים, משם עבר לגדרה, שם עבד כשכיר בבית המרקחת של
 המושבה, וחזר לירושלים, שם קיבל עבודה בבית החולים "משגב לדך".
 ר' זאב ירושלמי נשא לאישה את חנה-לאה בת הרב משה יצחק זיו¹⁶⁰, ונולדו להם

156 את דברי ההספד חתם בשמו: "זאב וואלף יערוזאלימסקי". אוסיף בזה את תיאורו של ר' יעקב שרהזאהן במכתב שכתב הרב ישעיהו אורינשטיין להרב ר' יצחק ירוחם דיסקין, מיום י"ב חשוון תרס"ד: "איש אמונים ומתון במעשיו ולא יפיל מכל אשר עליו צרור ארץ". המכתב שמור בעיזבונו הרב שמואל-ברוך שולמן).

157 נזכר כרוקח, בשם "זאב ב"ר ליב מדערעטשין", ברשימת תמיכות של "חברת עזרת נדחים", בעיתון "החבצלת", מן הימים: 27.5.1887, 11.11.1887, 8.6.1888, 26.10.1888.

158 ראה גם: מיכה ובתיה כרמון, הערה 125 לעיל, עמ' 183. על זאב ירושלמי, ראה: אמנון מיכלין, מעשי רוקחים: פרקים בתולדות הרוקחות בארץ-ישראל, הוצאת משרד הבטחון, 1999, עמ' 52-53. על ד"ר אברהם אבושדיד, ראה באתר "ויקיפדיה" (באינטרנט), ערכו.

159 עליו ועל פועלו למען יהודי ירושלים, ראה באתר "ויקיפדיה" (באינטרנט), ערכו. ושם נאמר, כי בצוואתו ציווה, בין השאר, "לדאוג לרוקח היהודי הצעיר ששירתו נאמנה", והמדובר הוא בזאב ירושלמי.

160 נישאו בשנת תרמ"ה (1885). על-פי ספר המוכתר (ארכיון המדינה), עמ' 106. היא הייתה אחותה הבכורה של מרים זיו, שנישאה לאחינו של זאב, פישל, שנפטרה בצעירותה, ראה הערה 150 לעיל.

שמונה ילדים: אסתר¹⁶¹, משה¹⁶², רבקה¹⁶³, יעקב¹⁶⁴, ניסן¹⁶⁵, יצחק¹⁶⁶, רחל¹⁶⁷ ומלכה¹⁶⁸. שלושת הרוקחים שבמשפחה: זאב (וועלוועל) ירושלמי, פישל ומרדכי (מוטקה) לוי, היו נוהגים להיפגש כל שבת בביתו של אחד מהם, ולהחליף ידע וניסיון שהצטבר בשבוע החולף. כדאי לציין, שכל השלושה לא ישבו רק בבית המרקחת שלהם וציפו ללקוחות, אלא נהגו לבקר את הלקוחות בביתם ולעקוב אחר מצבם הרפואי, ממש כמו רופאים. כמו עיני חזיתי בטיפולו המסור של מרדכי ("מוטקה אפטייקער") באמי בעת הריונה, כשנהג לבוא לביתנו כמעט מידי יום ולעקוב אחר מצבה, ולהושיט את כל הסיוע שיכול, כשם שהיה רץ מבית לבית של חולים אחרים על מנת להושיט עזרה, פעמים רבות ללא תמורה. זאב (וועלוועל) נפטר ביום י"ד באדר תרצ"ג¹⁶⁹, וחנה-לאה נפטרה ביום כ"ח בטבת תרפ"ה.

161 על-פי ספר המוכתר, עמ' 106, ילידת שנת תרנ"א (1891). נישאה ליצחק פיינזילבר, שעסק אף הוא ברוקחות, ועבד בין היתר, בבית החולים "שער ציון" ביפו. ילדיהם: אריה ודוד כספי. ילדיו של אריה: הילה פישל (ולה שתי בנות), ויצחק (יליד תש"ט). דוד נשא לאישה את ציפורה לבית אייזנברג ביום כ"א טבת תש"ח. ילדיהם: 1. אסתר, שנישאה לאריה קרקובסקי, וילדיהם: גילי (בן), דנה, ורני (בן). 2. זאב, שנשא לאישה את צביה ולהם שני בנים. אריה קרקובסקי הוא דודו של הכתב המדיני יואב קרקובסקי.

162 לא התחתן. נסע לביירות ושימש כמתורגמן.

163 הייתה אחות, ונישאה לאהרן כהן, והתגרשה. ילדיה: 1. חנה (נישאה לפרופ' (ביולוגיה מולקולארית של התא, מכון וייצמן) דוד גבעול, ונולדו להם שתי בנות ובן: איריס, עמוס וארנת. 2. אסף כהן. היה פרופסור לאפידימיולוגיה והיגר לארה"ב. אשתו: חוה, וילדיו: זיוה ופול.

165 על-פי ספר המוכתר (ארכיון המדינה), עמ' 106, ילידת שנת תרנ"ה (1895). היה מורה והיגר לארה"ב. ילדיו: הדסה ובפלפור (נולדו לו שלושה ילדים).

166 ילידת תרנ"ט (1899). ועל-פי ספר המוכתר (ארכיון המדינה), עמ' 106: ילידת תרס"א (1901). נשא לאישה את ויוי טראב, ילידת דמשק, שמשפחתה הגיעה לאלכסנדריה, מצרים, ומשם הגיעו לארץ. שימש כעורך-דין. ילדיהם: חנה אברהמי, שילדיה: גליה ברזיק, דנה (נישאה ליהודה) צפתי, ומתן; עוה"ד נווה, ששימשה כממונה על נוסח החוק במשרד המשפטים, ונישאה לפרופ' עוזי ענתבי, ראש מחלקת נשים בבית החולים הדסה עין כרם בירושלים (נכד אחיו של הרב רפאל מנשה ענתבי, אב בית הדין הרבני בחיפה, שעליו נשא הרב קניאל הספד, ראה לעיל, שער ארבעה עשר, חיפה - אישים ודמויות (תרפ"ב-תש"ל), עמ' 2011. ילדיהם: 1. פרופ' אייל ענתבי, ראש מחלקת נשים בבית החולים ברזילי באשקלון, אשתו: ד"ר אירן, מנהלת המרכז למחלות עיניים בילדים בבית החולים הדסה עין כרם בירושלים, וילדיהם: מתן (רופא, נשא את שקד, עו"ד, ובנם: נועם), רועי, נדב ודניס; אורית, בעלה דורון רגב (גורביץ), וילדיהם: גל, רוני, יעל ושקד; 2. רינת ז"ל, בעלה: גיל שפרן, בנותיהם: טל ורותם; 3. גילי, רות, בעלה: עו"ד צבי קניגסבורן, ילדיהם: בר (בן), ניר ושחר-רינת; רחל, שנישאה לעוזי חסון ז"ל, סגן פרקליט המדינה. ילדיהם: 1. ד"ר יוסי חסון, רופא נשים, אשתו: יעל לבית שמידט, וילדיהם: דן וליה. 2. דפנה, שופטת בבית הדין לעבודה, שבעלה: מיכאל זכריה (מנהל "גורן ניהול הון משפחתי"). בנותיהם: דניאל, ליה ומיה.

167 נישאה להניג פטריקובסקי. התגוררו בקיבוץ גבע. נפטרה בצעירותה והניחה שתי בנות: חנה פורת, שנולדו לה שני בנים, ויעקב מורג, שנולדו לה שתי בנות ובן.

168 נישאה לאלכסנדר נוי. ילדיה: לאה, אשת פרופ' מיכאל פלדמן, ראש המחלקה לביולוגיה של התא במכון ויצמן (ילדיהם: רונית ושי), ויגאל נוי, מבאר טוביה.

169 על מצבתו רשום: "פ"נ אבינו החביב יקר הרוח וגדל הנפש נח למקום ולבריות ר' זאב ב"ר ארי' ליב ירושלמי".

עלקא ור' יעקב שפירא וצאצאיהם

עלקא, בתם של אריה-ליב ובאשע ירוזלימסקי, נולדה בירושלים בשנת תרי"ח (1857)¹⁷⁰, ונישאה בגיל 14 וחצי לר' יעקב שפירא. ר' יעקב נולד בסלבודקה, פלך קובנה¹⁷¹, בשנת תרי"ח¹⁷², לאביו, ר' יוסף-שבתי שפירא, ששימש דיין בקובנה, ונודע כ"שעפסעל דיין"¹⁷³, ולאמו אסתר¹⁷⁴, שבנישואיה הראשונים הייתה נשואה לאיש חב"ד¹⁷⁵. ר' יעקב נולד לאביו לעת זיקנתו, ואסתר אמו הייתה אשתו השנייה, והייתה כבר בת חמישים ושש בעת שילדה אותו¹⁷⁶. ר' יעקב שפירא עלה לארץ בשנת תרל"ה,

- 170 על-פי הרישום ב"ספר המוכתר", עמ' 113.
- 171 על מרכז זה של תורה וגדולי תורה, ראה: מ' צינוביץ, "קובנה היהודית וגדוליה", "הצופה", מיום כ"ט אב תשכ"ח.
- 172 כך, על-פי המצויין על-ידי פנחס גרייבסקי, במאמר הערכה עליו, מגנזי ירושלים, חוברת קיז, ירושלים תרצ"ו. אבל ב"ספר המוכתר", שם, רשום כי שנת הלידה שלו היא תרי"ד (1854). במפקד של שנת 1875, רשום שהוא בן עשרים, ע'סוקו: בית המדרש, ונתמך מקופת כולל וילנא ועל ידי חמותו. וכנראה שהנכון הוא שנת תרי"ח, שכן בפטירתו בשנת תש"ה נאמר עליו שהיה בן 88 שנים. ראה נוספת לכך: בבקשה שהגיש ר' יעקב לשיטוטנות בקייפטאון ביום 19.3.1900 לקבלת אזרחות, הוא מציין שביום הולדתו הבא יהיה בן 43, ולפי זה שנת הולדתו היא: תרי"ח. בן אחר שלו היה הר"ר שמואל שפירא, ראש ישיבת ווילקומיר.
- 174 בת הרב יהושע העשיל בכרך, ואחותם של ר' יהודה בכרך (בעל "נימוקי הגרי"ב" על הש"ס, שנדפסו בוויילנה, מהדורת ראם של התלמוד), ור' חנוך היינער בכרך, מצאצאי ר' חיים יאיר בכרך, בעל "חוות יאיר", ומצאצאי מהר"ל מפראג. ראה בספר צפירת תפארה, לזכר בת משפחתנו, צפורה זוננשיין (לבית אטינגר), שנפטרה בדמי ימיה, ירושלים [חש"ד], עמ' שכה. ראה גם בתוכנה הגיניאולוגית genii (באינטרנט), שם רשום ר' יעקב שפירא כדור שמיני לבעל "חוות יאיר". על משפחות בכרך והמהר"ל מפראג, ראה: אהרן צבי אילון, זכרון לקהלת סעפלאק וגליל מארגרטיין, ירושלים תשנ"ח, עמ' 160 ואילך.
- 175 בשמו של בנה, ר' יעקב שפירא, מובא המעשה הבא: "סבי הסלבודקאי שהלך אחר חסידות חב"ד, היה נוסע מעירו לליובאוויץ אל אדמו"ר הרשב"ב לעיתים מזומנות. בני הבית היו מתרעמים על זנחו תכופות את העסק והבית. פעם, כשעמד לצאת באישון לילה אל תחנת הרכבת של קובנה כדי לצאת לליובאוויטש, טיכסו עצה איך להניאו מהנסיעה. מה עשו? בעת שישן את שנתו הטרופה לפני הנסיעה הארוכה, נטלו את זוג הנעליים היחיד שלו והחביאום. כעבור כמה שעות, כשבאו לפנות בוקר להעירו למלאכת האפייה, ראו שיצועו ריק ואיננו. התברר כי באין הנעליים במקומן, יצא מביתו שבסלבודקה אל התחנה של קובנה בגרביים" (דוד זכאי, "צמיחתם של הליובאוויצ'אים בחיפה", "ארחות", בטאון המועצה הדתית בחיפה, גליון 10, ערה"ש תש"ל, עמ' 18, מובא בביטאון חב"ד, "בית משיח", גיליון 1011, אדר א' תשע"ה, עמ' 43).
- 176 שם משפחתה מנישואיה הראשונים היה פיין, ובנה מנישואין אלה: יצחק מיכל פיין (היה אופה. עלה לא"י לעת זקנתו עם בנו בן-ציון, בשנת תרמ"ב, ונפטר בירושלים בשנת תר"ע ומנוחתו כבוד בחלקת חב"ד בהר הזיתים. בן-ציון חזר לקובנה, שם נולדו לו: בנימין פיין, שעליו ידובר להלן, ויצחק, שהיה רופא ונספה בשואה). יצחק מיכל נשא לאשה את רבקה לבית פרלמן, ונולדו להם ארבעה ילדים: מְרִישֶׁל, בן-ציון, אסתר ומריון. השתיים האחרונות היגרו לארה"ב. מרישל נישאה לישראל זאכון (מרישל נפטרה בשנת תרצ"ט בסלבודקה, קודם השואה, ואילו ישראל ניספה בשואה יחד עם בן-ציון ומשפחתו בשנת תש"א), והיא אימו של העיתונאי ("הצופה") דוד זכאי (זאכון). שנוולד בסלבודקה בשנת תרס"ט, עלה לארץ בשנת תרצ"ה לפי דרישת ישיבת חברון,

בהיותו בן שבע-עשרה שנה, "ויהי תלמיד ותיק של הרב הגאון ר' אליעזר דן ומטובי הלומדים בישיבת עץ חיים"¹⁷⁷. כשהציעו לו שידוכים נכבדים, העדיף "את היתומה הצעירה הענייה והמחוסרת כל, וזאת בגלל היותה ממשפחה מיוחסת, גדולי תורה ועסקני ציבור באמונה"¹⁷⁸. עם נישואיו, פתח חנות שחיטה לפרנסתו, בסיועו של ר' שמואל סלאנט, רבה של ירושלים, ולאחר מכן התמנה להיות השד"ר הראשון של

ונשא לאשה את שושנה לבית גראז (ביום א' אד"ש ת"ש, בחדרה). לדוד היו שתי אחיות שלא הגיעו לארץ: מרים ושרה. בידי שמור מכתב מיום י"ט אב ת"ש, מאת דוד זכאי אל הרב יהושע קניאל (ששהה אז בירושלים), בבקשה דחופה לעזרה בהשגת סרטיפיקט (רישיון עלייה) עבור הורי אשתו בניסיון להצילם ולהעלותם ארצה. וכך נאמר שם: "... אתמול ראיתי את העתק המכתב של הרבנות בענין בקשת סרטיפיקט עבור אבינו שליט"א [=חותנו, אבי אשתו שושנה]. המכתב חלש וחוויר מאוד מאוד לגבי ההכרח וכלפי המצב האיום בו נתון אאמו"ר... כל המכתבים הם לדעתי אין ואפס וכך אמרתי לשושנתי, אך היא כבר החלה בדברים והלכה אל הרב מרוכס בהסתמכה על ידידותו אל אביה. ומכיון שהוחל בדבר, חשקה וגם כלתה נפשי להוציא את כוונתה הטהורה לפועל, ואפיל תחינתי לפניו להתראות עם הרב הראשי הרצוג ולעשות ולפעול באופן אישי בנידון זה ככל האפשר. יודע אני היטב את כל הקושי שבדבר, ובכל זאת עומד אני הפעם בבקשתי זו, וכותב במיוחד אל כת"ר למרות ששושנתי כבר כתבה אתמול מכתב אליו... ולואי שיצליח והיה זה שכרו וזכותו". ביומנו של הרב, מיום כ"ד אב ת"ש, רשום, כי באותו יום ביקר אצל הרב הרצוג, וכי בו ביום כתב לדוד זכאי כי שוחח עם הרב הראשי "על אודות רשיון לחותנו". חותנו היה הרב יוסף נתנאל גראז (אביו של הרב זבולון גראז, אב"ד רחובות), שאף הוא היה באותה עת בליטא, רב העיירה ורז'אן. בסופו של דבר, גם אביו וגם חותנו ניספו בשואה. לדוד ושושנה זכאי נולדו: 1. בתיה (אשת ד"ר ששון הרן, רופא שיניים (נישאו ביום כ"ט אד"ש תשל"ל). ילדיהם: נדב, יליד תשל"א; נועה, ילידת תשל"ד; איתמר, יליד תשל"ז; נטע, ילידת תשל"ט; גילי, ילידת תשמ"ב). 2. ישראל זכאי (יליד שנת תשי"א. נשא בשנת תשל"ח את רות. ילדיהם: אלעד, יליד תשמ"א; שני, ילידת תשמ"ה; דור, יליד תשמ"ח). 3. רינת (ילידת שנת תשי"ב. הייתה אשת דוב קליגר. ילדיהם: יוסף, יליד תשל"ד; מתן, יליד תשל"ז. נישאה בזיווג שני לזאב מצר). דוד זכאי נפטר בשנת תשמ"ב. בנו של בן-ציון (שנשא לאישה את דבורה) הוא בנימין פיינ (יפה), שנולד בקובנה בשנת תרע"ה, היה פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית, ועלה לארץ בשנת תרצ"ד. הוא נשא לאישה, בשנת תש"ב, את לינה, ילידת לונדון תרע"ז, ולהם נולד בן-ציון (יליד כ"ז אדר תש"ו. נשוי לגילה. ילדיהם: זוהר, יליד תשל"א; רונן (יליד תשל"ג); שי ודורון (ילידי תשל"ט) ודניאל (רופא, יליד י"ד אדר תשי"ב. נשוי לרזי. ילדיהם: קרן, ילידת תשל"ו; הילה, ילידת תשל"ט). בנימין היה סגן אלוף בחיל החימוש, ונפטר ביום כ' חשון תשע"ה, בן מאה שנה. אחות של רבקה הג"ל (אימם של מרישל ובן-ציון) הייתה רחל ביילה (שתיהן לבית פרלמן). רחל ביילה נישאה לאביגדור יצחק רום, ובניהם: בצלאל ומרדכי רום. בצלאל, שנולד בסלבודקה תרס"ה, נשא לאישה את מרים, ונפטר בשנת תשמ"ז. ילדיהם: רחל שושנה, שנישאה לנפתלי גרינבאום (להם נולדו: חננאל, יליד תשל"ח; שמעיה, יליד תשל"ט; עזריה, יליד תש"ם); יוסף, שנשא לאישה את מזל זוהר (ילדיהם: שרה, ילידת תשמ"ד; חיה, ילידת תשמ"ה; בצלאל, יליד תשמ"ח); יעקב מאיר, שנשא לאישה את בלומה (ילדיהם: משה, יליד תשמ"ו; אריה, יליד תשמ"ח).

177 פנחס גרייבסקי, במאמר הערכה עליו, מגנזי ירושלים, חוברת קיז, ירושלים תרצ"ו. ר' אליעזר-דן היה, כנזכר לעיל, בן דוד של באשע, אימה של עלקא, וייתכן שהוא שעשה את השידוך.

178 זכרונותיו של ר' אליעזר שפירא, בכ"י. במפקד (כולל זאמוט-קורלאנד) 1875 צויין על ר' יעקב מסלבודקא, כי עלה בשנת תרל"ג, וכי חמותו מחזיקתו.

הוועד המאוחד של מוסדות הציבור בירושלים בדרום-אפריקה. על קורותיו רשם סבי, הרב יהושע קניאל, שהיה חתנו, את הדברים הבאים:

נולד בסלבודקה פלך קובנה לאביו הצדיק הרב ר' שבת'לה (גיטו של נמוקי הגרי"ב). למד תורה מפי אחיו הרה"ג ר' שמואל שפירא, ראש ישיבה בוילקומיר, והגה"צ ר' צבי מסלבודקה. בן ט"ז נסמך לשו"ב על-ידי הגאון ר' יצחק אלחנן, ובשנת תרל"ד עלה לירושלימה לארץ-ישראל, ובזמן קצר אחרי בואו לירושלימה נתקבל לשוחט מטעם הגאון ר' שמואל סלאנט¹⁷⁹. בתרנ"ו נתמנה לשד"ר במדינת דרום אפריקה¹⁸⁰. הוא היה מהראשונים שבאו במגע אישי עם יהדות דרום אפריקה על דבר ארץ-ישראל, ויסד ועד מאוחד ממוסדות הציבור: ועד הכללי, כולל וילנא זאמוט לצדקת רמבעה"נ, ת"ת וישיבת עץ חיים, חיי עולם ובקור חולים, לעבודת המוסדות הנ"ל באפריקה.

להלן, נוסח כתב השד"רות שקיבל ר' יעקב שפירא בחודש תמוז תרנ"ז, עם צאתו לשליחות בדרום-אפריקה לקהילות היהודים יוצאי ליטא, חתום על-ידי חכמי ורבני ירושלים¹⁸¹:

179 ראה עדותו של הרב בן ציון ידלר בספרו "בטוב ירושלים", תשכ"ז, עמ' שנו: "סיפר לי הרה"ג ר' יעקב שפירא זצ"ל, שכאשר הגיע לירושלים ועלה לבקר את חורבת ר' יהודה החסיד, היה לבו שבור בקרבו, כי היה עני ומחוסר כל. ר' שמואל [סלאנט] פגע בו, וכמנהגו נתן לו מיד שלום ושאל לשמו, למצבו ולמלאכתו. ר' יעקב ענה לו, שבן ישיבה הוא, והוסיף לספר שלאחרונה עסק בשו"ע יו"ד הלכות שחיטה וטריופות, ואף התאמן בשחיטה. 'האם יש לך קבלה על שחיטה?', שאל ר' שמואל, ור' יעקב ענה בחיוב, אף הוציא את ה'קבלה' אשר לו [כתב הסמיכה לשו"ב שקיבל מר' יצחק אלחנן], ומסר אותו לידי רבי שמואל. הלה נטל את הכתב, ונתן אותו בחיקו ללא הגה נוסף והלך לו. ר' יעקב עומד ומתפלל: למה נטל הימנו האיש שלא הכיר אותו את הכתב? שכן הוא לא ידע, שדיבר עם רבה של ירושלים. אחר כך, כאשר ר' יעקב סיפר את הדבר לחבריו, אמרו לו: 'אשריך ר' יעקב, שרבינו כבר הכין לך פרנסה', וכן היה, כי לאחר התייעצות עם חבריו בבית הדין, מינה רבי שמואל את רבי יעקב לשוחט ברחוב היהודים" (מובא גם על-ידי יוסף זונדל וסרמן, מיקירי ירושלים, תשל"ג, עמ' 187).

כניויו היה: ר' יעקב שוחט. היה שוחט העופות הראשון ברחוב היהודים בעיר העתיקה. בזיכרונותיו, מספר בנו, אליעזר-דן: "כאשר היה הולך לחנות השחיטה, לעיסקו שברחוב היהודים, לקח עימו חצי כיכר לחם בכיסו, וכדי שלא לאכול לחם יבש, ניגש לחנות ממול בית כנסת "החורבה", שם ישבה מרת מלכה ומכרה דגים מלוחים - "הערינג", וקיבל ממנה לתוך ספל שהביא עימו מעט ציר מלוח מחבית הדגים. בציר זה טבל את לחמו ואכל 'לשובע'. בזה היה מסתפק לכל יום העבודה". על-פי הנמסר בזיכרונותיו של אליעזר-דן שפירא, קיבל ר' יעקב על עצמו שליחות זו לאחר שהילדים גדלו, "והיה צורך לדאוג לעתידים למען יוכלו להתחתן, ומחנות השחיטה אי אפשר היה להתפרנס אלא בקושי רב ללחם צר ומים לחץ עבור המשפחה".

181 כתב היד המקורי, בן חמישה עמודים, שמור בארכיון הקהילה היהודית ביוהנסבורג, A199 Shapiro את תצלום התעודה קיבלתי מש"ב, איאן שפירא, נכד נכדו של ר' יעקב שפירא, יליד דרום-אפריקה, המתגורר בלונדון. כתב היד תואר על-ידי הרב לואי רבינוביץ, רבה הראשי של דרום-אפריקה, במאמרו: "Historical Document for Jewish Museum", Jewish Affairs, June 1979, pp. 10-12. באותו מאמר מתאר המחבר כתב-יד נוסף, בן

זכרו מרחוק את ה' וירושלים תעלה על לבבכם

זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד

קול קורא לעזרה מאתנו בני מחוזות קוונע, ווילנא, קורלאנד, וליפלאנד, היושבים בעיר הקודש ירושלם טוב"א. אל אחינו אנשי שלומנו בני המחוזות האלו אשר התיישבו בארץ אפריקא ומדינת טראנסוואל וסביבותיה. שלום לכם מירושלם עיר קדשנו, ושלומו ישפות ה' עליכם כנהר סלה!

אחינו היקרים! מי לא ידע את קדושת המצוה של ישוב אחינו האשכנזים בארה"ק שנתעורר מאז יותר ממאה שנה ע"י רבותינו גאוני קדמאי ראשונים כמלאכים זי"ע, ובראשם מלאך ה' צבאות הגר"א מווילנא זצוק"ל, המה הקדושים אשר אהבת חבת הקודש התלקחה בלבבם ויתעוררו לייסד באה"ק ישוב אחינו האשכנזים, ולדרוש לציון ולשואל בשלומה תמיד כדי לקיים את השבועה אשר נשבעו גולי בבל לאמר: אם אשכח ירושלם, אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלם. ולמען תת שם ושארית לקיום הישוב עמלו ותקנו יסוד קופות רבי מאיר בעל הנס זי"ע"א, וגדרום בכל מיני גדרים וסייגים להיות כל איש קובע קופה בביתו לעלוי נשמת התנא בעל הנס, וממנה תהיה להחיות נפשות היושבים לפני ה' בחצרות הקודש, המסובלים ביסורי א"י ואין להם משען ומשענה. ואלה היושבים בארה"ק, הם הנקראים שומרי משמרת הקודש היושבים בהיכל מלך בחצרות ה' לבקש רחמים בעד כלל הגולה, וכמובא כל זה בספרים הקדושים.

והנה בראשית התייסדות הישוב היו כלל אחינו האשכנזים נקראים על שם כולל ווילנא והעיר ווילנא היתה כאבן השתיה אשר כל הצדקות ממרחבי רוסיא הנקבצות ע"י קופות רמבעה"נ היו הולכים אל הלישכה הגדולה של הפרנסים ונשיאי ארה"ק אשר בוילנא וממנה יצא השפע ונתחלקה הברכה על כלל הישוב עי הכוללות למחוזותיהם. אך בהמשך הזמן נפלגו לאט לאט יתר המחוזות והיו לכוללת לעצמם, וזה ערך ארבעים שנה אשר כל כולל ממשיך לו השפעתו מארץ מדינתו בחשבון לבדו ובא מהם לו נשיא ורועה לבדו המפקד על קבוץ מעות רמבעה"נ לשלח ישר אל ממוני כוללו. ומאז נשארנו אנחנו קהל עדת כולל ווילנא קאוונע קורלאנד וליפלאנד לעצמנו ואין לנו אלא משאת הברכה אשר ירימו בעדינו אחינו בערי מדינותינו הנ"ל – ולדאבון נפשנו הננו רואים מצב כוללינו ידל מיום ליום ומשנה לשנה, הן במשך שנים עשיריות נתרבו העולים לארה"ק והכולל מתרבה באוכלוסין ת"ל – יוסיף ה' עליהם הברכה אלף פעמים ככה – ולעומת זה הברכה מתמעטת ליום ליום, שמנו על לבבנו וראינו כי עתידה ח"ו שתשתכח צדקת הקודש אשר עמלו עליה גאוני קדמאי, ואביוני עדתנו יתמו לגווע. ואחרי אשר נלאינו נשוא עוד לחצם ודחקם, הסכמנו ושלחנו שנה העברה איש

מאתנו לערי מחוזותינו ברוסיא לעורר רחמים על אחינו תושבי ארה"ק הגוועים ברעב וחסר כל ומצפים לישועת ה' ע"י אחינו שבגולה, והנה זה שב שלוחנו מחו"ל ומענה בפיו מאת רוזני וגבאי אה"ק וגדולי רבני מחוזינו לאמר: "אמנם מוכנים אנו לעזרכם ככל האפשרי לאסוף אסיפות לתקן תקנות טובות להרבות הכנסת קופת רמבעה"נ, אך אין הקומץ וכו', הנה רבים מאחינו בני מחוזינו עזבו את עירם ונדדו למדינת אפריקא ומרביתם מצאו מנוחה כי טוב בארצם החדשה ומהם אשר חנן ה' אותם ויעשו עושר, ועדן קשורים המה בעבותות אהבה לאחיהם בני ארץ מולדתם ויעניקו מברכתם למשפחתם ולבני העיר אשר יצאו ממנה, ובטח גם אהבתם לארה"ק ויושביה בעד בני מחוזותיהם היושבים בקודש לא נשכח מלבם, הבה נסו דבר לאחיהם הרחוקים מכם וקרובים אליכם בלבכם, קראו להם לעזרה וימצאו לכם, וקופת רמבעה"נ כאשר היו קבועים בביתם בהיותם ברוסיא כן לא ימנעו לקבוע גם בביתם בארצם החדשה למחית אחיהם בארה"ק אשר בלי"ס יש ויש המגודלים אתכם מנעוריהם". אי לזאת אזרנו היום שארית כחינו האחרון ואנו שולחים אליכם את שלוחינו ה"ה הרבני המופלג בתורה ויראת ה' אוצרו, אחד מיקירי ירושלם, מו"ה **יעקב שפירא נ"י שו"ב בעה"ק ירושלם** תוב"א, בן הרב הצדיק המפורסם בשם טוב, אוצר התהו"ר מוה"ר **שכתי זצ"ל** מווי"פ [=מוויליאמפולין] קאוונע, הנבחר מקרב עדתינו לצאת במלאכות סגל חבורת אחינו בני מדינתכם עצמכם ובשרכם הנקראים עניי עירכם.

שמעו נא אחינו הרחמנים! הן כוללינו הוא הראשון שהתעורר לייסד הישוב בארה"ק. כוללינו הוא הגדול והמרובה מכל כוללת אחינו בירושלם יותר משני אלפים נפשות אשר בתוכן כמה מאות נפשות **אלמנות ויתומים**, כמה מאות נפשות זקנים, רבנים גדולים וצדיקים קדושי עליון, כולם עניי עריכם אשר זה מעט נפרדתם מהם אל ארץ רחוקה, ובשבתכם יגל מקומכם הראשון. כולנו היינו כחותם על לבבכם, איש איש ידע והכיר את קרובו וגואלו, את **בן עירו העני עמוך**, אנא גם עתה אל תטשו ואל תעזבו רחמיכם מאת אחיהם אלה לדרוש לשלום היתום האלמנה, הזקן והזקנה, הנמצאים בירושלים ברעב וכפן וחייהם תלואים להם מנגד, כי אם ח"ו תחרישו הפעם, אנה יפנה העני בצר לו לבקש עזר על דירה. ואם לא קופת הכולל הלא יחבק אשפתות חוצות יחד עם עולליו עם כליו ומטלטליו, יגוע בחליו באין תומכו ברופאים ורפואות. ובני העניים ינועו באין מרעה באין מורה ומחנך אותם לתורה וד"א. ואם ח"ו יזועו עמודי הכולל לא יתקיים ישוב עדתינו בקודש אפי' שעה אחת.

פי על פן אחינו היקרים, הבו גודל אל שלוחינו היקר הזה ההולך להביאכם בברית אהבת ציון וחבת ירושלם ולזכותכם בזכות המצוה שהחזקתם בה כל ימי שבתכם על מקומכם הראשון. ואיש איש מערי מדינותינו ישים מקום **לקבוע על פותלי ביתו קופה של צדקה לעילוי נשמת רמבעה"נ בעד כוללינו ווילנא וזאמוט קורלאנד וליפלאנד**. איש איש יחיש להושיע לעניי עירו בקודש, אלה בצדקה אלה בהשתדלותם, ומסרנו הכח ורשות בכל תוקף ועוז ביד שליח עדתינו לכב יעקב הנ"ל, להפקיד גבאים גובים ומעשים בכל עיר ועיר, וכל מה שיעשה רצוי ומקובל עלינו ועשייתו כעשייתנו.

ואנחנו אלה פה על משמרת הקודש נעמדה לשאת ברכתינו מקודש לראש העושים והמעשים התומכים והמחזיקים בידי השד"ר הנ"ל, ולשלוח קבלות לכל עיר להגבאי

ולכל נדיב על סכום נדבתו אשר ישלח בכל עת אל הקדש ע"י הגבאי בעירו. ואפילו אם יבואו לידכם כמה מצוות וצדקות אחרות אי אתם רשאים לפטר עצמכם מן השד"ר הזה כי מן הדין כולם נדחים מפני חובת הצדקה לכוללינו, אחרי כי אין אנו מבקשים ושואלים בלתי אם מקרב אחינו עצמנו בשרינו בני מדינותינו. ואשר לכל אחד מכם בלי ספק לו קרובים וגואלים בני עצמו ובשרו השייכים רק לכוללינו, ומוטלת עליכם החובה של **ומבשרך אל תתעלם**, ולקיים את העני עמך עניי עירך קודמין. וכיון שאין אנו מסיגים גבול אחרים, על כן לא יסיגו אחרים גבולינו.

והננו בתפילה בעד אחינו שבגולה אחורי כתלינו **נותל המערבי** ומ"ק **רחל אמנו** זי"ע, ובזכות הרחמים והרחינה תזכו לעלות לציון ברינה ולשמוח בטוב ירושלם בבנינה, בשוב ה' שבות עמו ונדחינו יקבץ מארבע כנפות הארץ בב"א. כעתירת וברכת אחיכם בני מחוזותיכם **ווילנא וזאמוט קורלאנד וליפלאנד**, המדברים בצדקה וחותרים בברכה, הנבחרים מאת כל קהל עדת כוללנו הי"ו, הבעה"ח בחדש תמוז תרנ"ז פעה"ק **ירושלם תוכב"א**.

נאם אברהם יעקב שובאצקי¹⁸²

נאם חיים יעקב מקאוונא¹⁸³

נאם יעקב בהר"י שמרי" זצ"ל שרהזאהן מקראקינאווע¹⁸⁴

נאם יואל במו"ה שאול הורוויץ¹⁸⁵

נאם גרשון במו"ה יעקב ז"ל סלאנטער

נאם יצחק ב"ר שמעון ז"ל שאפער מקאוונא

נאם אהרן ב"ר מאיר שמואל סג"ל הורוויץ ז"ל קראקינאווער

נאם ברוך ב"ר מאיר

נאם מרדכי הלוי שטערן¹⁸⁶

נאם אפרים יהושע העשיל ביילעס מליבאווי¹⁸⁷

נאם בנימין ב"מ אברהם בלומבערג מליבאווי

נאם יהושע העשיל בהר"ר טודרס מהאזינפוט¹⁸⁸

182 מראשי העדה האשכנזית בירושלים ומבונה.

183 שימש במשך עשרים שנה כדיין בבית דינו של ר' יצחק אלחנן מקובנה. עלה לירושלים והיה חבר ב"חברת שומרי תורה" (להלן, הערה 200). ראה עליו: י' גליס, הערה 101 לעיל, ח"א, עמ' תב.

184 שארנו, גיסו של הרב אליעזר-דן רלב"ג. ראה לעיל, הערה 101. חתם על כרוז למען בית החולים "ביקור חולים", "חבצלת", שנה כ, מיום כ' כסלו תר"ן. קראקינאווע סמוכה לקובנה.

185 ראה עליו: י' גליס, הערה 115 לעיל, ח"ב, עמ' מא.

186 הרב דקאנדווא בקורלאנד.

187 הוא, ור' בנימין ור' יהושע העשיל החתומים אחריו, היו גבאי בית הכנסת "שערי ציון" שבחצר ר' יהודה החסיד, והם חתומים על הבעת תודה לגביר אחד בלונדון ורעייתו על תרומתם לבית הכנסת, ראה בעיתון "החבצלת", מיום ט"ו באב תרנ"ז, תחת הכותרת: "כבוד התורה".

188 היה שו"ב בירושלים. חתם על כרוז למען בית החולים "ביקור חולים", "חבצלת", שנה כ, מיום כ' כסלו תר"ן.

נאם משה איזראלזאהן מבוסק¹⁸⁹

נאם יצחק יעקב ב"מ [...] כ"ץ

נאם יצחק במוהר"ר [...] ז"ל

נאם יודא יודל ארי' ליב בהמנוח מו"ה עוזר זללה"ה הרש קוואל הרב אב"ד דראדין¹⁹⁰

נאם משה אייזיק במה"ו יוסף יונה ז"ל ר"מ בישיבה בזיטיל במחוז סלאנים

נאם משה בהרב ר' שלמה זל"ה מבוטען נכד הרב הגאון הצדיק ר' יוסף דוד זללה"ה

ממיר

נאם חיים יעקב ממערטש

נאם יהושע עפשטיין מווילנא¹⁹¹

נאם בנימין זאב בהרב הר"י הלוי ספיר¹⁹²

נאם אלי' בהר"ר משה זלה"ה שטול בעיר איישישאק

נאם חיים בן ציון בהרב ר' יצחק שרף הכהן זצ"ל

נאם פנחס זעליג ב"ר צדיק ז"ל יאזעליט מירובארג

נאם אברהם בהרב מוהר"א שבתי זצ"ל הסופר מאסמינא

ניכר לפנינו בד"צ הח"מ חתימות מהחתומים מעלה הרה"ג ממונים ויח"ס מכולל

ווילנא זאמוט וקורלאנד הי"ו אשר זה חתימת ידם ממש, וראוים הרבנים הנכבדים הנ"ל

שיחי' לסמוך על דבריהם הנ"ל. הבעה"ח בד"צ דקהילות אשכנזים דפעה"ק ירושלם

ת"ו, יום כ"ה תמוז תרנ"ז.

נאם חיים יעקב שפירא שהיה מו"צ בקאוונא¹⁹³

ונאם שאול אלחנן בהר"א ז"ל¹⁹⁴

ונאם ארי' ליב בהררא"ד זצ"ל¹⁹⁵

מיסמך זה הוא בעל חשיבות היסטורית ממדרגה ראשונה. המסמך נבחן, לבקשתי,

על-ידי ההיסטוריון ד"ר אריה מורגנשטרן, חוקר תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל

בעת החדשה, ובכלל זה עליות תלמידי הגר"א, והוא עמד על שלוש נקודות מרכזיות שיש

בהן חידוש, ושיש בהן משום תרומה להכרעה במחלוקת ארוכת שנים, כמבואר להלן:

189 מנכבדי וגבירי העיר בויסק, ראה מכתבו של הרב מרדכי אליאשברג בדבר התרומות שנאספו

בבויסק למען עניי אה"ק ולטובת בניין בית החולים בירושלים, התפרסם בעיתון "הלבנון", מיום

"ג אלול תרל"ד. ראה גם על תרומותו לגאולת קרקעות בארץ על ידי הוועד באודסה, בעיתון

"המליץ", מיום י"ז תמוז תרס"ב. בירושלים היה מגבאי ומנהלי ישיבת "עץ חיים", ובית החולים

"ביקור חולים", ראה מכתבו, יחד עם עוד מגבאי ומנהלי המוסדות הללו, אל הרב ר' שמואל

סלאנט, שהתפרסם בעיתון "הצפירה", מיום כ' אב תרנ"ג, עמ' 663.

190 היה חבר ב"חברת שומרי תורה" (להלן, הערה 200).

191 חתם על כרוז למען בית החולים "ביקור חולים", "הבצלת", שנה כ, מיום כ' כסלו תר"ן.

192 בנו של ר' יעקב, בעל "אבן ספיר".

193 ראה לעיל, הערה 183.

194 היה דיין. חבר ב"חברת שומרי תורה" (להלן, הערה 200). נפטר תרס"ז. לידיעה על פטירתו, ראה

בעיתון "הבצלת", מיום ט"ו תמוז תרס"ד (מאת א' בן-יוחאי).

195 אריה ליב ב"ר אהרן דוד היה חבר בד"ץ קהילות האשכנזים בירושלים. נקרא: ר' ליב דיין. היה

חבר ב"חברת שומרי תורה" (להלן, הערה 200).

א. בשאלה מתי התחילה עליית תלמידי הגר"א ישנן דעות שונות. לפי מסורת משפחת ריבלין ההתארגנות המעשית לעלייה החלה בשנת תקס"ו (1806), בוועידה שהתקיימה בעיר שקלוב. אולם ישנן בידינו עדויות שההתעוררות וההתארגנות החלה עוד בחיי הגר"א (א' מורגנשטרן, השיבה לירושלים, עמ' 50-52). בפתח איגרת השד"רות שנשא עימו ר' יעקב שפירא, נאמר במפורש: "מי לא ידע את קדושת המצוה של ישוב אחינו האשכנזים בארה"ק שנתעורר מאז יותר ממאה שנה...". מאחר וזמנה של האיגרת הוא: תמוז תרנ"ז, יוצא שלפי האמור כאן, תחילתו של התהליך הייתה קודם שנת תקנ"ז, דהיינו עוד בחיי הגר"א (נפטר ביום י"ט תשרי תקנ"ח).

ב. לפי שיטת משפחת ריבלין, היוזמה לעלייה התנהלה בקרב אנשי שקלוב בהנהגת ר' בנימין ריבלין ובנו, ר' הלל, שלטענתם היה גם מנהיג העולים שהגיעו ארצה בשנת תקס"ט. אולם על-פי המקורות המוסמכים, היוזמה לעלייה התחילה בעיר וילנה ולא בשקלוב. והנה, באיגרת שלפנינו, נאמר במפורש, כי ההתעוררות לעלייה לארץ הייתה "מאז יותר ממאה שנה ע"י רבותינו גאוני קדמאי ראשונים כמלאכים זי"ע, ובראשם מלאך ה' צבאות הגר"א מווילנא צוק"ל". הרי זו תמיכה בשיטה, שתחילת ההתעוררות הייתה בוילנה ולא בשקלוב.

ג. אין לנו מקור ברור שמייחס את ההתעוררות וההוראה לעלות ארצה לגאון מווילנה עצמו. לפי מסורת משפחת ריבלין, הגאון מווילנה "פתר" את חלום ר' בנימין ריבלין בהוראה לעלות לארץ (י' ריבלין, חזון ציון, עמ' 22-40). גם ר' מנחם מנדל משקלוב מתבטא בזהירות בנושא זה וכותב: "זכות אדמו"ר הגאון ז"ל יעמוד לי ולכל ישראל לשוב למקומנו האמיתי" (השיבה לירושלים, עמ' 17). והנה, באיגרת שלפנינו, נאמר במפורש: "הן כוללנו [כולל וילנה] הוא הראשון שהתעורר לייסד היישוב בארה"ק". זה מתאים למה שכתב ז"ר מורגנשטרן בספרו: השיבה לירושלים (עמ' 45-49), כי וילנה הייתה המרכז שסביבו החלה ההתארגנות לעלייה, ובניגוד לספר "חזון ציון", שמתייחס רק לשקלוב ולמשפחת ריבלין, בכל הקשור לראשית ההתעוררות לעלייה.

מצוייד בתעודה זו, הגיע ר' יעקב שפירא לדרום-אפריקה. לא ידוע אימתי בדיוק ולהיכן הגיע לראשונה, אבל בידינו בקשה שהגיש לשילטונות בקייפטאון בשנת תר"ס (1900) להתאזרחות, ומתוך הפרטים שהוא מוסר בבקשתו זו, הוא הגיע לקייפטאון בחודש ספטמבר 1898, ושהה שם 18 חודש קודם שהגיש את הבקשה. הבקשה, שלה צורפה הצהרת נאמנות לכתר הבריטי ותעודת יושר מטעם המשטרה, נענתה בחיוב, ואושרה ביום 6 ליוני 1900.¹⁹⁶ לא ידוע מה היה הנימוק לבקשת ההתאזרחות של ר' יעקב שפירא, מכל מקום הוא חזר לארץ אל משפחתו. התאזרחותו של ר' יעקב שפירא בדרום-אפריקה, יתכן שהצילה כעבור שנים את חייו של בנו, יוסף-שבתי (שפסיל). כפי שיתברר להלן, בתקופת מלחמת העולם הראשונה, גורש יוסף-שבתי מן הארץ על-ידי

196 צילומי התעודות הללו נמסרו לי על-ידי איאן שפירא, בן יגו של ר' יעקב שפירא, שמצאן בארכיון הממשלתי בעיר קייפטאון, שם התגורר לפני שעבר לאנגליה. תעודה נוספת שהשתמרה, היא אישור מטעם המוסדות שמטעמם נשלח ר' יעקב שפירא לדרום-אפריקה, על ההכנסות מתרומות שהועברו על ידו בתקופה שבין חודש ניסן תרס"ג וחודש תשרי תרס"ד (מדובר בתרומות של תושבי קייפטאון).

השילטונות העותמאניים, בהיותו נתין בריטי (כבנו של מי שהיה בעל אזרחות של דרום-אפריקה, שהייתה חלק מהאימפריה הבריטית). בהגיעו לבריטניה, ביקשו השילטונות הבריטיים לגייסו כדי להישלח לחזית. כדי לחלצו מסכנת הגיוס לצבא הבריטי, השתמש אחיו, ר' יהושע-ליב, בטיעון, שכבנו של מי שהתאזרח בדרום-אפריקה, הוא צריך להתגייס בדרום-אפריקה. השילטונות הבריטיים הסכימו לכך, ויוסף-שבתי שוחרר ונסע לדרום-אפריקה. אילו גויס למלחמה, מי יודע מה היה גורלו. בעקבות השתקעותו של יוסף-שבתי בדרום-אפריקה, הגיעו לשם גם שני נכדיו של ר' יעקב מבנו יהושע-ליב, משה ויוסף (ראה להלן).

איגרת אחרת, משליחות מאוחרת יותר של ר' יעקב שפירא, אל "אחינו בני ישראל אשר בערי נגב אפריקא", ללא תאריך¹⁹⁷, השתמרה בידינו, כשהיא חתומה על-ידי ראשי המוסדות בירושלים, כשאליהם מצטרפת גם קריאתו של ראש רבני ירושלים, הר"ר שמואל סלאנט, לסייע בידי כל שד"ר הנושא עימו תעודה זו. וזה לשון האיגרת:

איגרת מבשרת שלום

לאחינו היקרים נדיבי עם אלקי אברהם וגדולי המעשים בערי אפריקא הדרומית הי"ו. שלום רב מקרית מלך רב,

ברכת ה' עליכם, חיו והתענגו על רב שלום.

יתבשרו נא אחינו בני ישראל אשר בערי נגב אפריקא, הדורשים שלום ירושלים ושלום עם ה' היושבים עליה, תומכיהם ומחזיקיהם בגופם ומאדם, המצטערים בצערם ושומחים בתקנתם, כי בעזה"י נשתוו כל הסכסוכים שנולדו ונתהוו בין המסדים הח"מ, ואחדות שלמה וגמורה שוררת בין המפעלים הכללים, מסדי הצבור האלה, בהסכמת כל המנהלים העומדים בראשי הנהגת המפעלים, באו לידי פשרה קבועה וקימת, ברצון כל הצדדים וחבר עיר. ומעתה ידעו נא אחינו הנדיבים וגדולי המעשים, בערי המדינה הנ"ל, אשר כל שד"ר אשר תהיה בידו תעודה מאושרת ומקוימת בחותמות כל המפעלים הכללים הח"מ, ועליהם חותמו של מרן הגאון הגדול הצדיק סבא קדישא, כקש"ת רבי שמואל סלאנט שליט"א, הוא הנבחר לשד"ר אה"ק לאמר: שד"ר כללי למסדי הצבור. והננו מחלים בזה את פני הנדיבים היקרים וגדולי המעשים שבכל ערי נגב אפריקא, לקרב את השדרי"ם בעלי התעודות האלה, בכל מיני התקרבות, לתמכם לסעדם ולהחזיקם, לתקנם בעצות טובות, ולכבדם בכבוד הראוי להם, לאמצם בעבודת הקדש, למען הרבות הטובה והברכה למפעלים הקדושים אשר יסודתם בקדש, להחזקת ישוב אחינו בקדש.

תקותנו תאמצנו, כי בגודל חסדכם ורוחכם הנדיבה, תתאמצו להושיע את המסדים האדירים ממצוקותיהם, אשר גברו עליהם בימים האחרונים, לרגלי התלאות אשר מצאו את אחינו ברוסיא.

197 בראש החותמים על האיגרת: ר' יצחק בלאזר, ראש ועד הכללי. ר' יצחק בלאזר עלה לירושלים ביום ה' תמוז תרס"ד, וכעבור זמן התמנה לראש ועד הכללי. קרוב איפוא בעיניי לשער, שזמנה של האיגרת הוא: שנת תרס"ה, ולא יאוחר משלהי שנת תרס"ז, שאז נפטר ר' יצחק בלאזר.

וה' ישפות שלום לעמו בכל ארצות פזוריהם, יצמיח קרן ישועה, והיה לכל בית ישראל אור במושבותיהם.

כעתירת מוקיריכם ומכבדיכם פעה"ק ירושלים ת"ו
מנהלי ועד הכללי זכוללות האשכנזים שבאה"ק

נאם יצחק בלאזער ראש הועד¹⁹⁸

נאם זלמן הכהן רובין¹⁹⁹

נאם יהודא ליב ב"ר ראובן²⁰⁰

נאם גדליה נחמן בראדער²⁰¹

נאם אשר דוב זוסמאן²⁰²

נאם אשר זאב יעלענסקי²⁰³

נאם משה [...]]

נאם יצחק אליעזר חרל"פ²⁰⁴

ובאי כח כולל וילנא וזאמוט קו"ל [=קורלאנד וליפלאנד]

נאם אלי' זאב וואלפסאהן²⁰⁵

198 נולד בשניפישוק, ליטא, תקצ"ז. נבחר לרבה של פטרבורג בשנת תרכ"ב, ומאכן נודע כ"ר איצלה פטרבורגער". מראשי תנועת המוסר (תלמידו של ר' ישראל סלאנטער). מחבר הספרים: "שו"ת פרי יצחק", "אור ישראל" (מוסר), ועוד. עלה לארץ והתיישב בירושלים בשנת תרס"ד, ובה התמנה לראש ועד הכללי ולראש גבאי עץ-חיים. נפטר ביום י"א אב תרס"ז. ראה עליו י' גליס, אנציקלופדיה לתולדות חכמי ארץ-ישראל, כרך ב, עמ' קעח, ומאמרים לזכרו בעיתון "חבצלת", שנה לז, מיום כ"ב אב תרס"ז, ובעיתון "שערים", מיום ט"ו אלול תשי"ד, במדור: "זכרונות".

199 חבר ועד העיר לעדת האשכנזים של ירושלים. היה חבר ההנהלה של "חברת שומרי תורה" (הערה הבאה).

200 היה חבר ההנהלה של "חברת שומרי תורה", לכינון תלמודי תורה וישיבות במושבות בארץ ישראל, בראשות ר' יוסף חיים זוננפלד, ראה בעיתון "השקפה", שנה ה, גליון לט, מיום ט"ו תמוז תרס"ד.

201 עלה לארץ מפולין בשנת תרמ"ה. איש ציבור, ממקימי שכונת ירושלים שמחוץ לחומות. מחבר הספרים: "גן ירושלים" ו"רוח הגן", שעליהם קיבל הסכמה מהראי"ה קוק, ראה אגרות הראי"ה, כרך ה, סי' עח, עמ' צד; הסכמות הראי"ה, תשע"ז, ח"א, סי' קו, עמ' ריז; הרב נ' גוטל, מכותבי הראי"ה, עמ' 61. היה חבר ב"חברת שומרי תורה" (הערה 200 לעיל). היה מעורב בבחירתם של רבני ירושלים. נפטר בירושלים, ת"ש. ראה אודותיו: י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך א, עמ' 365.

202 מבכירי ישיבת וולוז'ין. עלה לארץ בשנת תר"ן לערך והתיישב בירושלים. הממונה על כולל מינסק, ובודק בבית המטבחים במשך שנים רבות. נפטר בירושלים, תש"א. ראה מאמר הערכה עליו בעיתון "הצופה", מיום כ"ד ניסן תש"א.

203 ממונה כולל רייסיק, שפעל רבות במסירות נפש למענו, וגם רכש מהונו בתים לשכן את בני הכולל, ראה הבעת התודה בעיתון "מוריה", מיום ז' שבט תרע"ד, בעיתון "החרות", מיום ט"ז חשוון תרע"א, עמ' 4, ובעיתון "החבצלת", מיום י"ד אייר תרס"ח. חבר ועד "מאה שערים". חבר ועד העיר לעדת האשכנזים בירושלים. נפטר בירושלים תרע"ז.

204 פרנס ציבור בירושלים. מבוני בית הכנסת החורבה. ראש כולל סובאלק הוראדנא בירושלים. נפטר בירושלים, תרע"ד. ראה דברי הערכה עליו בעיתון "מוריה", מהימים כ"ב, כ"ג שבט תרע"ד.

205 חתום על הסכם בין מוסדות הצדקה והחסד בירושלים בעניין המגבית בדרום-אפריקה, משנת

- נאם יעקב שרהזאהן²⁰⁶
 נאם ברוך מרדכי שווארץ²⁰⁷
 נאם יחיאל דוד אש²⁰⁸
 נאם יצחק [...] ²⁰⁹
 נאם מיכל אברהם העריסון
גבאי הת"ת הכללית וישי' עץ חיים בחצר ר"י החסיד
 נאם אריה ליב ראשקעס משניפישאק²¹⁰
 נאם אריה ליב בהררא"ד [אהרן דוד] זצ"ל ד"צ בפעה"ק ת"י²¹¹
 נאם יחזקאל בלום²¹²
 נאם דובער שפירא²¹³
 נאם יהושע משה שלאנק²¹⁴
 נאם נחום ראגאזניצקי²¹⁵
וגבאי בה"ח הכללי בקו"ה האספיטאל
 נאם יואל משה סאלאמאן²¹⁶

תרס"ו.

- 206 ראה לעיל, ליד הערה 154.
- 207 היה "למדון, מדקדק וקורא ותיק בתורה, בעל תעשית חומץ, חתנו של הרב ר' משה ב"ר אריה ליב מפינסק מגבאי הת"ת, נפטר ה' כסלו תרע"ג" - על-פי ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, כרך ב, עמ' 804.
- 208 חבר הגוף הבוחר של ועד העדה האשכנזית בירושלים. חבר ועד העיר לעדת האשכנזים בירושלים. נפטר בירושלים, תרע"ד.
- 209 שמו המקורי: הירשזון. נולד בשנת תרכ"ב והיה ממונה על מערכת הכשרות בירושלים (היה ידוע כ"מיכל מנקר") ושימש כגבאי בית הכנסת "החורבה". ממייסדי שכונת "בית ישראל בירושלים. נאלץ לברוח לדרום-אפריקה לאחר שנפל קרבן לעלילה שהאשימה אותו ברצח של ערבי, שגופתו נמצאה בשכונתו. שם שינה שמו להריסון. חזר לירושלים ונפטר בשנת תרפ"ח.
- 210 בן שמואל מרדכי. אב"ד שניפישאק. מחבר הספר: "אבן לשם בדביר", ביאורים על ספר ראב"ן (ירושלים תרע"ג), והגהות כ"י על ספר אור-זרוע. עלה לארץ והתיישב בירושלים, תר"ס. היה חבר ב"חברת שומרי תורה" (לעיל, הערה 200). נפטר בירושלים, תרע"ד.
- 211 ראה לעיל, הערה 195.
- 212 מסוחר ירושלים, וחבר ועד העיר. נפטר בירושלים, תרצ"ה.
- 213 היה חבר ב"חברת שומרי תורה הנ"ל (הערה 200). עבר לארה"ב, ושימש ברבנות בפילדלפיה במשך ארבעים שנה, ופעל למען מוסדות התורה והחסד בארץ-ישראל. נפטר בפילדלפיה בשנת תשי"ב. ראה הדיווח בעיתון "הצופה", מיום ט' תמוז תשי"ב.
- 214 "היה למעלה מחמשים שנה מנהל 'בתי מחסה' ומהגבאים הראשיים של תלמוד-תורה וישיבת 'עץ חיים', גבאי של בית-החולים 'שערי צדק'... נפטר בשנת תרצ"ז" - על-פי ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, כרך ד, עמ' 1693.
- 215 ראש המלמדים בישיבת עץ-חיים, המנהל והבוחר. היה חבר ב"חברת שומרי תורה" (לעיל, הערה 200) נפטר בירושלים, תרע"ח. ראה עליו: פנחס גראייבסקי, חזון נחום, ירושלים תרצ"ה.
- 216 ירושלים, תקצ"ח-תרע"ג. מראשי היישוב האשכנזי בירושלים וממייסדי פתח-תקוה. היה חבר ב"חברת שומרי תורה" (לעיל, הערה 200). חבר ועד הכללי. פעל להבאתו של הרב אי"ה קוק

נאם אשר אליעזר לעווי²¹⁷

נאם פייטל בערמאן²¹⁸

נאם נתן נטע קאָס²¹⁹

נאם דוב בער אבראמאוויץ מזכיר²²⁰

גם אנכי אומר שלום וברכה לאחינו היקרים, ואבקשם להעלות את ירושלים על לבבם, לתמוך מעשה הצדקה הגדולה הכללית הזאת אשר קיום ישוב אה"ק תלוי בה, וד' יצו אליכם את ברכתו מציון, ותזכו לשמוח בישועת עמנו בב"א, כנפש הצופה לישועה, וחותרם בברכה, שמואל סלאנט²²¹.

בהמשך תיאור קורותיו של ר' יעקב שפירא, כותב סבא, הר"י קניאל:

את בנותיו השיא לתלמידי חכמים. חתנו הראשון היה הרה"ג ר' מנחם שולמן זצ"ל, שהיה מרביץ תורה ברבים שנים רבות בירושלים והשאיר בנים תלמידי חכמים. המנוח היה בין היוזמים הראשונים להזמנת מרן הגרא"י קוק לרב ראשי בירושלים, והיה אחר כך נאמן ביתו. עזר הרבה למפעלי ציבור וליחידים. בעל זכרון נפלא ורגיל להעלות זכרונות על ארץ-ישראל והגולה, והיה קושר קשרים בין אנשים רחוקים בכוח זכרונותיו. מגיד שעורים ודורש ברבים בחו"ל ובארץ-ישראל. את מקצוע הדרשנות, למד ר' יעקב שפירא אצל ר' יוסף ריבלין, מראשי הקהילה בירושלים ומבוני שכונותיה שמחוץ לחומה (נפטר בשנת תרנ"ז). במכתב שכתב ר' יעקב אודות פעולותיו של ר' יוסף ריבלין, הוא כותב, שר' יוסף ריבלין היה מסדר תמיד מסיבות "עונג שבת" בבתי הכנסת, ובכל מסיבה היה מעמיד צעירים אחדים מתלמידיו בדרשנות, שנאמו בענייניא דיומא, ועל מצוות יישוב ארץ-ישראל על-פי הגר"א ותלמידיו, ומטרתו העיקרית בזה הייתה לחנך שד"רים מומחים בעד בניין ירושלים ויישוב ארץ-ישראל²²².

על מידת צדקותו של ר' יעקב, מספר בזיכרונותיו בנו, ר' אליעזר-דן, כי בעת שנשא את עלקא לאישה, קיבל בתורת נדוניה סכום של 1000 טאלער (גרוש), שעלה לסך של 10 נפוליאונים - סכום גדול בימים ההם. פעם אחת, נפל ר' דן, אחיה של באשע והדוד

לארץ. ראה ש' רייך, עורכת, רואי פני הראי"ה, בית הרב קוק, ירושלים תשע"ב, עמ' 201.

217 ממנהלי בית החולים "ביקור חולים", ומגבאי בית התבשיל הכללי בירושלים. מן המתיישבים בשכונת מאה-שערים בשנותיה הראשונות, ראה: מוסד היסוד, הערה 92 לעיל, עמ' 218. נפטר בירושלים, תרע"ז.

218 ממנהלי בית החולים "ביקור חולים".

219 היה חבר ב"חברת שומרי תורה" (לעיל, הערה 200).

220 שימש ברבנות בכמה ערים באר"ב וממייסדי "המזרחי" באמריקה. נפטר בירושלים, תרפ"ו. ראה אודותיו: י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך א, עמ' 21.

221 ראש רבני ירושלים. נולד ליד ביאליסטוק, תקע"ה. עלה לארץ והתיישב בירושלים, ת"ר. ממקומי מוסדות התורה והחסד בירושלים, וביזמתו נוסד הוועד הכללי כנסת ישראל. נפטר בירושלים, תרס"ט. ראה עליו: י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ד, עמ' 115.

222 ראה: מוסד היסוד, הערה 92 לעיל, עמ' 305. ושם נוסף, שעדות על כך שהדברים נאמרו על-ידי ר' יעקב, נמסרה גם על-ידי ר' יהושע-ליב, בנו של ר' יעקב.

של עלקא, ושבר את רגלו. משפחתו נשארה בחוסר כל כי ראש המשפחה לא יכול ללכת לעבודה. מיד לקח ר' יעקב את כספי הנדוניה ונתנם לר' דן לשיקומו ולפרנסת משפחתו. עוד מספר ר' אליעזר-דן, שכאשר עשה בשד"רות בדרום-אפריקה, חיבבוהו מאוד יהודי המקום בשל צידקותו, יושר לבבו וגדלותו בתורה, והפרנסים ביקשו להעלות את שכרו, ובמקום סכום קצוב בערך זעום שעליו סוכם עימו כשיצא לשליחותו, ביקשו שיעבוד לפי אחוזים וכך ירוויח יותר. אבל ר' יעקב סירב לשנות ממה שסוכם עימו. רק אחרי הרבה הפצרות הסכים להמיר את 12 הנפוליאון שסוכם עימו כמשכורת חודשית, ב-12 לירות שטרלינג, שהייתה המטבע המקומית. "לאות הוקרה והערכה על ישירות לבבו וצידקותו, סידרו עבורו שיקבל מאיתם בכל חודש שלוש לירות נוספות כל ימי חייו בשיבתו בירושלים, וכן קיבל עד יומו האחרון".

עוד סופר עליו במשפחה, כי באחת מנסיעותיו לדרום-אפריקה התארח אצל יהודי אחד. לאחר שעזב, גילה המארח שסכום גדול של כסף שהחביא בביתו, נעלם ואיננו. החשד נפל על ר' יעקב, שנדרש להשיב את הגניבה. ר' יעקב אמר שלא לקח מאומה, אבל המארח לא האמין לו. לאחר שחזר ר' יעקב לארץ-ישראל, גילה המארח את סכום הכסף שחיפש, והוא נתקף רגשי חרטה כבדים על אשר העיז לחשוך ביהודי צדיק כר' יעקב בגניבה. הוא חשב, שעליו לבקש סליחה וכפרה מר' יעקב באופן אישי, ונסע במיוחד לירושלים כדי לבקש את סליחתו של ר' יעקב, שמצידו כמוכן סלח ומחל על הפגיעה בו. אותו יהודי לא הסתפק בכך, אלא כדי לכפר על חטאו שחשד בכשרים, היה שולח לר' יעקב קיצבה קבועה כל ימי חייו²²³.

ר' יעקב נמנה עם היוזמים את הבאתו של הראי"ה קוק לירושלים עם תום מלחמת העולם הראשונה, ומשבא הרב קוק לירושלים נמנה עם באי ביתו ויועציו בענייני צדקה וחסד, היה נאמן ביתו והרב קוק אכל משחיתתו.

לעת זיקנה, לאחר שר' יעקב כבר הגיע לגבורות, ביקש להועיד את בניו - יהושע-ליב, הבכור, ואליעזר-דן, הצעיר - להמשיך את מפעלותיו אחריו. את משאלתו זו היפנה ר' יעקב למנהלי המוסדות שעבורם עבד בשליחותו לדרום-אפריקה, וכך הוא כותב במכתבו אליהם, מיום ט"ו תמוז תרצ"ח:

לכבוד הרבנים הג' חברי ועד אפריקאני מהמפעלים הציבוריים ועד הכללי כנסת

223 לפי גירסה אחרת, מיוחס סיפור דומה לר' יהושע-ליב, בנו של ר' יעקב שפירא. בעיתון "שער למתחיל" מיום י"ט אדר ב' תשל"ח, תחת הכותרת: "רבי יהושע - 'הצדיק מירושלים'", מסופר, שפעם, במהלך שליחותו בדרום-אפריקה, התאכסן ר' יהושע-ליב אצל עשיר אחד, ובאותו יום הגיעה לשם גם אחות אשתו של אותו עשיר ומסרה לה סכום כסף גדול, אשר נעלם למחרת. החשד נפל על ר' יהושע-ליב. אשר הכחיש כמוכן את האשמה, אבל בעל הבית איים עליו שאם לא יחזיר את הכסף, ימסור אותו למשטרה. אמר ר' יהושע-ליב: "אתן לכם את כל הכסף שחשכתני בימי חיי, ובלבד שלא תוציאו שם רע על ירושלים ועל שליחיה. קחו את הכסף שלי - ואל תפרסמו את הדבר". על-פי גירסה מורחבת של הסיפור, המובא באותו עיתון, מיום ח' ניסן תש"ם (גיליון 104), תחת הכותרת: "השליח מירושלים", כעבור זמן התגלה הכסף, ובעל הבית הצליח להשיג את ר' יהושע-ליב בעיר אחרת בדרום-אפריקה ולבקש את סליחתו, והתחייב לתת לו קיצבה שנתית קבועה כל ימי חייו. הסיפור מובא מפי ר' שלמה זלמן סלומון.

ישראל ה"י וכולל ויילנא זמוט ות"ת והישיבה עץ חיים ובקור חולים ה"י והסופר והמזכיר בועד אפריקאני המאוחד ה"י, שלום

רבותי, כאשר נתקבלתי מהמפעלים הנ"ל לנהול את הועד אפריקא בשנת תרס"ו אחר שבאתי משליחותי בעד המפעלים הנ"ל עשר שנים ועבדתי לבדי בעד המפעלים הנ"ל עד מספר שנים אחר שבא לקודש מרן רבנו הגרא"י הכ"ק זצ"ל והעמסתם עלי משרת קודש לרבנו זצ"ל, ולקחתי לי לעזר בועד אפריקא בני הגדול יהושע נ"י, וכשיהושע עזב מסרתי לבני הצעיר אליעזר ועזר לי יותר מחמש שנים, ואח"כ שהי' לבני אליעזר איזה מסחר ולא הי' יכול למלאת במלואה עבודת הועד, מסרתי לבני יהושע. ובשנת צ"א [=תרצ"א] ערכתי צוואה, וכאשר היו לי שתי משרות: א. הועד אפריקא. ב. אצל מרן רבנו זצ"ל, וכתבתי בהצוואה ובקשתי ממנהלי המפעלים אשר המה על הועד אפריקא י"ה, הודיעו את רבנו זצ"ל בלכתי מהם, שבני הגדול יהושע יקובל למשרת רבנו זצ"ל אשר הוא ראוי לזה המשרה, ובני הצעיר אליעזר ינהל וועד אפריקא כי יש לו כשרונות במלואה בכתב ולשון בריטאני ויוכל להיות תועלת להמפעלים. ולדאבוני הגדול נסתלק רבנו מרן הגרא"י הכ"ק זצ"ל ונשאר לי המשרה בועד אפריקא, וכפי דברי חז"ל המשרה שהי' לאב יורשים הבנים. ע"כ משרתי בועד אפריקא שייכים לשני בני אחארימו"ש. ולהשתמש שניהם בהועד אפשר ע"י זה לא יהי' הפקוח בשלמות, וכל מגמתי שיעמוד הועד בע"ה על בסיס נכון להרבות פרי ישע להמפעלים הנ"ל, אשר ידוע לכ' כי אני הייתי הראשון להעמדתו ולאחדו המפעלים הציבוריים לשלום ירושלים, שיהי' בהצלחה עד שירום קרן ישראל בארץ ישראל ולא יצטרכו לתמיכת חו"ל. ע"כ אבקש מכבוד הגבאים מהמפעלים הנ"ל ומהסופר ומזכיר שיקבלו אחד מבני הנ"ל אשר ישרו בעיניכם שהוא יותר ראוי למשרה זה אעפ"י ששניהם ראויים לזו המשרה שיש לכל אחד כשרונות מיוחדים לטובת המפעלים, ובכל זה אחד יהי' מיוחד בקביעות לעבודת הועד ויקבל בעד עבודתו שלשה חלקים, וחלק רביעי יתנו להשני ובשכרו יעזר בשני חדשים בשנה, קודם שנה החדשה וקודם חג הפסח, שהעבודה מרובה. ויהיה שלום על ישראל... ונזכה לראות בנחמת ציון וירושלים, כנפשם ונפש המדבר בצדק ובהגיון, **יעקב שפירא** המחכה.

על מכתב צוואה זה, באה חתימת קיום של הרב יחיאל מיכל זאב הורוויץ, רב ומו"צ שכונת "כנסת ישראל" וסביבותיה, שנודע בכינויו: "ר" מיכל דיין", מחבר ספר "גידולי ציון" (ט"ח):

"ה"ה הרב כו' מזה"ר יעקב שפירא אמר לפני שחתם א"ע על הכתב הנ"ל בעצם כתב ידו... ובוודאי כן יקיימו אחר מאה שנה של הרב יעקב שפירא הנ"ל כי הוא העמיד הוועד הנ"ל וכיתת רגליו במדינת אפריקא ליסד את המוסד הנ"ל בתקפו ובנו ירש את אביו כד"ת.

באתי עה"ח ירח תמוז תרצ"ח פעה"ק ירושלים נאום יחיאל מיכל זאב הורוויץ עלקא נפטרה ביום ה' אדר א' תרצ"ה בגיל שבעים ושמונה שנים, ור' יעקב נפטר ביום א' דר"ח תמוז תש"ה, בגיל שמונים ושמונה שנים. שניהם קבורים בהר הזיתים.

בהספד שנשא עליו חתנו, הרב יהושע קניאל, לרגל השלושים להסתלקותו, אמר את הדברים הבאים²²⁴:

הרב המנוח היה בר אבהן ובר אוריין בכל משמעותן של המילים האלו. הוא נולד לאביו הרב ר' שבת'ה דייין מקובנה זצ"ל. ואם הוא היה דייין בקובנה לפני שנולד מו"ח, זאת אומרת לפני שמונים ושמונה שנה, ויש לחשוב גם לפני מאה שנים, אפשר להבין שהיה גדול בתורה. נוסף לזה היה ר' שבת'ה צדיק מפורסם שכל רבני הסביבה חרדו לקראתו. והיה מכובד על כל ההמון, עד שמספרים שכאשר היה הולך ברחוב היו נשים מלקטות אבנים לפנות מעל דרכו שלא יכשל, או להקל עליו את דרכו. לר' שבת'ה נולד מו"ח כשהוא היה זקן, ואף אשתו היתה קרובה לגיל הזקנה. ולידתו של הבן זקונים הוזה אצל ר' שבת'ה עוררה השתוממות. ראו בה מעין מופת. הבן קיבל תורה מפי אביו ומפי אחיו הרב ר' שמואל שפירא זצ"ל, הר"מ מוילקומיר. אביו מת עליו בהיותו נער. וכבן זקונים לצדיק וגדול זה חיבבוהו גדולי הרבנים שבסלבודקה מרימפול, ובייחוד הגאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל מקובנה. ובשנת שש עשרה לחייו נסמך לשו"ב על ידי הגאון הנ"ל. באותה שנה, שנת תרל"ד, הוא בא לארץ-ישראל. ומתוך חביבות אביו ר' שבת'ה, וגם משום שהיה בידו מכתב תעודה של הגר"א מקובנה, קרב אותו מאוד הגאון ר' שמואל סלאנט זצ"ל, ובמשך זמן קצר מינהו לשוחט ברחוב היהודים בעיר העתיקה שבירושלים. בימים ההם, לפני שבעים שנה, כאשר העיר העתיקה שבירושלים הייתה מלאה חכמים וסופרים, גדולים וצדיקים. ומצאנו תעודה בין ניירותיו, שהגר"ש סלאנט מעיד שהוא בעצמו אוכל משחיטתו. אחר כך, על ידי קרבת בני משפחת אשתו, הוא מקבל הדרכה ושומע שיעוריו של הגאון ר' אליעזר דן זצ"ל, ומתקרב לכל גדולי ירושלים שבדור ההוא ואחריו. את הגאונים האדר"ת, ר' יצחק בלאזר, ר' חיים ברלין, ובאחרונה הוא בן בית ונאמן ביתו של רבנו הגרא"י הכהן קוק זצ"ל. את כל גדולי הרבנים שמש, ומתוך חביבות יתרה היטה אוזן לכל מאמר סיפור הדרכה שיצא מפי הגאונים הנ"ל, והכל נקלט בזיכרונו. עד אשר נוסף על כל מה שלמד בעצמו, היה הוא בכוח זיכרונו מין ביבליוגרף של גדולי הרבנים בדורותיו. ואם כן, הוא היה בר אבהן - בן לאבות גדולים, ר' שבת'ה למשפחת שפירא המפורסמת בקובנה. בן לאבות ישראל, אבות התורה אשר גידלוהו כבן ועשה אוזנו כאפרכסת לשמוע בקול דברם. ובר אוריין - למד הרבה ולימד הרבה ושימש תלמידי חכמים הרבה. והוכתר בשלושת הכתרים, אשר זיכוהו באש התורה שלו ובאש הקודש של אבותיו ורבותיו, ושתי אלה הביאו אותו לידי להט נפשי פנימי שהתבטאה ביותר במידת הזריזות, שהיה אופיני במידה זו.

224 הספד על מורי חמי, הרה"ג רבי יעקב שפירא זצ"ל, במלאות שלושים לפטירתו, בבית הכנסת "בית רחל", שכונת "כנסת ישראל", ירושלים, כ"ח תמוז תש"ה. [כמו כן הספידוהו הרבנים יצחק אריאלי ויחיאל מיכל טוקצינסקי, ראה הכרוז השמור בארכיון הציוני, מס' KRU/18579. וראה הדיווח בעיתון "הצופה" מיום כ"ה תמוז תש"ה. ראה גם הדיווח מהלוויה, בעיתונים "הצופה" ו"המשקיף", מיום א' תמוז תש"ה. וראה דברי הערכה לרגל השלושים, מאת דוד זכאי (שהיה נכד של אחיו, ב"צ פיין), עיתון "הצופה", מיום כ"ח תמוז תש"ה].

כי אומנם אנו רואים רבים, שמצטיינים בזריזות, בעבודתם בעסקם ובמסחרם. ואפילו לרמות את השני, או להתור תחת קיומו, לרדת לחייו מתוך אי סיפוק במה שיש לו עד אשר הורס את חיי השני ולבסוף גם את חיי עצמו. כאותו המשל במבחר הפנינים, לכלב שחטף עצם ורצה לגרם את העצם, להוציא את ליחה ולשדה, והוא שבר את העצם. ובזמן שהוא מגרם את העצם הוא קורע את שפתיו, חותך את לשונו ופוצע את חניכיו. והדם ניגר ונוזל בעצם והוא מוצץ ומוצא בו טעם וחושב שהוא מוצא טעם בעצם, ואיננו יודע כי את דמו הוא מוצץ, את דם התמצית שלו, עד שהוא כורע ונופל. וכך ראינו בימינו. אותו רשע עריץ, לא הסתפק במה שיש לו ולא במה שהשיג, אלא הוא רצה לכבוש את כל העולם. אמנם הביא חורבן נורא על אחרים, ובייחוד על אחינו ואחיותינו בגולה היי", אבל החריב גם את עולמו הוא. לכן אומר שלמה המלך ע"ה: "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם וגו'" (משלי ו, ו). שדקדק לומר: "דרכיה", והלא לכאורה אין לה רק דרך אחת – של זריזות. וסיים: "וחכם", במקום "והיה זריז", שזה צריך להיות הפועל יוצא מתוך ההליכה אל הנמלה. אבל לנמלה ישנן שתי דרכים: דרך אחת רעה ודרך אחת טובה. תכונה אחת טובה ואחת רעה. כי, אם היא זריזה להכין בקיץ לחמה לאגור בקציר מאכלה, היא מכינה לה ליום רעה, ליום שלא יהיה קציר בשדה, הרי זה טוב. אנו למדים ממנה זריזות שקידה והתמדה, כמו שהיא תמיד בתנועה בלתי פוסקת. אבל מאידך גיסא, יש בה צד שלילי מאוד, היא לא מסתפקת במועט, היא לא יודעת סיפוק, כי זקוקה היא בסך הכל לחיטה ומחצה לכל ימי חייה שהם לא יותר מששה חודשים. ובריה קלה זו מוצאים בממגורה כמויות גדולות מאוד. ואי הסיפוק היא מידה רעה מאוד. אנו יודעים מה שעשה אותו רשע ימ"ש מתוך אי סיפוק, ורצה לכבוש מדינות אחרות וארצות זרות, והביא כליה על חלק גדול מן העולם, וחורבן במדינתו הוא. ולכן מדייק שלמה המלך ע"ה: ראה דרכיה – ראה את שתי הדרכים של הנמלה, את הזריזות ואת המעשה הבא אחרי זו, וחכם – תבין לבחור את הצד החיובי שבה ולא את הצד השלילי של המעשה, המראה על אי סיפוק. מידת הזריזות היא חשובה כשהיא במסגרת התורה. להיות זריז למה שמחויב מדין התורה. שבתוך הזריזות צריך לעבור קו של זהירות.

רבתי! מו"ח המנוח ז"ל היה מחונן מאוד במידת הזריזות. כשיצא לדרום אפריקה לטובת מוסדות היישוב הישן, והוא היה מהראשונים שקבעו קשר בין ארץ-ישראל ליהדות אפריקה הדרומית, הצליח הרבה במידת זריזותו לעשות לטובת המוסדות. והצליח גם להקים את ועד אפריקה, לאחד את המפעלים במגביות שלהם, ובאותו הזמן נהג מאד במידת הזהירות. אם ניתנה לו הכנסה מן הצד בשביל תפילה או בשביל לחש, היה רושם זאת לחשבון המוסדות ונותן קבלה. והיה אומר: אני מושכר למוסדות וכל הכנסה אפילו צדדית שייכת להם.

ובאותו הזמן, נתן כבוד לירושלים בזריזותו המפליאה לשפר את מצב היהדות בכל מקום ובאו. בכמה מקומות הצליח להכניס רבנים ומלמדים. ובזריזות מפליאה

שמר תמיד על שיעורי התורה שלו²²⁵. את הזריזות הזאת ראיתם גם פה. איך שהיה זריז יום יום לתפילה אפילו בזמן שהיה חולה. ולא פעם הזהירוהו הרופאים לא ללכת להתפלל. גם שעתיים לפני פטירתו התעורר ושאל אם לא צריכים כבר ללכת להתפלל. לימד לרבים שיעורים רבים בכל מקום ובאו. ובזמן האחרון, כשלא היה יכול בעצמו ללמד, היה מזרז אחרים שימשיכו בשיעורים הקבועים. אם היה בא מי שהוא חדש לירושלים, היה המנוח בזיכרונו הגדול קושר קשרים לאיש הזה עם מי שהוא בירושלים. שיוכל על ידי זה להתבסס בקיומו. והרבה פעמים היה רץ בעצמו, כשנודע לו על קרוב של מי שהוא מכובד, שהוא במצב כלכלי קשה, ושהוא בהליכתו יכול לעזור לו.

היה ציר נאמן לישר הדורים במקרה של סיכסוך, בזריזות של פיקחות על ידי משל ומעשייה. והוא היה תמיד מוצא את הדרך להשוות את המחלוקת, ואת תפקידו מילא בנאמנות, וכל מה שהוא עשה היה בזריזות. כאותו מלך ששאלוהו למה אתה ממחר בהליכתך, הרי זה לא מנימוס המלך, אמר להם: ההליכה המהירה מרחיקה אותי מן הגאווה ומביאה אותי מהר אל המטרה (חובות הלבבות). גם מו"ח המנוח היה זריז בהליכתו. כי כל מה שעשה לא היה לשם קבלת כבוד. הוא היה רגיל לומר שהוא רוצה להיות שליח מצווה ומשמש תלמידי חכמים. ואף הליכתו המהירה הביאה אותו תמיד אל המטרה. הוא קיים "הוי רץ למצוה קלה" (אבות ד, ב), כמו שכתב האלשיך הקדוש: הוי רץ - פועל בינוני עומד - להיות תמיד רץ למצווה. כי מצווה גוררת מצווה (שם). וכמו שכתב מהר"ל מפראג ז"ל: "כי נר מצווה ותורה אור" (משלי ו, כג) - המצווה היא נר יחיד, הרבה מצוות הן הרבה נרות. אבל התורה איננה תרי"ג נרות, אלא יותר מהם. היא אור מקיף את כל החיים. ואפילו מצווה קלה אחת גוררת אחריה מצווה חמורה. עד שהן מתחברות כולן לאור גדול, המאירה את נשמת העושה. וכך היה מו"ח.

מתוך שלמד ולימד, זכה לזריזות של עשיית מצוות ומעשים טובים בלהט נפשי אמיתי. עד שזכה לא רק לעצמו אלא זיכה גם את בניו ובנותיו שילכו בדרך ה' ובמצוותיו, מתוך זה שהיה רחים ומוקיר רבנן בכל ליבו. וכשהלך עכשיו מאיתנו, אם אומנם זקן היה האיש ועלה כעלות גדיש בעתו, יש לנו להתאבל עליו כעל יחיד במשפחה. כי כבה הפנס הגדול שהאיר לנו בדרך מחשכים, ואשר שמש בפנינו דוגמא חיה של מזיגת אהבת תורה, יראת שמיים ודרך ארץ גם יחד. תהי נשמתו של מו"ח צרורה בצרור החיים, וזכרו ברוך בתוכנו לעד.

והרי דברים שכתב על ר' יעקב שפירא, נכדו, הרב שמואל-ברוך שולמן:
הישיש הידוע, ר' יעקב שפירא, שריד מוותיקי הישוב הישן, נפטר בא' דר"ח

225 בהספד שנשא עליו לפני מיטתו, ביום שני פרשת חוקת, א' דר"ח תמוז תש"ה, אמר עליו: "את שיעורי התורה לא החסיר אף פעם אף בהיותו בחו"ל. ואף בארץ ישראל במסירות נפש בימי מחלתו הלך להגיד את השיעור ולשמוע את השיעור. וכן בכל מעשיו הטובים הרבים בענייני ציבור ובענייני היחיד עשה מתוך ידיעה רחבה ורצון מוחלט מבלי שום רפיון". [ראה הדיווח בעיתון "הצופה", מיום ב' דר"ח תמוז תש"ה].

תמוז, ל' סיון תש"ה, בגיל קרוב לתשעים שנה, בביתו בשכונת כנסת הישנה. נולד אצל הוריו לעת זקנתם, וכשנפטר עליו אביו, ר' שבת, הובא ע"י אמו מקובנה (ליטא) לירושלים בעיר העתיקה, והתחתן עם בת גדולי ירושלים ממשפחת הגאון והדרשן המפורסם ר' אליעזר דן רלב"ג, ושימש אחר כך בתקופת הגר"ש סלאנט זצ"ל בתור שוחט עופות הראשון ברחוב היהודים בעיר העתיקה. המנוח היה ידוע כאחד השדר"ים הראשונים של הישוב הישן לאפריקא הדרומית ויצא לסיור לארצות אפריקא עוד לפני ששים שנה. במשך עשרות בשנים היה ידוע כאיש ציבורי בקרב הישוב הישן ופעולותיו הציבוריות הסתעפו במוסדות התורה הצדקה והחסד השייכים לישוב הישן. יסד את ועד "אפריקא צנטרל", ועמד בראשה לטובתם כל הימים. היה מהיוזמים להביא את הגרא"י קוק זצ"ל מחו"ל ירושלימה על מנת שיעמוד בראש המוסדות של הישוב הישן, ומיום שבא הרב קוק וחזר הנה [ביום ב' אלול תרע"ט] ועד יומו האחרון עמד ר' יעקב לימינו בתור יועצו בעניינים אלו. היה מרביץ תורה בבית הכנסת שבשכונתו. היה מחונן בכח זכרון יוצא מן הכלל. ר' יעקב שפירא נחשב ממספרי הזכרונות של חיי ירושלים בדור העבר, ועד ימיו האחרונים העלה ספורים מתולדות יהודי ירושלים בדור האחרון. נערכה לו לזיה רבת משתתפים, בעיקר מבני הישוב הישן. נפרדו ממנו בפניו אצל מטות... ומפאת ר"ח מיעטו בהספדים.

ר' יעקב ואשתו עלקא נולדו שמונה ילדים. שלושה מהם נפטרו ממחלות בילדותם. דבורה, הבכורה, נפטרה מאדמת בגיל תשע. היא הייתה ילדה מוצלחת ומאוד פקחית, והייתה יד ימינה של אימה בבית²²⁶. הילד השני, משה-גבריאל, נפטר בגיל רך ממחלה קשה. שמו של הילד השלישי שנפטר, אינו זכור. חמשת הילדים שגדלו והקימו משפחות הם, לפי הסדר: יהושע-ליב²²⁷, אלטע-נחמה-רבקה (אלטע - סגולה לאריכות ימים, לאחר ששלושת הילדים הראשונים נפטרו), יוסף-שבת (על-שם הסבא, הדיין מקובנה), מושה-דינה (כינויה: מושהקה), ואליעזר-דן (על-שם בן הדוד של הבאבע באשע, ר' אליעזר דן בהרלב"ג).

ר' יהושע-ליב שפירא נולד בשנת תרמ"ג, ונשא לאשה את ברכה-אסתר-פייגה (פייגה'לה) בת ר' יודעל אראנער (יהודה ארנברג), שהיה צדיק גדול ולמדן, וחיה. פייגה עלתה לארץ מוילנא בגיל 18 עם הוריה בשנת תרנ"ו. ר' יודעל נסע לרומניה כשד"ר, ונפטר שם. ר' יהושע-ליב התפרנס תחילה כשוחט, ואחר כך נסע לדרום-אפריקה ועשה שם כשד"ר בית החולים "ביקור חולים". באחת מנסיעותיו טבעה האנייה ורוח נוסעיה טבעו. את ר' יהושע-ליב הצליחו אמנם למשות מן המים, אבל בשל מאורע זה איבד כמעט לגמרי את מאור עיניו. היה בעל זיכרון עצום, ולמרות עיוורונו היה נותן שיעורי תורה על-פי הזיכרון במשך שנים רבות. זכורני, שבעת שבאנו לגור בירושלים בשנת

226 בספר חלקת מחוקק, שנת תרמ"ג, מצויין כי ביום י"ד אלול תרמ"ג, נקברה ילדה, בת ר' יעקב שו"ב, חתן ר' ליב מדערעצין, ואולי היא דבורה.

227 נקרא על שם הרב יהושע ליב דיסקין, שהיה בן דודה של סבתו, באשע. ראה להלן, בדברי ההספד שנשא עליו הרב יהושע קניאל, גיסו.

תשי"א, נתן בביתנו במשך מספר שנים שיעור לבני המשפחה בפרשת השבוע, כל ליל שבת.

לר' יהושע-ליב ואשתו פייגה נולדו ארבעה ילדים: משה (יליד תרס"ג), יוסף (יליד תרס"ז), דבורה (ילידת תר"ע) ומנחם-יהודה (יודה'לה, יליד תרפ"ב). משה ויוסף שפירא חיו בדרום-אפריקה ושם נישאו וגידלו את ילדיהם, ואילו דבורה ומנחם-יהודה הקימו משפחות בארץ.

משה שפירא הגיע לדרום-אפריקה בשנת תרע"ט כדי לשמש כמורה לעברית בבוקסברג. הוא נשא לאישה את סופיה. לאחר שנתיים בהוראה, עבר לעבוד בחנות כלבו. בשנת תשט"ז עבר עם משפחתו לקייפטאון שם היה לו מלון. למשה וסופי נולדו בן ובת. שם הבן: ברנרד²²⁸, ושם הבת: ג'ואן²²⁹. משה נפטר בכ"ה אדר ב' תשכ"ב.

יוסף שפירא נשא לאישה בירושלים את שושנה לבית סימנובסקי (ניסן תרצ"ח)²³⁰. הם היגרו לדרום-אפריקה בשנת תרצ"ט, שם קיבל עבודה בכלבו, ולאחר מכן עבד בפדרציה הציונית, והיה מורה לעברית בכמה קהילות שם. ליוסף ושושנה נולדו ארבעה ילדים: משה²³¹, חיה (ויויאן)²³², כרמלה²³³ ויהודית²³⁴. יוסף נפטר במהלך ביקורו בארץ בשנת תשמ"ג, ושושנה נפטרה אף היא במהלך ביקורה בארץ כעבור שלוש שנים.

דבורה נישאה לברוך פולק (ביום י' סיון תרצ"ב), יליד הארץ, שדודו, מיכאל פולק, היה ממייסדי תל-אביב שביתו היה הבית השני שנבנה בתל-אביב. ברוך הקים בשנת תרצ"ה את אחת החברות הראשונות בארץ בענף הקירור, שאותה ממשיכים לנהל בניו ונכדיו²³⁵. לדבורה וברוך נולדו שלושה ילדים: מרים (ילידת כסלו תרצ"ד), שלמה (יליד אדר תרצ"ז), ואריה (יליד תש"ג). מרים נישאה (בשנת תשי"ז) ליואל מרגלית (יליד תרצ"ג), יליד יוגוסלביה וניצול השואה, ושניהם היו חוקרים בעלי-שם באוניברסיטת בן-גוריון בבאר-שבע: מרים הייתה חוקרת בכירה בתחום האיידס והסרטן, ויואל היה

228 הוא נשא לאישה את תלמה, ולהם נולדו: 1. איאן, שילדיו: אוואן והיתר, מתגוררים בלונדון. 2. מרטין (בת), שנישאה להאוארד שוורין, וילדיהם: ג'ודי וארין. הם עלו לארץ ומתגוררים בזכרון-יעקב, ומשמשים כיועצי השקעות.

229 היא נישאה ללואי פריד, וילדיהם: 1. מלקולם (נשא לאישה את שרון, ולהם נולדו: ג'ק ויוסף), מנכ"ל חברת ... בלונדון. 2. ברדלי, איש פיננסים בכיר בלונדון. 3. גרגורי, שנשא לאישה את ליסה, וילדיהם: יעקב ויהושע.

230 הרישום ביומנו של הרב על מישלוח ברכה לרגל נישואיו, הוא מיום י' ניסן תרצ"ח.

231 נולד בירושלים בשנת תרצ"ט. נשא לאישה את מירנה, ולהם בת אחת: רות, שלה שני בנים: קמזן ומייסון. הוא רנטגנולוג, והם חיים ביוהנסבורג.

232 נישאה לג'ורג' פראנק, וילדיהם: סיליה, מהנדסת במקצועה (נשואה לפיליפ האופט, פרופ' למתמטיקה ומומחה לתעופה ולהם שני ילדים: רייצ'ל וקונרד), ליהה, פסיכיאטרית (חיה בלונדון) ודוד, מהנדס במקצועו.

233 נישאה לצבי יום-טוב, ולהם בן אחד, מהנדס, ושמו עופר, ובת ששמה שגית (נפטרה). הם התגוררו בארץ לאחר נישואיהם בכוכב יאיר, אבל היגרו לאוסטרליה.

234 נישאה לאריה אולמן, ולהם שתי בנות: יעל (ליה). עובדת הייטק, הנשואה לרם חיות), ואורית (מנהלת שיווק ועובדת הייטק, הנשואה לעופר דיין). מתגוררים בכפר-סבא.

235 ברוך נפטר ביום י"א שבט תשכ"ד.

מומחה בעל שם עולמי בהדברה ביולוגית, היה מומחה לחקר היתושים והדברתם, תוך שמירה על הסביבה, אשר תגליותיו ופועלו הצילו חיי מיליונים ברחבי העולם ושיפרו את איכות חייהם של רבים נוספים. שימש כמנהל המרכז להדברה ביולוגית שהקים באוניברסיטה וניהל אותו במשך שנים רבות²³⁶. שלמה פולק נשא לאישה את גלית, וילדיהם: שי (בן) ודבורה (חיים בארה"ב). אריה פולק נשא לאישה את נורית (נפרדו), וילדיהם: 1. אבי (יליד תש"ל); גלי (ילידת תשל"ג), פסיכולוגית, שנישאה לאלון כהן-סקאלי, מהנדס מטוסים ללא טייס, וילדיהם: נדב, מעיין (בת) ודור (מתגוררים בכפר אדומים); עמי (יליד תשמ"ב), שנשא לאישה את אלונה, וילדיהם: שני וגיא. שלמה ואריה פולק הם תעשיינים, המנהלים את החברה (קירור, מיזוג אוויר, איזורור ועוד) שייסד אביהם, ברוך. גם אבי ועמי, בניו של אריה, עובדים בחברה.

מנחם-יהודה שפירא נשא לאישה את חסיה-נחמה לבית אדלר (בשנת תשי"י), ונולד להם בן אחד: יעקב-שלום²³⁷.

יהושע-ליב נפטר ביום כ"ו אדר"ר תשכ"ז. בהספידו אותו על יד בית החולים שערי-צדק בירושלים, אמר הרב יהושע קניאל, גיסו:

אנו מלווים אל בית עולמו את אחינו-גיסנו, הרב ר' יהושע ליב בן הרב ר' יעקב שפירא ז"ל. יקירנו המנוח היה בר אבהן ובר אוריין. בר אבהן – אביו היה מגדולי העסקנים בעיר הקודש ירושלים, השד"ר הראשון בדרום-אפריקה למוסדות התורה בירושלים, שם נאם ודרש ועשה נפשות רבות לתורה ולציון. וכאן בירושלים אמר שיעורים ודרש בקביעות בשכונות בית ישראל וכנסת. סבו היה הצדיק הידוע, ר' שבתי זצ"ל, דיין בבית דינו של הגאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל, והוא היה נצר משפחת גדולים – הגאון ר' אליעזר דן רלב"ג זצ"ל, והגאון הצדיק מבריסק, ר' יהושע ליב דיסקין זצ"ל [שניהם בני דודים של באשע, סבתו של ר' יהושע-ליב], שהמנוח נקרא על שמו עוד בחייו לפי עצתו של הגר"ל דיסקין לשם סגולה [לאחר ששלושת הילדים שקדמו לו, נפטרו]. ור' יהושע ליב שלנו היה אצלו ילד שעשועים כששימש אותו בהיותו ילד, והרב זצ"ל הראה לו אותות חיבה ואהבה.

ובר אוריין היה המנוח. גם הוא היה בדרום-אפריקה כרב ומורה, העמיד תלמידים הרבה שמוכירים אותו לטובה גם היום. גם בירושלים למד ולימד הרבה. מלא וגדוש היה בדברי תורה ובפרשנות על התורה, ובכל מקום שהיה בא – בבית המדרש או בבית פרטי – היה שופע תמיד אמרי תורה וסיפורי חז"ל. פה מפיק מרגליות. וליבו היה נתון תמיד לזולת, מתרוצץ ממקום למקום לטובת מוסדות ויחידים. כמעט שלא הלך אלא רץ. קיים כפשוטו מאמר חז"ל: "הוי רץ למצוה קלה כבחמורה" (אבות ד, ב). מספרים על מלך שהיה ממחר תמיד בהליכתו. העירו לו שזה לא לכבוד המלכות. ענה: המהירות מקרבת אותי אל המטרה ומרחיקה אותי מהגאווה.

236 מרים נפטרה בשנת תש"ע, ויואל נפטר בשנת תשע"א. ילדיהם: יהודה-מרדכי (יליד תשכ"ב). חי בארה"ב, ויעל-ברכה (ילידת תשכ"ו, מורה בבית-ספר ומורה ליוגה. ילדיה: אור ניאגו, שחר ניאגו וגיא פרוינד-מרגלית).

237 נולד בשנת תשי"א. היה איש משמר הגבול. נפטר כ"ח אב תשס"ו.

כך המנוח היה ממחר לבשר בשורה טובה או להחיש עזרה, בלי כל התגדרות והתפארות, רק להגיע מהר אל המטרה.

"כי הולך האדם אל בית עולמו" (קהלת יב, ה). הולך מאיתנו אדם שלמד תורת האדם וידע את חובת האדם, והתאמץ למלא את חובתו כלפי הזולת. "וסבבו בשוק הסופדים" (שם). הרבה בשוק, כאן ובדרום-אפריקה, כשישמעו את פטירתו של האי גברא יקירא, יספדו עליו כעל תלמיד-חכם שרבים מאוד נהנו מתורתו, שיחותיו ומעשיו. אומנם זקן היה האיש ועלה כגדיש בעתו, אולם אחד מן האחים שמת ידאגו כל האחים, אחד מבני החבורה שמת תדאג כל החבורה כולה (שבת קה, ע"ב-קו, ע"א), מכל שכן אחד מן האחים שהיה ראש החבורה, ראש האחים, הזקן שבחבורה, ודאי שכולנו, בני משפחתו, חייבים לדאוג למלא את החלל הריק שהשאיר אחריו, בתורה במעשים ובגמילות חסדים.

אלטע נולדה בשנת תרמ"ה, ונישאה למנחם-ישראל ב"ר משה-גדליה שולמן, יליד מעזריטש, שעלה לירושלים בשנת תרס"ד בגיל צעיר, והיה למדן מופלג, גבאי ומגיד שיעורים בבית המדרש "בית רחל" שבשכונת "כנסת" בירושלים²³⁸. האירוסין היו ביום ה' דחנוכה תרס"ה, והנישואין ביום י"ד אב תרס"ה. על נסיבות נישואיהם, כותב אליעזר, אחיה הצעיר של אלטע, בזיכרונותיו:

הבאבע באשע [סבתה של אלטע] הלכה לר' יצחק וינוגרד, ראש ישיבת תורת חיים, ואמרה לו: חתני, ר' יעקב שפירא [אביה של אלטע], נמצא בדרום אפריקה [בשליחות מוסדות התורה והחסד בירושלים], ואני רוצה חתן לנכדתי אלטע. ראש הישיבה הציע את הבחור העילוי והצדיק, וגם אדם מודרני, והבטיחה חתונה ודירה וקעסט [=החזקה מלאה] וכו' וכו', ובאמת קיבלה אדם מושלם בכל המעלות [האירוסין ("תנאים")] היו ביום י"ט כסלו תרס"ה]. החתונה היתה אצל סבו של ר' מנחם שולמן, ר' יצקע (ר' יצחק ואשתו רבקה) פרידמן, אשר בנה את בית הכנסת בשכונת בתי וורשא.

לאלטע ולמנחם-ישראל שולמן נולדו חמישה ילדים: הבן הבכור היה הרב שמואל-ברוך; כשנולד, רשם אביו ביומנו את הדברים הבאים²³⁹:

יום ה', ד' לחודש אייר, י"ט לספירת העומר, פ' אח"ק, ובחול"ל פ' ת"ו, נולד לי בן זכר למז"ט ובשעה מצל'. יתן ה' שיאריך ימים ויהי צדיק תמים ושלם במ"ט ובמד"ט ואזכה להכניסו בב"ש אאע"ה בזמנו. וביום ה', פ' אמור, ובחול"ל פ' אח"ק, י"א לח' אייר תרסזיין, נכנס במו"נ בב"ש אאע"ה. אתן תודה לה' בורא עולם, אמן. וקראתי שמו בישראל ר' שמואל ברוך שליט"א. שמואל קראתי על שם אחיו של חמי נ"י שהיה ראש ישיבה בוילקומיר²⁴⁰, וברוך קראתי על שם אחי זצ"ל²⁴¹. יתן ה' ויהי איש צדיק תמים ושלם במ"ט ובמד"ט, ויהי ראש ישיבה בירושלים לתלמידים

238 ראה דברי ההספד עליו, לעיל, שער שביעי, ספרים וסופרים ורבני הזמן, עמ' 1360.

239 תצלום הדף שעליו רשומים הדברים, שמור בעיזבונו של הרב ש"ב שולמן.

240 ראה הערה 173 לעיל.

241 נולד בשנת תר"מ, ונפטר בירושלים בגיל 22 שנה, ללא זש"ק.

הוגנים. יזכני לגדלו לתו' לח' ולמ"ט ובימיו ובימינו תושע יהודא וישראל.
היום יום ה', י"א לח' אייר תרסזיין פעה"ק ירושלים.

וב"ה ביום ב' אס"ח דש', ובחול' ב' דשבועות, הכנסתי את בני הנ"ל במז"ט ובשעה מצ' לפדיון ופדיתי אותו בחמש שקלים כד"ת דייני חמש מגידות טורקית כסף טהור, והכהנים היה ה"ר ר' משה ב"ר אהרן הי"ו ור' אלי' בר"ש הכהן הי"ו וה"ר ר' זונדל הכהן הי"ו, ושני ש"ב של אשתי הכהנים²⁴². ונתתי המעות ע"מ שלא בהחזרה. ואי"ה שיבוא משיחנו גואל צדק ויאמר שלא פדיתנו כהלכה, מוכן ומזומן אני לפדות שנית בכהנים גמורים. כן יזכנו ה' לעלות לרגל עם כל אחינו והכהנים הלוויים, אמן סלה.

תפילתו של הרב מנחם-ישראל שולמן, שבנו הנולד לו, שמואל-ברוך, "יהיה איש צדיק תמים ושלם במעשים טובים ובמידות טובות, ויהיה ראש ישיבה בירושלים לתלמידים הוגנים", התקיימה. הרב שמואל-ברוך היה תלמיד-חכם מיקירי ירושלים, שכל ימיו עשה חסד עם הבריות ולימד תלמידים הרבה. הוא נולד, כאמור, בד' באייר תרס"ז, למד בישיבות עץ-חיים, חברון ו"מרכז הרב", ועמד בקשרי הלכה עם דודו, הרב יהושע קניאל, שגם סמכו בשנת תרפ"ח²⁴³. כמו כן נסמך להוראה על-ידי הרב מנחם נתן אורבאך, רבה של שכונת מזכרת-משה בירושלים, והרבנים אליהו ראם ויחיאל מיכל הורוויץ (כתבי הסמיכה מובאים להלן, בנספח לשער השו"ת, יו"ד, סי' ב). בעת הפרעות שעשו הערבים בתושבי חברון בשנת תרפ"ט, ניצל מן הטבח לאחר שנסע לביתו ביום השישי, ערב הטבח ביהודי חברון, כדי לעזור לאמו ולקיים מצוות כיבוד אם (הוא התייתם מאביו שנה קודם לכן), ואיחר את האוטובוס חזרה לחברון. לאחר מכן למד בישיבת הרב קוק בירושלים, ולימים היה מבאי ביתו של הרב קוק ומתלמידיו הקרובים. במשך שנים התגורר בשכונת שערי-חסד ודרש מידי שבת בבית כנסת הגר"א. לימים, שימש כרבה של שכונת סנהדריה בירושלים ורב בית הכנסת "עזרת ציון" שבשכונה. היה הולך מידי שבת מביתו שבשכונת "מאה שערים" לבית הכנסת בסנהדריה, ומביא עימו עוד יהודים כדי לחזק את המניין ואת הנוכחות היהודית במקום. היה נותן שיעור במוסר מדי שבת בשבתו, "והעם מרבה לבוא אל השיעור הזה. ואמנם הרב שולמן נחון בכשרון הרצאה והוא עצמו חסיד נלהב של תנועה זו [=תנועת המוסר]"²⁴⁴. עבד בבית החולים "ביקור חולים", והיה מגיד שיעורים בבית הכנסת "ישועות יעקב" שבשכונת "מאה שערים". בין המשתתפים בשיעורים אלו, היו אנשים גלמודים, פנסיונרים שלא רכשו הרבה שעות לימוד, וכיוצא בהם, והרב שמואל-ברוך היה מעביר את שיעוריו בהתאם לרמתו של כל איש, והם נקשרו בו באהבת נפש²⁴⁵. כל זאת עשה שלא על

242 פדיון הבן על-ידי מספר כהנים הוא על יסוד המובא בפתחי תשובה לשו"ע יו"ד, סי' שה, ס"ק יב, בשם היעב"ץ, שהכהנים בימינו הם ספק כהנים.

243 ראה לעיל, שער ראשון, שו"ת, פסקים וחקרי הלכה, יו"ד, סי' ב, בנספח.

244 "העולם", שנה כה, גיליון לב, מיום י"ח אייר תרצ"ז, עמ' 677.

245 ראה בעניין זה: יצחק הלוי, ה'חדר' של הזקנים", התפרסם בעיתון "שערים", מיום ג' סיון תשמ"ו; חיים פיקרש, ה'חדר' של הזקנים במאה שערים", "הצופה", מיום י"ט אייר תשכ"א; הנ"ל, "ילדיו"

מנת לקבל פרס, והסתפק בהכנסה שהייתה לו מעבודתו אחר הצהריים בבית החולים "ביקור חולים". שלח ידו בכתיבה ספרותית, והרבה ממאמריו בנושאים שונים התפרסמו בעיתונות ובכתבי העת של הזמן: "קול ישראל", "הפוסק", "שערים" ועוד, וגם במסגרת קונטרסים עצמאיים. בין היתר, הירבה לחקור בתורתם של הרמח"ל, הגר"א, רבו הראי"ה קוק, ועוד מרבני זמנו וגדולי ישראל, כמו הרב נתן צבי פינקל, ראש ישיבת סלבודקה, ר' שמואל סלאנט, רבה של ירושלים, ועוד²⁴⁶. כתב פירוש על הגדה של פסח, המצוי עדיין בכתב-יד. במאמריו, עסק גם בשאלות הזמן, ובהן: טבח יהודי חברון בשנת תרפ"ט, שואת יהודי אירופה, מלחמות ישראל, המאבק במיסיון, ועוד. במכתב הערכה עליו (מיום כ' אב תש"י), כותב ראש ישיבת "מרכז הרב", הרב יעקב משה חרל"פ: "זה כבר למעלה משלש עשרה שנים שהוא משמש בתור רב, רבה של שכונת סנהדריה בתוככי ירושת"ו. גם מזכה את הרבים בהרצאת תורה לעם על ידי הגדת שעורים בקביעות בכל יום ויום, ומגיד משרים בפני קהל ועדה בבתי כנסיות, לוקח נפשות חכם, ירבו כמותו בישראל".

נפטר במוצאי ראש השנה תשל"ג, לאחר שבכוחותיו האחרונים הלך לבקר את אימו הקשישה, ושם התמוטט, ומאמצי הרופאים להצילו עלו בתוהו²⁴⁷. רעייתו, רבקה, נפטרה ביום כ"ה אב תשס"ב.

יתר ילדיהם של אלטע ור' מנחם-ישראל שולמן היו²⁴⁸: שרה-אסתר²⁴⁹, משה-גדליה²⁵⁰,

של ר' שמואל-ברוך, "הצופה", מיום ט' תשרי תשל"ג.

246 בין חיבוריו (כולם נדפסו בירושלים): ספור מפליא הנוגע לכבוד התורה, תרצ"ד; טוב ראי, תרצ"ה; אגרות ראי, תרצ"ה; תרצ"ה; ראי, תרצ"ה; ראי מהימנא, מאמרים לכבוד שנת השבעים של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, תרצ"ה; הראין, לחיי שנת השבעים של מרן הגאון שליט"א, תרצ"ה; עולת ראי, מאמרים לחנוכה וסיפורים על הרב קוק, לכבוד שנת השבעים של הרב קוק, תרצ"ה; מילי הספיידא [על קדושי חברון בפרעות תרפ"ט], תרצ"ה; מזכרונות בן ישיבה, תרצ"ה; ראי עשירית, תרצ"ו; ראי"ה עילאה - זכרונות על הראי"ה, תרצ"ז; הראי"ה קוק, תשל"ה.

247 הוא נפטר בלא שהניח אחריו ילדים (היה נשוי בזיווג ראשון לפעשע, בתו של הרב צ"פ פראנק, רבה של ירושלים. ובזיווג שני נשא לאישה (בר"ח ניסן תרצ"ג) את רבקה לבית וינשטוק, שהאריכה ימים אחריו. בתארה אותו כשסיפרה את סיפור חייה עם הגיעה לגבורות, אמרה עליו: "היה איש מיוחד, היה בן אדם שחי בשביל אנשים אחרים, כך היתה גם אמא שלו (אלטע)". לאחר פטירתו, יצא לאור הספר באר התורה, ירושלים תשנ"ד, ובו אוסף רעיונותיו לפרשיות השבוע (במלאכת העריכה החל אחיינו, עמנואל שולמן ז"ל, שנפטר בדמי ימיו, והשלים את המלאכה גיסו, דב אטינגר ז"ל). ראה מאמר הערכה עליו לרגל השבעה, בעיתון "המודיע", מיום י"א תשרי תשל"ג, במדור: "זכרון להולכים", מאת בן אחותו, הרב יעקב אטינגר, ומאמר הערכה עליו לרגל השלושים, מאת צ' גרינוולד, בעיתון "המודיע", מיום ב' חשון תשל"ג. כן ראה עליו במאמר: "שיחת חולין של תלמידי חכמים", שהתפרסם בעיתון "המודיע", ערב ראש השנה תשנ"ג, במלאות עשרים שנה לפטירתו.

248 פרט לילדים אלה שגדלו והקימו משפחות, היה ילד נוסף, מרדכי-ליב, שנולד בשנת תרע"ו, ונפטר בהיותו תינוק (על-פי הרישום ביומנו של ר' מנחם-ישראל, השמור בעיזבונו של הרש"ב שולמן).

249 נולדה בירושלים, י"ז טבת תרע"ט. נישאה לדניאל ינובסקי (בחוודש מנחם-אב תרצ"ט), יליד גרודנה, תרע"ח. עלה לארץ תרצ"ה. שימש כמזכיר ועד הקהילה בירושלים, ומלוחמי האצ"ל ומפקדיו בירושלים. בתקופת ה"סזון" (שיתוף הפעולה של ארגון "ההגנה" עם השילטונות הבריטיים בתקופת

יצחק-מרדכי²⁵¹ ושמוחה²⁵². ר' מנחם-ישראל נפטר ביום ב' מ"ח תרפ"ח מדלקת ריאות בהיותו בן מ"ה שנים, כשבתו הקטנה שמחה הייתה בת חודש בלבד. אלטע נפטרה ביום י"ג חשוון תשל"ה.

המנדט, נגד מחתרת האצ"ל), נחטף על-ידי אנשי "ההגנה" מחופשים לשוטרים בריטים, בעיצומה של שבת, והוחזק על-ידי חוטפיו במשך שבעה עשר יום שבהם עבר עינויים, כשבני משפחתו אינם יודעים מה עלה בגורלו. ראה קריאתה לעזרה של רעייתו, אסתר, בעיתון "הבקר", מיום י"ח טבת תש"ה, וקריאתו לעזרה של גיסו, הרב שמואל-ברוך שולמן, בעיתון "קול ישראל", מיום כ"ט טבת תש"ה, תחת הכותרת: "תוחלת ממושכה מחלת לב!". הוא היה החטוף הראשון בתקופת ה"סזון", ראה על פרשה זו, על רקע תקופת ה"סזון", כתבתו של ש' פריד, "העקרב" שהלשין על 'הפרושים', "יתד השבוע", מיום כ"ה ניסן תשס"ז. בסופו של דבר שוחרר וחזר לביתו. ביומנו של הרב יהושע קניאל מיום א' שבט תש"ה, יש רישום על מישלוח "מכתב ברכה לדניאל ינובסקי לשובו לשלום". בעקבות מעשי החטיפה, יצאה הרבנות הראשית במחאה נגד "מעשה אכזרי זה האסור על פי דין תורה". ראה החלטת הרבנות הראשית, מיום כ"ט טבת תש"ה, שהתפרסמה בספר "הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה לייסודה", בעריכת איתמר ורפהטיג ושמואל כ"ץ, ירושלים תשס"ב, כרך ג, עמ' 1287, מיום כ"ט טבת ומיום א' שבט תש"ה. ראה גם הדיווח על מחאת הרבנות הראשית, בעיתונים "הצופה", "הארץ" ו"הבקר", מיום א' שבט תש"ה. לימים, היה חבר מועצת עיריית ירושלים ועורך-דין ידוע בירושלים. שימש כיו"ר קופת חולים לאומית. ילדיהם של דניאל ואסתר ינובסקי: 1. עורך הדין מנחם-ישראל ז"ל (נולד ביום י"ג תמוז ת"ש. אשתו: בת-שבע, לבית גרינוולד. ילדיהם: חיים-עוזר ז"ל, אשתו ציפי (בנותיהם: הודיה, שירה ותהילה); דוד, אשתו גלית (ילדיהם: לירון, הדר-יפה, חיים-עוזר-אריה, ואור); אריאל, אשתו גילה (ילדיהם: אורית, רננה, עדי, טליה, דניאל והלל-רבקה); אסף, אשתו תמר (ילדיהם: נטע, יובל, עוז-חיים ונדב). מנחם-ישראל ינובסקי נפטר בשנת תש"פ. 2. יפה ז"ל (בעלה: פרופ' (לתולדות עם ישראל) יוסי הקר. נישאו בכ"ז סיון תשכ"ו. ילדיהם: יעקב (קובי), אשתו נועה (ילדיהם: עומר-חיים, גלעד, ענבל ומעין-אסתר); יהונתן (יוני), אשתו מיכל (ילדיהם: שיראל, רננה-תמימה ותהילה-שרה); יהודה (אודי), אשתו שרון (ילדיהם: רועי-עקיבא ורותם); נח, אשתו מצדה); דניאל. 3. אלישבע (שביק), שבעלה: איש החינוך, עקיבא סלע. נישאו ביום י"ז סיון תשכ"ט (ילדיהם: הרב אילן-יהושע, שופט בית משפט השלום בירושלים, אשתו שירית; אבנר, אשתו רותי (ילדיהם: יערה-פנינה); שמואל (מולי), אשתו שרית; מוריה, שנישאה לתמיר מולד; נפתלי, אשתו יסכה; דניאל, אשתו רעות; נתנאל, אשתו אביטל). 4. עדנה (בעלה: אורי בר חיים. נישאו ביום ט' אדר תשל"ל. ילדיהם: נורית, שנישאה לצחי דברת (ילדיהם: גיב, תהל ושחר); דבורה, שנישאה לדן אליאסף (ילדיהם: תמר, יואב והדר); ליאת, שנישאה לאמיר זוננבליק; אבישג, שנישאה לישראל וילנר). 5. אילנה (בעלה: רוי"ח חגי גולדברג. נישאו ביום כ"א אלול תשל"ה. ילדיהם: נחמה, שנישאה לשמעון לוי (ילדיהם: דוד, שחר ודרור); חמדת; דניאל, אשתו ניצנית; צופיה שנישאה לבני מאלב). דניאל ינובסקי נפטר ביום י"ב כסלו תשל"ה, ואשתו אסתר נפטרה ביום ב' ניסן תשס"א.

250 נולד בירושלים, ט"ו סיון תרפ"א. עבד בנגרות. היה לוחם בחטיבת ירושלים, והשתתף בקרבות על ירושלים במלחמת השיחרור ובין היתר בקרב על שכונת אבו-טור. נשא לאישה בזיווג ראשון את בתיה (לבית שפירא), ובתם: רחל (בעלה: יצחק פלר. נישאו ביום כ"ד טבת תשכ"ח). ילדיהם: 1) ירון-חיים התחתן עם סיגל לבית ניב. ילדיהם: אסף, נועה ונדב. 2) יעל-יפה שהתחתנה עם אברהם מלכה. ילדיהם: אופק (בת) וגבע. 3) ליאור (בת) שהתחתנה עם ניצן ברטל. אשתו בזיווג שני: דובה (לבית רוזנטל. נישאו באדר תשי"י). ילדיהם: 1. סימה (בעלה: צבי וולף ז"ל. ילדיהם:

עומרי (ילדיו: גלעד, ישי ורועי; לירון (בת), שבתה: רעות; יובל). 2. אלקה (בעלה: הרדי קניטל. ילדיהם: טליה, יואב ונדב). 3. מירה (בעלה: יהודה נבון. ילדיהם: אסף, שאשתו: שחר, וילדיהם: ליה, איתן ונועה; שרון, שבעלה: גיל הקר, וילדיהם: אלון, מיה וטל; סיון, שבעלה: אלון, וילדיהם: איילה ויסמין; קרן; מיה). 4. חיה (בעלה: אמנון שוהם, וילדיהם: דנה, טל (בת) וגיל). 5. שלומית (בעלה (לשעבר): אבי חבר, וילדיהם: שני, שבעלה: רן כהן, ובתם: אופיר), יונתן ושחר (בת). 6. מנחם-ישראל (אשתו: טובה. ילדיהם: נועם (בת), שנישאה לאלון; אוריאל; יהודה; דריה). 7. מיכל (בעלה: דרור גראמי, וילדיהם: דניאלה, ירון, זיו ועופרי).

251 נולד ביום י"ז אדר ב' תרפ"ד. נשא לאישה את מינה לבית אינדורסקי באד"ר תש"ח. היה ספרן בספריית הכנסת. נפטר ביום ו' תמוז תשס"ח. ילדיהם: 1. עמנואל-יעקב ז"ל (נפטר בדמי ימיו ביום י"ח כסלו תשמ"ח. אשתו: יוכבד. ילדיהם: ישראל, שאשתו שרה, וילדיהם: עמנואל-יעקב, יהודה-ליב וטליה; אביטל, שבעלה: יצחק חג'בי, וילדיהם: יעקב-עמנואל, הילה, איילה, אברהם-יהודה, אליה (בן), ואביגיל; שמואל-ברוך, שאשתו: אורלי, וילדיהם: אליענה, עמנואל-יעקב, וליבי; דניאל-יהושע, שאשתו: יהודית, וילדיהם: עמנואל-יעקב, שיר, אביה ונועה). 2. צופיה (בעלה: הרב חיים יוסף וייספיטש, סופר סת"ם ואיש חב"ד. ילדיהם: איטה-בלה, שבעלה: שלום-בר מושקוביץ, וילדיהם: חיה-מושקה, בתיה, שטרני, תני, ומנוחה-רחל; נחמה-רבקה ז"ל, שבעלה: מאיר כהן, וילדיהם: מנחם-מנדל, לוי-יצחק, חיה-מושקה, שרה, אברהם-צבי, ויהושע דוד; שמואל, שאשתו: רחל, וילדיהם: חיה-מושקה, דוד-פנחס, שרה, נחמה-יוכבד, והתאומים: מנחם-מנדל וישראל-יצחק; דבורה-לאה, שבעלה: שניאור הלפרין, וילדיהם: מנחם-מנדל, יחיאל-מיכל, דוד-פנחס, ישראל-יצחק, שרה, וחיה מרים; שלום-בער, שאשתו: נחמה-דינה, וילדיהם: דוד-פנחס, מנחם-מנדל, לוי-יצחק, שרה, חיה-מושקה, חונה-ברכה; מינה-דינה, שבעלה: דוד טורנהיים, וילדיהם: שרה, חנה, יצחק-מרדכי, משה-שמשון, נחמה-רבקה-ברכה; חיה-מושקה, שבעלה: מנחם-ירמיה קירנברג, וילדיהם: חנה, ומנדל; מנחם-עמנואל-יעקב, שאשתו: פייגי-ליבא. 3. שולמית (בעלה: נתן בן דוד. ילדיהם: אליעזר, שאשתו: נחמה-אראלה לבית גרנות, וילדיהם: ידידיה-שלמה, מרדכי וישראל; יוסף-ארהן, שאשתו: פנינה-רחל לבית רולניק, וילדיהם: יפה-צ'רונה, תמר, צבי-הירש, ומיכל; איילת, שבעלה: יהודה אבני, וילדיהם: צבי, חיים, אלחנן, נעמי, שרה, יהודית, ויצחק-מרדכי; מינה-דינה, שבעלה: שלמה רובינשטיין, וילדיהם: יאיר, תמר והניה; עמנואל-יעקב-ישראל). 4. שירה (בעלה: יעקב בלוי, מצאצאי ר' יצחק מקרלין, בעל "קרן אורה", ונינו של הרב יצחק שלמה בלוי, בעל "לקוטי אמרים" על התורה, "יושבת ציון", ועוד, שיצק מים על ידיו של שארנו, מהר"ל דיסקין זצ"ל. ילדיהם: ישעיהו, שאשתו היא יפה לבית סילבר, וילדיהם: חיים-דב, מאטיל (טלי), תהילה, יצחק-מרדכי, ונועה; איילת, שבעלה: זאב פריד, שאמו חיה היא נכדה של הרב זבולון גראז, אב"ד רחובות, וילדיהם: ישעיהו, נתנאל-יוסף, רחל, יעל, ויצחק-מרדכי; מינה-דינה, שבעלה: אליהו יפה, וילדיהם: צבי, שלמה-זלמן, מאטיל (טלי), רחל ותמר; ישראל-משה; מאטיל (טלי), שבעלה: חיים שמואל גרשוני). 5. אלקה, נישאה למשולם דזיטש. ילדיהם: אסתר-מלכה (בעלה: חיים טרופ, וילדיהם: מינה-דינה, יהודית, משה-אברהם, יצחק-מרדכי, חנוך, יוסף-שלום, וחיה); שרי (בעלה: אפרים גבל, וילדיהם: רבקה, יוסף-אריה, מינה-דינה, תמר, משה-אברהם, ומנחם-מנדל); אליעזר (אשתו: שושנה, וילדיהם: חנה-חיה, איילה, אפרת, ומשה-אברהם); חיים-יעקב; חיה-רבקה (בעלה: אליקים-ישראל שטראובה); יהושע-עוזר (אשתו: ציפורה-טובה לבית גלב, ובנם: יעקב-ישראל); התאומים: שלמה ומינה-דינה. 6. מנחם-ישראל (אשתו: חנה לבית הורוביץ (התגרשו), וילדיהם: שלום; עמנואל, שאשתו: חיה, וילדיהם: נעמה ואיילה; בנימין; אברהם, שאשתו: שושנה, ובנם: שמואל; שירה, שבעלה: שאול פינקל, ובנם: יצחק-מרדכי; מינה-דינה, שבעלה: יצחק אייזנשטרק; הדס). יצחק-מרדכי שולמן נפטר ביום ו' תמוז תשס"ח.

252 נולדה בירושלים, תרפ"ז, והייתה בת חודש כשאביה נפטר. נישאה לדוב אטינגר ביום י"ב אדר"ר תש"ח או בסמוך. ילדיהם: 1. רותי (בעלה: הרב אברהם דינין, מהדיר חידושי הריטב"א לקידושין,

וילדיהם: מלכה, שבעלה: יצחק קולר, ולהם נולדו: אפרים-צבי, שאשתו: איילת-נחמה, ובתם עדי, שמואל-ברוך, שאשתו: פוריה, שרה; מיכאל, נתנאל, איילה, מנחם, צפורה-חיה, שמשון-אליהו, יוסף, דוב, אביגיל, משה-יהודה, ונחמה-רחל; משה, שאשתו: לאה לבית סופר, ולהם נולדו: שמעון, שמואל, שרה, שמשון-אליהו, ישראל, ויוסף-שלום; חנוך, שאשתו: חיה לבית לעוי, ולהם נולדו: מנחם-משה, שלמה-זלמן, שרה, דוב, יעל, ויוסף-שלום; נחמה-רבקה, שבעלה: שלמה-זלמן זעירא, ולהם נולדו: שמואל, יצחק-יעקב, מאיר-שמחה, שרה, צביה, ופנינה; תמר, שבעלה: עקיבא פרוינדליך, ולהם נולדו: שולמית, משה, ברוך-יהונתן, אוריאל, שרה, התאומות נועה ואביגיל, דניאל, מיכל, ידידיה, וישי; שמואל-ברוך, שאשתו: גולדה-זהבה, ולהם נולדו: רבקה, שמשון-אליהו, תמר, אלחנן, שרה, ויעל; רפאל-ראובן, שאשתו: גילי, ולהם נולדו: צבי-חיים, יאיר, דוב, יהונתן-נפתלי, דוד, יוסף-שלום, שמשון-אליהו, רחל, ויהודית; חיה-צפורה, שבעלה: זלמן-יהושע גרינברג, ולהם נולדו: יהודית-הודיה, אהרן, רחל-שמחה, תמר, ויצחק-אוריאל; יעקב-ישראל, שאשתו: חוה-נחמה, ולהם נולדו: יאיר-דוב, אריאל-דוד, ישי, ויונתן; יוסף-שלמה, שאשתו: רבקה-מינדל, ולהם נולדה: חגית; יצחק, שאשתו: רבקה, ולהם נולדו: אסתר, אביגיל, יהונתן ומיכל; מנחם, שאשתו: איילה-הינדה, ולהם נולדו: שמשון-אליהו, ורבקה). 2. הרב יעקב אטינגר, ר"מ ביישיבת קול יעקב (אשתו: חנה, וילדיהם: ברוך-מרדכי, שאשתו: יהודית, ולהם נולדו: התאומים דוד ויהונתן, יעל, מיכל-שרה, ותהילה; נחמה, שבעלה: הרב משה-נתן דיכובסקי ז"ל [בנו של הרב שלמה דיכובסקי, חבר בית הדין הגדול ומנהל בתי הדין הרבניים. היה ראש כולל, ונפטר עשרה ימים לפני נישואי בתו הבכורה, שירח], ולהם נולדו: שירה, אפרים-יוסף, נתנאל, שמעיה-אליעזר, ויהונתן-דוב; ישראל-מאיר, שאשתו: מרים, ולהם נולדו: אריה, אריאל, אברהם-אליעזר, צפורה-לאה, רינה-שמחה, טובה-גיטל, ודוב; משה, שאשתו: רחל, ולהם נולדו: הדס-אסתר, מרדכי, ויאיר; יהודה-ליב, שאשתו: יעל, ולהם נולדו: אוריאל, דוב, ונעמה; שמואל, שאשתו: שרה לבית לרר, ולהם נולדו: חגית, יהושע, מרים-רבקה, והתאומים: דוב ואפרת). 3. מנחם ז"ל (נפטר תשע"ו). אשתו: איטה, וילדיהם: משה-שמואל, שאשתו: בלה-מיכל, ולהם נולדו: לאה, רבקה, דבורה, יהודה, וציפי-חיה; רבקה, שבעלה: אליעזר יצחק חיים ברלימן, ולהם נולדו: יעקב-ברוך, נחמה-בטי, רוחמה-שמחה, דוב, חיה, וחנה; רחל, שאשתו: יצחק ישראל שפירא, ולהם נולדו: מרים, ברוך-מרדכי, יהודית, דוב, אלחנן, ויעקב; ברוך-מרדכי, שאשתו: איילה, ולהם נולדו: שרי, חוי, ודוב; אריה-ליב, שאשתו: רחל, ולהם נולדו: איתמר-דוב, יאיר-מרדכי, ואפרת; ציפי-חיה, שבעלה: אהרן-יוסף דומיניץ, ולהם נולדו: רוחמה-שמחה, שרי, ומנחם-ישראל; יוסף, שאשתו: שרי, ולהם נולדו: רוחמה-שמחה, שלמה-זלמן, ואפרים-נחום). 4. צפורה ז"ל (נפטרה כ"ה טבת תשמ"ג. בעלה: אליעזר זוננשיין. ילדיהם: שרה-רבקה, שנישאה לר' חיים זאב שפירא, ולהם נולדו: שמעון, התאומות צפורה-פייגא ורוחמה-שמחה, נחמן, ונתן; דניאל, שאשתו: שרה, ולהם נולדו: צפורה, אליהו-יהודה, הינדה, חיים-שלום, דוב, נחמה-רייזל, התאומות גיטל ורחל, והתאומים ברוך-מרדכי ויצחק-דוד). 5. הרב ברוך-מרדכי אטינגר, ראש ישיבת "כנסת יחזקאל" באלעד (אשתו: דינה, וילדיהם: פנינה, שנישאה לישראל-מאיר טרצניץ, וילדיהם: פעשא-פסיה, שרה, אליהו, יצחק-זאב, גילה-שמחה, ודב-צבי; יהודה-ליב, שאשתו: הדסה, וילדיהם: פעשא-פסיה, רפאל-יצחק, אלעזר-מנחם-מן, רוחמה-שמחה, לאה, ומשה-מאיר; יעקב-משה, שאשתו: חיה-לאה, וילדיהם: נחמה-שמחה, דבורה-חנה-ליבא, פעשא-פסיה, ושרה; רחל, שנישאה ליעקב-ישעיהו ליברמן, וילדיהם: גילה-שמחה, צפורה-לאה, פסיה, וטובה-גיטל; ירוחם-פישל, שאשתו: רבקה, וילדיהם: אברהם, ודוב-צבי; מנחם-ישראל, שאשתו: פנינה-פערל; 6. חני (בעלה: הרב אליהו אביעד, וילדיהם: מרים, שבעלה: אשר נתנזון, ולהם נולדו: יעקב-ישראל, יהודה-ליב, שושנה, יהושע-זליג, דוב, צבי, מנחם, אסתר-חסידה, וחיים-אהרן; יחיאל-יעקב, שאשתו: מלכה, ולהם נולדו: אברהם-ישעיהו, שושנה, בתיה, צביה, יוסף-דוב, נחמה, שמואל, משה-אהרן, וחיים-שאלו; חיים-אהרן, שאשתו: שושנה, ולהם נולדו: שלמה-יעקב, שמשון-דוד, אסתר-מלכה, רחל-שמחה, אלעזר-מנחם, דבורה, בת-שבע, דוב,

יוסף-שבתאי (שעפסיל) עזב את הארץ לאנגליה בתקופת מלחמת העולם הראשונה, והגיע בסופו של דבר לדרום-אפריקה. על נסיבות הגעתו לדרום-אפריקה, מספר בזכרונותיו אחיו הצעיר, אליעזר-דן:

כששזה ר' יעקב [אביהם של יוסף-שבתאי ואליעזר] בדרום אפריקה... רשם שם את ילדיו כנתינים אנגלים, ובשעת מלחמת העולם הראשונה גירשו הטורקים את הנתינים האנגלים אויביהם מהארץ. הבן יוסף-שבתאי נסע לאנגליה עם תעודה שלמד בסמינר "עזרא". שם לימד את השפה העברית, ובגלל כישורו הרב בהוראה קיבל שם גדול, וכולם אהבוהו. ביום בהיר אחד קיבל יוסף-שבתאי, שהיה נתין בריטי, צו גיוס לצבא הבריטי. למראה הצו, נעשה לו שחור בעיניים ולא ידע את נפשו מרוב צער. מיד כתב מכתב פרידה לכל המשפחה, וגם לאחיו יהושע-ליב בדרום-אפריקה. יהושע-ליב, שהיה בעל פיקחות גדולה, כביר מעש ובעל מרץ רב, לא חשב רבות, ולמחרת בשעה מוקדמת בבוקר לקח עימו מתרגם משום שעדיין לא ידע אנגלית כהלכה, והלך למשרד הפנים כדי לפעול למען אחיו יוסף-שבתאי, שיקבל אשרה לבוא לדרום-אפריקה ולשרת שם בצבא, וטענת יהושע-ליב הייתה, כי בשעה שאביו רשם את בניו כנתינים אנגלים שהה הוא בדרום-אפריקה והלה מבקש לשרת בצבא דווקא במקום זה, מקום מגורי אביו. כל זה היה בשבת, ומאחר שהיה בגדר של פיקוח נפש, מן ההכרח היה לעשות זאת. יהושע-ליב גם אסף כסף למען אחיו באופן מידי ושלח לו. מיד כשקיבל יוסף-שבתאי את האשרה והכסף, חש לקבל שיחרור מהצבא ואשרת יציאה, וברגע האחרון ממש הצליח להיחלץ מידי השלטונות ויצא עם האוניה הראשונה שמצא, לדרום-אפריקה. שם המשיך להורות תלמוד ועברית, וכישורו ומסירותו היקנו לו אהבה מצד התלמידים והוריהם, וכך קנה לו שם גדול.

בדרום-אפריקה נשא יוסף-שבתאי לאישה את סידי (שיינה בלומה), ונולדו להם ארבעה ילדים²⁵³. עם ביטול משטר האפרטהייד בדרום-אפריקה בשנת תשנ"ד, היגרו רבים מיוצאי חלציהם לארה"ב, קנדה, אנגליה ואוסטרליה, וחלקם גם עלו לארץ. יוסף-שבתאי נפטר בדרום-אפריקה ביום ב' ניסן תשל"ו, ונקבר בהר-הזיתים. סידי נפטרה

ואסתר-חסידה; פרידה-שרה, שבעלה: אברהם-ישעיהו זילבר, ולהם נולדו: יעקב, יששכר, נחמה, מלכה, שושנה, צביה, שמואל, וחיים-שאל; מנחם-ישראל, שאשתו: חיה, ולהם נולדו: שמואל-חיים, שושנה, דוב, אסתר, יצחק-יעקב, ויוסף-אהרן; שלמה-מאיר, שאשתו: צביה, ולהם נולדה: אסתר. שמחה אטינגר נפטרה בשמחת תורה תשס"ז, ובעלה דב נפטר ביום כ"ה תשרי תשס"ח.

253 מרים, הבכורה, נישאה בחודש אדר שני ת"ש. ביומנו של הרב רשום שביום ח' אדר שני ת"ש נשלחה ברכה לנישואיה (עם שמואל). נפטרה כ"ה תמוז תש"ב, והניחה אחריה את בתה: לורין (ליבע), שנישאה לנורמן, וילדיהם: מוריס, רות, שמואל ומרים. ילדים נוספים של שפסיל וסידי: הרולד, שאשתו: שירלי, וילדיהם: וֶרְוֶן, ברדלי ומוריס; דוד, שאשתו: סלמה (שולמית), וילדיהם: 1. קאריל, הנשואה לאיבור (בתם: קנדיס). 2. מרי-אן הנשואה להליוטון (ילדיהם: ביאנקה, דארן וסטיבן). 3. ארנולד, הנשוי לסוזן (בנם: קרייג); דוריס, שנישאה לליונל קירשון (תש"ז), וילדיהם: 1. בריאן; 2. ג'ניפר, שילדיה: ברנדון וליסה. 3. מייקל, שנשא את ג'ניס, וילדיהם: סיימון, גרגורי ולי.

שם ביום כ"ד שבט תשמ"א, ונקברה בהר הזיתים.

הצעיר בילדיהם של ר' יעקב ועלקא שפירא, אליעזר-דן, שנקרא על שם בן הדוד של סבתו, באשע²⁵⁴, נולד בט"ו בשבט תרס"ב. בזכרונותיו הוא כותב, כי נולד כשאמו הייתה כבר בת 45, וכאשר חשה בבטנה, לא חשבה שזה הריון אלא סברה שננס לה חרק לבטן, בהאשימה את בתה אלטע שלא סיננה את המים מן הכד (טאנאזע בלעז). יעצו לה לנסוע ליפו כדי לשאוף את אוויר הים על מנת שתבריא, וכך עשתה. כשחזרה לירושלים התברר שהיא בהריון. פרנסתו של אליעזר-דן הייתה ממסעדה שהחזיק וניהל ברחוב הקרן הקיימת לישראל בירושלים. הוא נשא לאישה את חיה בת ר' אברהם סגל, ונולדו להם שני ילדים: אורי²⁵⁵ ובתיה²⁵⁶. חיה נפטרה ביום ח' כסלו תשי"ח, ואליעזר-דן נפטר ביום ד' אב תשמ"מ.

סבתא דינה נולדה בט"ו בשבט שנת תרנ"ז (1897), ונישאה לסבא, הרב יהושע קניאל, מבחיירי תלמידי של הרא"ה קוק, ביום י' אלול תרע"ו (1916). את השידוך עשה הרב יעקב משה חרל"פ, אף הוא מחשובי תלמידי הרב זצ"ל, ולימים מראשי ישיבת "מרכז הרב", שהכיר את אבי הכלה, ר' יעקב שפירא, מבאי ביתו של הרב קוק, וחשב שזה שידוך ראוי לר' יהושע, שאותו הכיר מאוד מקרוב. על פי המסופר, אמר סבא קודם שפגש את סבתא, שאם היא תרצה בו – הוא לא יסרב, שלא להעליב בת ישראל. וכך אמנם היה.

סבתא דינה הייתה אישה טובת לב. היא לא נשאה במשרות רשמיות ולרשותה לא עמדו תקציבים כלשהם, אבל כל חייה הקדישה לעשות טוב וחסד עם הבריות באמצעים המצומצמים שהיו לה. היא עשתה טוב עם בני ביתה, עם שכניה ומכריה, ועם כל מי שבא בפתח ביתה לבקש עזרה. ביתה היה תמיד פתוח לכל מי שביקש עזרה, בין בממוון, בין בסיוע במציאת עבודה ובין בלינה. אמא ע"ה הייתה מספרת, כי אינה זוכרת מתי ישנה על המיטה שלה, מכיוון שבכל לילה התארחו אצלם אנשים ללינה, ואותה היו משכיבים על שמיכה על הריצפה. פעם התארחו אצלה אישה אחת, אשר הבחינה במעיל שלה שכבר לא היה במצב טוב ולא היה בו כדי לחמם די הצורך. על כן החליטה אותה אישה לקנות לה מעיל חדש, וכן עשתה. ואולם, כעבור מספר ימים כשהזדמנה שוב לביתה, לא ראתה את המעיל החדש שקנתה לה. לשאלתה: היכן המעיל? ענתה

254 ראה בסמוך להערה 104 לעיל.

255 היה עורך-דין במשרד מבקר המדינה. נפטר ביום י"ג בסיון תש"ן. אשתו: דבורה לבית אייזנשטיין (נישאו י"ב סיון תשי"ז). ילדיהם: חיים, יעקב (קובי) ורבקה (ריקי). חיים נשא לאישה את אסתר לבית אדלר. ילדיהם של חיים ואסתר: נעמה (נשואה לגיל קרויזר, וילדיהם: יובל ורוני), דני, התאומים יונתן ונריה (בת), והתאומות יעל ורעות. יעקב נשא לאישה את איילת (השחר) לבית ספיר (בניהם: אורי-יצחק ורועי). ריקי נישאה לדרור רזנברג (ילדיהם: אביה (בת), אחינעם, שלומית, שירה-דבורה ואורי-יוסף). דבורה נפטרה ביום ד' טבת תשס"ז.

256 ילידת אדר תרצ"ג. נישאה לאריה שמואלביץ מבנימינה, והתיישבה שם. ילדיהם: 1. רוני (נשוי לרונית, וילדיהם: ראם, רביד ורועי); 2. חיה (נישאה למיכאל מן. ילדיהם: יובל (נשא לאישה את אמבר, ובנם: לירי); עמית (נשא לאישה את שירן); בתאל (נישאה ליונתן שמט)). 3. ישראל (טולי). נשא לאישה את חנית, וילדיהם: כרמל, יותם ותמר).

סבתא, כי אישה ענייה הייתה אצלה, וכשהבחינה בכך שאין לה מעיל, נתנה לה את המעיל החדש שקיבלה ממנה, כי היא זקוקה לו יותר. בתקופה שקדמה להקמת המדינה, הגיעו לחיפה צעירות ללא משפחה. סבתא הייתה דואגת להן לכל מחסורן, ולא פעם אף העמידה להן חופה. כך היו כל הנהגותיה. אף פעם לא חשבה על צורכי עצמה אלא רק על צורכי אחרים.²⁵⁷

עשתה טוב וחסד לא רק עם אחיה היהודים אלא גם עם שכניה הערבים. בשנים הראשונות להיותם בחיפה, התגוררו בדירה שכורה שהייתה בתוך מיתחם שבו גרו רק ערבים בעיר התחתית בחיפה, והם היו המשפחה היהודית היחידה. סבתא קיימה איתם יחסי שכנות טובים ועזרה במה שיכלה. היא אף דיברה ערבית, ויכלה לדבר איתם בשפתם. יחסים טובים אלה, הם שעמדו לה ולמשפחתה ביום צרה. במאורעות תרפ"ט – שבמהלכם נרצחו בחיפה שישה יהודים – כשהמון ערבי מוסת צר על בית המשפחה וביקש להיכנס לבית ולעשות שפטים ביושביו, נחלצו השכנות הערביות לעזרתם והזעיקו לעזרה את הכמרים שבסביבה, וכך ניצלו.²⁵⁸ אין ספק, שבזכות היחסים הטובים שטיפחה סבתא עם שכניה הערבים, נחלצו אלה לעזרתה ולעזרת משפחתה ביום צרה, והביאו להצלתם.

הזוגיות שבינה ובין סבא הייתה מושלמת. היא ליוותה אותו בנאמנות ובמסירות במשך כחמישים ושלוש שנות נישואיהם, וסבא היה מפנה אליה שאלות שנשאל בעניינים שבהן הייתה מצויה. בימי חוליו בשנותיו האחרונות, טיפלה בו במסירות אין קץ, ועשתה ככל יכולתה למען שמור על בריאותו. האהבה וההבנה ששררו ביניהם – מעולם לא הייתה ביניהם מחלוקת בשאלה כלשהי – היו למופת לכל מי שהכירם, ואת תכונותיהם הטובות הם השכילו להנחיל לכל ילדיהם.

4. צאצאי הרב יהושע ודינה קניאל

להרב יהושע ודינה קניאל נולדו חמישה ילדים: מרים, אהרן-מאיר, נחמה, פנחס ומתתיהו (מתני). אמא ע"ה, מרים, הבת הבכורה, נולדה בירושלים ביום י"א בתמוז תרע"ז. היא נקראה על שם דודתה של אימה, דינה, מערל, שנפטרה כשנה קודם לכן. כעבור שנים, עתיד היה בנה של מערל, מוטקה אפטייקר, שהיה רוקח בנוסח הימים ההם, דהיינו "חצי רופא", ושנזכר לעיל, לטפל בה במסירות רבה בעת הריונה עם חנה, שבמהלכו הייתה רתוקה למיטתה במשך רוב תקופת ההיריון.²⁵⁹ למדה בסמינר "מזרחי" בירושלים

257 ראה גם להלן, בפרק: "המעבר להדר הכרמל", ובדברי ההספד שנשא עליה אמו"ר ז"ל, להלן בפרק : הסתלקותם של הרב והרבנית" עמ' 2534.

258 על סיפור הצלתם, ראה להלן, בפרק: "מאורעות תרפ"ט".

259 בהקשר זה, חובה קדושה להזכיר גם את ד"ר יצחק הפנר, הרופא שטיפל באמא במסירות רבה בכל משך ההיריון, והיה פוקד את ביתנו בתכיפות רבה, למרות שהיה עליו לעלות כל פעם 59 מדרגות, ולא חסך בשום מאמץ כדי להביא את ההיריון לסימומו המוצלח. כל זאת עשה ללא תמורה, ולאחר הלידה המוצלחת "סירב בכלל לקבל כסף, בטענתו שזו היתה משימה ומבצע, ואינו מוכן למכור זאת בסכום כלשהו" (מכתב שכתב אבא לסבא וסבתא בחיפה ימים ספורים אחר הלידה). ד"ר הפנר (פוזנר, תרנ"א-ירושלים, תשל"ד) היה הרופא שטיפל בפצועי הארגון הצבאי

ונישאה לאבא, מאיר שוחטמן (האירוסיין היו ביום ו' ניסן תרצ"ט). הם התגוררו בקרית-מוצקין למן נישואיהם ב"ב מנחם-אב תרצ"ט ועד מלחמת השיחורור, שם שימש אבא כמורה בבית הספר "אחדות" (שימש כמורה גם בבית הספר לבנות "מזרחי" בחיפה, ובמוסד "אהבה" בקרית ביאליק). פרט לשיעורים שנתן בבית הספר, נתן שיעורי תורה לילדי הקריה הדתיים מחוץ למסגרת בית הספר. אחד מהילדים הללו היה הרב ישראל מאיר לאו – לימים הרב הראשי לישראל – שהגיע מאירופה כפליט שואה לקרית-מוצקין, שם שימש דודו, הרב מרדכי פוגלמן, כרב הקריה. לימים סיפר: "הרב ישראל לאו הגיע כילד למוצקין לגור אצל דודו הרב פוגלמן. הרב פוגלמן פנה אלי וביקש ממני לעזור לו בעניין [לימודיו] ושאל אותי לכוף שבוע אחד. לקחתי אותו אלי לשבת ולבית הכנסת, ולאחריה ביקש להמשיך להישאר ולגור אצלי. כך נשאר לגור אצלי במשך מספר שבועות וגדל אצלי בבית. למד אצלי את דף הגמרא הראשון". לאחר מלחמת השיחורור יצא לשליחות בארה"ב מטעם "הפועל-המזרחי", ואמי ואני הצטרפנו אליו. במהלך השליחות השלים אבא לימודים לקבלת התואר ד"ר לפילוסופיה (בחינוך). עם חזרתם לארץ (ביום י"ט סיון תש"י, באוניה "קדמה") עלו לירושלים, שם חיו בהמשך חייהם. אבא התקבל לעבודה במשרד הפנים, שם שימש במשך השנים בתפקידים בכירים²⁶⁰. שימש בתפקידים ציבוריים רבים, ובכלל זה: חבר הנהלת בית הכנסת "היכל שלמה", מיום פתיחתו בשנת תשי"ח, יו"ר חוג עולי דרום אמריקה בישראל (שאותו הקים עם חזרתו לארץ משליחותו כשגריר ישראל באורוגואי), חבר הנהלת "אות ועד" לזכר קדושי השואה, סגן יו"ר הוועד הציבורי של "רמות שפירא", נציג משרד הפנים בגופים שונים ובוועדות ציבוריות (כמו הוועדה לחגיגות יום העצמאות, והמועצה הציבורית לתעופה אזרחית), חבר בית הדין הארצי לעבודה (כנציג העובדים), ועוד. היה פעיל בתנועת "הפועל-המזרחי" ובמפלגה הדתית-לאומית. במשך השנים יצא לשליחויות שונות בחו"ל מטעם המדינה ו"קרן היסודי"²⁶¹. היה נואם מן המעלה הראשונה, ובאין-ספור הופעותיו, בארץ ובחוץ-לארץ, ריתק את שומעיו, וקידש שם שמיים ברבים. הטיף כל ימיו "לאחדות כל היהדות הדתית, וקרא לליכוד החברים לתורה ולמצוות" ("הצופה", כ"ד אדר תשכ"ח). נפטר

הלאומי (אצ"ל) בתקופת המאבק על הקמת המדינה, והשליך נפשו מנגד בטפלו בפצועים אלה, משום שאם היה נתפס בסיוע לאנשי המחותרת, היה צפוי לעונש מוות. וראה, בהקשר זה, הידיעה על מעצרו בגין חשד להגשת עזרה לפצועים שהשתתפו בפיצוץ הרכבת בירושלים, שהתפרסמה בעיתון "הבקר", מיום כ"ו חשוון תש"ז.

260 במרוצת השנים היה קצין העיתונות, מנהל המחלקה לרישום אוכלוסין, סגן המנהל הכללי למינהל והמפקח הארצי על הבחירות, חבר ויו"ר הוועדה לביקורת סרטים ומחזות (ראה כתבתו של פ' נחום, "הצנזור אוהב סרטים", עיתון "דבר", מיום ג' אדר ב' תשכ"ב). לאחר מלחמת ששת הימים שימש קצין מטה של משרד הפנים ביהודה ושומרון, ויזם את הקמתן של הרשויות המקומיות האזרחיות ביהודה ושומרון. עליו ועל בית אביו, ראה במפורט במאמרי: "בית אבא", שנה בשנה, תש"ן, עמ' 501-519.

261 בשנת תשי"ח עמד בראש המגבית היהודית המאוחדת בברזיל. בשנים תשל"א-תשל"ב שימש כשגריר ישראל באורוגואי. בשנת תש"ם ניהל את פעולות הסוכנות היהודית בארגנטינה. כמו כן עשה בשליחויות קצרות יותר בצרפת, וונצואלה ועוד.

ביום י"ד מנחם-אב תשמ"ח. אמא נפטרה ביום י' חשוון תשנ"א. ילדיהם: אליאב וחנה-אורה. אליאב (לימים), פרופ' למשפט עברי באוניברסיטה העברית בירושלים ובמוסדות נוספים²⁶²) נשא לאישה את רחל (בת הרב אלכסנדר וצפורה בן-נון, תשכ"ז), אשת חינוך, שגידלה דורות של בנות לתורה וליראת שמיים. ילדיהם: חגית²⁶³, מרדכי-יהושע²⁶⁴, רונית²⁶⁵, אברהם²⁶⁶, דינה²⁶⁷, משה²⁶⁸, אלדר²⁶⁹, יפעת²⁷⁰ ואורית²⁷¹. חנה-אורה - בכירה בלישכה המרכזית לסטטיסטיקה ופעילה חברתית - נישאה לפרופ' ראובן אור (אורלנסקי)²⁷², מנהל המרכז להשתלת מח עצם בבית החולים "הדסה"

262 מחבר הספרים: מעשה הבא בעבירה - תוצאותיה של אי-חוקיות במשפט העברי, תשמ"א, סדר הדין בבית הדין הרבני, תשע"א, "ויעמידה ליעקב לחוק", תשנ"ה, ועוד, ומהדיר שו"ת ר' מאיר גאויזון, תשמ"ה.

263 עובדת מחלקת ריאות בבית החולים "הדסה" עין-כרם בירושלים. נישאה (תשנ"א) לדוד-מאיר (בן יצחק יעקב ומסדה) ספיר, רואה חשבון ובוגר ישיבת "מרכז הרב" והמכללה למנהל. ילדיהם: דניאל (נשא לאישה את רננה לבית ויליאן, תשע"ו. בתם: אורי), מרים (נישאה ליונתן לאופר, תשע"ו. בניהם: עוז ועברי), תמר (נישאה לנתנאל כהן. תש"פ), שירה ויונתן.

264 איש הייטק (חברת ויריאנט). בוגר ישיבת "הר עציון" בגוש עציון, ומכון לב. נשא לאישה (בשנת תשנ"ה) את ד"ר שלומית (בת מנחם ושושנה איתן), רופאת שיניים ובוגרת האוניברסיטה העברית בירושלים. ילדיהם: אביה-מאיר, דוד (נשא לאישה את נויה, בת דרור ודפנה מאיר. תש"פ), אריה, יאיר, בניה.

265 אשת חינוך ומאבחת דידקטית, בוגרת המכללה לירושלים. נישאה (בשנת תשנ"ד) לאריאל (בן רמי ז"ל ועדינה) בן-דוד, איש עסקים, בוגר ישיבת בית-אל ומכון לב). ילדיהם: מאיר-יששכר (אשתו: אמונה, לבית דרזנר, ובנם: בניה ובתם: תהילה), מיכל (בעלה: ידידה, לבית ויזל. ילדיהם: טליה ואביחי-רם), אביטל, רם (אשתו: רעות, לבית ואך), מירב, יעל, אבישג, איתי, אליה-מרדכי, הדס ונתנאל.

266 איש חינוך, מקים ומנהל בית הספר התורני "אריאל" במודיעין. בוגר ישיבת בית-אל ובית הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית בירושלים. נשא לאישה (תשנ"ט) את עופרה (בת אפרים ועדנה הירשנברגר), עו"ד בשירות המדינה. ילדיהם: איתן, עמית-בנימין, נעם, אורי-יהודה.

267 עו"ד ואשת חינוך. בוגרת מכללת "שערי משפט" בהוד השרון, ומכללת ליפשיץ בירושלים. נישאה (תשס"ד) לגיא (בן שמעון ויפה) שטרק, מהנדס, בוגר ישיבת עטרת כהנים ואוניברסיטת אריאל. ילדיהם: דביר, שגיא-מאיר, רועי, אלעד ורז-נריה.

268 עו"ד. בוגר ישיבת "חורב" והמכינה הקדם צבאית בראש-פינה, ומכללת "שערי משפט" בהוד השרון.

269 עו"ד, בוגר ישיבת "ברכת משה" במעלה אדומים ומכללת "שערי משפט" בהוד השרון. נשא לאישה (בשנת תשס"ז) את יעל (בת יצחק ועליזה לוי), עו"ד, היועצת המשפטית של תנועת ההתיישבות "אמנה". ילדיהם: טליה, נועה, הודיה ויצחק.

270 אשת חינוך, בוגרת מדרשת "בינת" שבשבות רחל. נישאה לרב אבישי חבר-טוב (תשס"ט), בוגר ישיבת בית-אל ור"מ בישיבת כוכב יעקב. ילדיהם: אלישע, אחיה, מלאכי, עידו. ינון ואמונה.

271 אשת חינוך. בוגרת מכללת ליפשיץ. נישאה לישי (בן סידני וג'קי) סלסקי (תשס"ז), מבוני הארץ. ילדיהם: לביא, גלעד, ניצן (בת), מעיין (בת) ודוד.

272 בן שבת ושרה אורלנסקי, וכנד להרב אברהם יעקב אורלנסקי הי"ד, רבה של זכרון-יעקב, שנרצח במאורעות תרפ"ט בחברון. ניין להרב אהרן אורלנסקי, רבה הראשון של פתח-תקווה, שעלה לארץ מביאליסטוק בשנת תרמ"ג והתיישב בפתח-תקווה, ונבחר לרבה של המושבה, ראה אודותיו,

עין-כרם בירושלים, הקים את המעבדה לחקר הקנאביס הרפואי, ומיישם את עקרונות הרפואה ביהדות ברפואה המודרנית. מחלוצי ההתיישבות היהודית שלאחר מלחמת ששת הימים (תושבי נוה-דניאל שבגוש עציון). ילדיהם: שחרית²⁷³, משואה²⁷⁴, מתן²⁷⁵, שבת²⁷⁶ ומאיר²⁷⁷.

אהרן-מאיר נולד ביום ב' אלול תרע"ט. נשא לאישה את בתיה (לבית פריד)²⁷⁸. עסק בחינוך והוראה והיה מנהל בית הספר "עתיד", וכן שימש בתפקידי פיקוח על חינוך מבוגרים במשרד החינוך. כמו כן עשה בשליחויות חינוכיות בחו"ל. חיבר מספר ספרי לימוד בהוראת הלשון העברית, ועוד²⁷⁹. בעת שהתחוללה בארץ הסערה הציבורית סביב שאלת "מיהו יהודי", שהה בארה"ב בשליחות חינוכית. במכתבו להוריו באותה תקופה, מיום כ"ו שבט תש"ל, הוא נתן ביטוי להשקפותיו בסוגייה זו, וכך הוא כותב: "בשבת זו דרש בבית הכנסת שלנו הרב שלנו, על הנושא: 'מי הוא יהודי'. הוא גרס, שצריך להפריד גם בישראל בין דת ולאום. נכנסתי לוויכוח פומבי איתו. אני טענתי, כי ישראל ואוריינתא – חד הוא. הלאומיות והדת היהודית ניתנו יחד, שלובים זה בזה, והודות לשניהם נתקיים העם בכל גלגולי הגולה. אך גם רבנים שמרנים (קונסרבטיביים) באמריקה שבויים למושגי הסביבה (הפרדת הדת מהמדינה)". בתיה הקימה עם בעלה במרוצת השנים מספר בתי ספר לפקידות, והוציאה לאור ספרי הדרכה לקצרות. אהרן נפטר ביום א' חשון תשמ"ה²⁸⁰. בתיה נפטרה ביום כ"ה אייר תשע"ט. ילדיהם של אהרן

- ולדברים המרגשים שכתב עליו מרן הראי"ה קוק בהקדמה לספרו: "תקות אהרן", בספר רואי פני הראי"ה, שושנה רייך, עורכת, ירושלים תשע"ב, עמ' 28-29. בוגר בית הספר לרפואה של אוניברסיטת מילאנו באיטליה. בעל אות המופת מטעם ההסתדרות הרפואית בישראל והאגודה לרפואה ומשפט בישראל לשנת 2002, ובעל אות המופת של תנועת אומ"ץ לשנת 2016.
- 273 אחות. נישאה לאמנון הרמן, עובד במערכת הבנקאות. ילדיהם: שיראל-שלומית, דביר, אמיתי-יהושע, אוריה-מרים והדס.
- 274 אחות. נישאה לד"ר איתי אופיר, רופא עור. ילדיהם: שלם, שקד-שרה, רוני-שושנה ואיתן.
- 275 בכיר בצה"ל. ראש ענף הדרכה במכללה לביטחון לאומי.
- 276 מהנדס אלקטרוניקה. נשא לאישה את נועה (לבית פרבר). ילדיהם: עינב, איתמר-דוד, נדב-שמואל ויובל-גדעון.
- 277 בוגר מכללת הדסה (ביוטכנולוגיה ולימודי הסביבה). נשא לאישה את שני, ביום י"ד אלול תשע"ז.
- 278 התארסו ביום ל' שבט תרצ"ח. נישאו ביום א' סיון תרצ"ח. הוריה של בתיה: אליעזר וחנה פריד, משכונת שערי-חסד בירושלים. ילדיהם האחרים: מלכה, שנישאה לנתן הרשור; אהובה, שנישאה לדב זינגר; שמשון, שנשא לאישה את מרגלית; שרה, שנישאה לדוד מונין.
- 279 בין ספריו: תורת הכתיב, 1958 (ראה מאמר הערכה על הספר מאת דוד זכאי, בעיתון "הצופה", מיום כ"ז תמוז תשי"ז); הנחלת הלשון, 1974; הוראת עברית באולפן; עורה ישראל – למבנה הרצוי והיעיל למדינת ישראל, תרבות ישראל וארץ-ישראל, 1984.
- 280 בהספדו עליו בעת הלוויה, אמר עליו גיסו, אבי מורי ז"ל, בתוך דבריו: "אהרן היה איש חינוך מעצם ברייתו, וכך המשיך כל ימי חייו עד החודש האחרון שיצא לגימלאות. אדם אשר הישרה שמחה בכל חברה ובכל מיפגש. יקר לרעייתו ואבא מסור לבנותיו ולבניו. כמה מאושר היה בימים אלה בצאתו לגימלאות, כשהרבה תוכניות ספרותיות לפניו, ולימים אלה חיכה בכליון נפש... זכה והשתתף עם כל בני הבית בהגנה על חיפה לקראת שיחוררה..."

ובתיה: עלינא²⁸¹, ימימה²⁸², עקביה²⁸³ ואריאל²⁸⁴.
 נחמה נולדה ביום י"ז תמוז תרפ"א, ונקראה על שמה של אשת ר' שלמה שדכן
 הנזכר לעיל²⁸⁵, הדוד של הרבנית דינה, נישאה לישעיהו לוביץ²⁸⁶ (ביום כ"ט כסלו
 תש"ב). הם הכירו בסניף בני-עקיבא בחיפה, שם שימש ישעיהו מדריך, אהוב על כולם.
 ישעיהו השתתף בקרבות בחיפה שקדמו למילחמת השיחור, ובמלחמה עצמה, כנהג
 רכב משוריין, והציל לוחמים רבים ממוות. בריאיון עימו שנדפס בחוברת "מפי ראשונים",
 הוא סיפר: "השתתפתי כנהג אוטובוס משוריין בהתקפה ובחילוץ הלוחמים הפצועים
 מבית הנג'אדה, שהיה מעוז של הכנופיות הערביות. תמרנתי את האוטובוס בין הגופות
 המוטלות על הכביש תוך מטר של יריות ופצצות, והגעתי עד פתח הכניסה לבית.
 הבאנו מים, מזון ותחמושת ללוחמים ואספנו את הפצועים וההרוגים שלנו לתוך
 האוטובוס. כדי למשוך את הגופות השתמשנו ברצועות של ה'סטנים' של הלוחמים,
 שאותן קשרנו זו לזו והשלכנו את קצה הרצועה המאוחדת לתוך הבניין. הלוחמים
 שבפנים קשרו את הגופות ברצועות וכך משכנו כל גופה לתוך האוטובוס. את החילוץ
 ביצענו תוך מטר יריות בלתי פוסק ורימונים שהושלכו לעברנו. את הפצועים הוצאנו
 על אלונקות באותה דרך. הסעתי את הפצועים וההרוגים לבית החולים רוטשילד"²⁸⁷.

281 נולדה ביום י"א מרחשון ת"ש. נישאה לאביגדור שגיא (קליין), אור לכ"ב כסלו תש"ך, שהיה עובד
 התעשייה הצבאית. הייתה מורה ומנהלת באולפנים לעברית. ילדיהם: 1. מירב רולדן (ילידת י"ב
 תמוז תש"ך, בנותיה: כרמל וטליה. טליה נישאה לערן אדרי, ובנותיהם התאומות: אולון ואמיליה);
 2. סיגל-חנה פרישמן (ילידת כ"ב מנחם-אב תשכ"ה). בעלה: עמוס, מבכירי הכדורסל הישראלי,
 ושחקן נבחרת ישראל בעבר. ילדיהם: נועה (נישאה לאיתי מרציאנו, וילדם: עומר), נדב (נשא
 לאישה את יעל), ובנם: תום, איתי. 3. תומר (מערכות מידע, אוניברסיטת חיפה). נשא לאישה את
 שירי, ילדיהם: לילך, נועם (בן) והלל. אביגדור שגיא נפטר ביום י"ט חשון תשע"ח.

282 נולדה ביום ט' סיון תש"א. נישאה למרדכי (מרקו) גץ. ילדיהם: 1. איריס, רופאת משפחה, הנשואה
 לאורי כשר, ילדיהם: נטע, אוהד ואמיר. 2. זוהר, עובד "בזק", הנשוי לאורית, ילדיהם: הדס ויובל.

283 נולד ביום ט"ז אד"ש תש"ו. נשא לאישה את בתיה (נפרדו). בנותיהם: יעל ז"ל, ונטלי, שילדיה:
 נתן ומיה. נשוי בשנית לשרון וחי בארה"ב.

284 נולד ביום ג' מ"ח תשי"ד. נשא לאישה את אתי (נפרדו), וילדיהם: שרון (נשואה לגבי רובינשטיין,
 ילדיהם: איתן ותמר), סיון וכפיר.

285 הערה 144 לעיל.

286 בן משה-ליב (אריה, מגרודנה) ויהודית. עלו לארץ בשנת תרפ"ו. משה-ליב נפטר ביום ד' חשון
 תש"ה, ויהודית נפטרה בחיפה והובאה למנוחות ביום ו' שבט תשכ"ו. בהספדו עליה אמר הרב:
 "כשמה כן הייתה. יהודית במלוא מובן המילה. יהודית בצניעותה, בתום ליבה... סמל הטוב. טובה
 לשמיים וטובה לבריות. זהירה במצוות קלה כבחמורה. זהירה בשמירת הלשון וזהירה בכבוד
 אחרים... כל ימי חייה עבדה ונהנתה מיגיע כפיה. לא רצתה ליהנות מאחרים, אפילו מבנה. ומפיה
 - מפרוטותיה, חסכה לתת תרומות למוסדות תורה וחסד. והיא הייתה טובה לבריות. הושיטה
 עזרה בצרה לכל הפונה אליה. והיא שירתה שלא על מנת לקבל פרס אצל חולים, להקל עליהם
 את מכאוביהם על ערש דווי. וגם הייתה ממציאא מזון חי ומבושל לחולים ולעניים צנועים, ובאופן
 צנוע".

287 מובא באתר: "גדוד 22 של חטיבת כרמלי במלחמת השיחור 1948 מפי הלוחמים". קרב זה היה
 ביום 22.4.1948.

כמו כן השתתף כנהג אוטובוס משוריין בקרבות שמחוץ לחיפה, ובכלל זה בכיבוש הכפרים עין רזאל וג'בע שעל הכביש הראשי חיפה – תל-אביב. הערבים המטירו על התוקפים את תופת והוא הצטווה לאסוף את הפצועים שהיו שרועים בתעלות בצדי הכביש ולהעבירם לבתי-החולים. היה חבר "אגד", ולימים גם חבר בהנהלת החברה ושימש כמנהל מחוז הצפון של החברה. נחמה וישעיהו היו חברים פעילים ב"בני ברית". הם היו אנשי הציונות הדתית וכך חינו את ילדיהם. ילדיהם של ישעיהו ונחמה: צופיה²⁸⁸, משה²⁸⁹, עדיאל²⁹⁰ והרב רונן²⁹¹. ישעיהו נפטר ביום ב' ניסן תשמ"ו, ונחמה נפטרה ביום י"ט תשרי תשע"ב. כשנפטר ישעיהו, נשא עליו אבי מורי ז"ל דברי הספד ב"שלושים", וכה אמר:

היה תם וישר בכל ימי חייו. מאמין גדול בהשגחה העליונה. היה קובע עתים לתורה בכל המצבים שהרשו לו... דאג לחבר ולזולת, ובמיוחד כשבגר והיה חבר בתנועת 'בני-עקיבא', בגיבוש התנועה, בפיתוחה ובבניינה ממש – בהקמת הצריף

288 נולדה ביום ו' מנחם-אב תש"ג. נישאה ליחיאל ברטוב (ב' דר"ח חשון תשכ"ה), עובד התעשייה הצבאית. ילדיהם: 1) צבי-משה (נולד ביום ד' מ"ח תשכ"ו, ונשא לאישה את חוי. ילדיהם: סיון, שנישאה לאביחי טבק, ובתם היא רוני-בתיה ובנם: גלעד-מנחם; דבורה, שנישאה לאיתן קרוב, ובתם היא ענבר ובנם: עומר; נטע; איתי). 2) יהודית (נולדה כ"ד אלול תשכ"ז). נישאה למשה. ילדיהם: דרור (מנישואין קודמים), אדיר, עוז ותהילה). 3) גורית (נולדה כ"ו סיון תשל"א. נישאה לארז רוזנטל. ילדיהם: נועה, תומר ואיתן). 4) דינה (ילידת כ"ו חשון תשל"ז. נישאה ליוסי צ'רנוי. ילדיהם: תמר, נדב-יהושע, אסתר, אפרת ויעל. 5) עטרה (ילידת כ' טבת תשמ"א. נישאה לאריאל אונגר. ילדיהם: לביא, יואב ובוועז).

289 נולד ביום כ"ה תמוז תש"ז. נשא לאישה (ר"ח אלול תשל"ל) את מירה, לבית גרשגורן (ממשפחת ר' בנימין וולף לב, בעל "שערי-תורה", בנו של ר' אלעזר לב, לבית לוי. ילדיהם: עדי (בת. נישאה יהושע שוקי. נולד י"א סיון תשל"א. נשא לאישה את אורלי, לבית לוי. ילדיהם: עדי (בת. נישאה לאסף פוגל), רועי-שלמה, איתי-אהרן, מורן ז"ל, ועמית); 2. ליאת (ילידת ז' כסלו תשל"ט. נישאה לבועז קפלן. ילדיהם: מוריה, אפרת, איתן-דוד, טליה-ברוריה, אליה-אורי, אריאל-שמואל, נועם-יהודה, והתאומים נתנאל-יאיר ועמיחי-יוסף); 3. שלומית (נולדה ה' אדר ב' תשמ"ד. נישאה ליצחק-אהרן שלזינגר. ילדיהם: יוגב-ישראל, ונטע-ברוריה); 4. אבישי-ישעיהו (נשא לאישה את מיכל לבית זיו, ובתם: עומר).

290 נולד ביום י"ד אדר תשי"א. נשא לאישה (י"ח סיון תשל"ן) את אילנה, לבית היינך. ילדיהם: 1. לימור (נולדה ה' שבט תשל"ח). נישאה לאסף פריד. ילדיהם: בועז-חננאל, דביר-אליסף, נוה-צדק, כרמל-הלל, לבנון, נצח, נחלה, אלומה). 2. אביחי (נולד י"ט אלול תשל"ט. נשא לאישה את הודיה (לבית שושן), מעצבת אופנה. ילדיהם: עורי-עדנה, כרם-טובי, ליבי-חיה). 3. יהושע-ישי (נולד ט"ז אדר תשמ"ג. נשא לאישה את איילת. ילדיהם: פלאי, המיה-בינה, הוד-ישובב). 4. ישעיה-דב (נשא לאישה את אסתר. ילדיהם: אוריאל, נהרה, נטע, שובה). 5. אורי-יעקב (נשא לאישה את גירת). 6. אלישיב ז"ל (נפל במהלך אימון לקראת גיוס, בגיל י"ח שנים). 7. חרות-יהודית.

291 נולד כ"ד אלול תש"ך. רבה של ניר עציון. מרצה וכותב בענייני יהדות ובנושאים חברתיים. נשיא תנועת "נאמני תורה ועבודה". נשא לאישה (ב' חשון תשמ"ג) את רבקה (לבית ליבמן), טוענת בבתי הדין הרבניים ופעילה בסיוע לנשים במצוקה, מחברת הספר: "מסוף העולם ועד סופו", תשע"ז. ילדיהם: 1. רעות-רות (נולדה ט' אלול תשמ"ג. נישאה לנעמן סייססמר. ילדיהם: ענר-צבי ונדב-ישעיהו). 2. אלעד-יהושע (נולד ד' שבט תשמ"ו. נשא לאישה את עדי. ילדיהם: כרמי-נחמה וניצן-דפנה). 3. טליה-שפרה.

ובהקמת הבית. בכל התקדמותה של התנועה היו מכירים את טביעת עינו וידיו הברוכות... לא בז לשום עבודה אשר תכבד אותו - מעבודת כפיים, עבודה משרדית, נהגות של משאיות - עבודה מפרכת את הגוף והנשמה, עבודה קשה בלילות, ובעת ובעונה אחת להיות בין שומרי ישראל במסגרות ההגנה בלילות הארוכים והחשוכים. כמה מסירות נפש וסיפורי גבורה... לפני הקמתה של המדינה ובימים האחרונים של ממשלת המנדט... ולאחר מכן, כחבר באגד, בהחדרת נהגים דתיים בחברה, בהקמת בית הכנסת ובדאגה לכל דבר שבקדושה בהתפתחותה של חיפה. דאגה מיוחדת היתה לו לכבד בכיבוד אב מיוחד במינו את אבינו הגדול הרב יהושע קניאל והרבנית זכרונם לברכה - הוא ממש מסר נפשו בכל רגע לשלומם ולבריאותם. ובכל אלה הצניע לכת.

פנחס נולד ביום י"א אדר תרפ"ג. הוא היה לוחם עז נפש. במלחמת העולם השנייה, התגייס פנחס לצבא הבריטי²⁹², ובמסגרת זו יצא ביום י"ז ניסן תש"ד למצרים. יציאתו זו למצרים נרמזת במכתב ששיגר לו אביו ביום כ"ח ניסן תש"ד, לאחר שנודע לו כי הגיע בשלום. וכך נאמר שם: "ביום נסיעתך נסעתי גם אני. אלא אתה נסעת למקום שיצאנו משם, ואני נסעתי למקום שבאנו משם - מקום בית היוצר של האומה, עיר קדשנו ותפארתנו ירושלים" (מטרת נסיעתו לירושלים הייתה לבקר את חמיו, ר' יעקב שפירא, שחלה, אבל הביקור נוצל גם לביקור אצל הרבנים הראשיים ובני המשפחה). מאוחר יותר התנדב לשרת בשורות הבריגדה היהודית²⁹³, והשתתף בשלבים האחרונים של המלחמה באיטליה. תקופת שירותו הכוללת בצבא הבריטי הייתה מחודש יולי 1942 עד חודש ספטמבר 1946²⁹⁴. עם תום המלחמה, פעל במסגרת יחידתו במחנות הפליטים של שרידי השואה, בהעברתם לחופי איטליה, ומשם לארץ-ישראל באוניות מעפילים²⁹⁵.

292 ראה הידיעה על כך בעיתונים "הצופה", "הארץ" ו"הבקר" (ושם נדפס בטעות כי שמו מנחם, ויש לתקן), מיום ב' אב תש"ב, שם דווח כי יצא למחנה אימונים. תאריך הגיוס, על-פי הרישום ביומנו של הרב: כ"ה תמוז תש"ב. ביום כ"ו אב תש"ב, רשומה פנייה של הרב אל המייג'ור במחנה סאראפנד, לשחרר את פנחס לחופשה בימי שישי ולא בשבת. ביומן מיום כ"א חשון תש"ג יש רישום על משלוח מכתב אל הרב הצבאי, ד"ר אורבך, בעניין מאכל כשר לפנחס ולחבריו לפלוגה. מתקופה זו השתמרה בארכיון הציוני בירושלים, תכתובת בין הרב ובין "הוועד הארצי למען החייל היהודי", בדבר אספקת חבילות של מזון כשר לפנחס במהלך שירותו הצבאי (מכתב הרב מיום י"א שבט תש"ג, המאשר את קבלת החבילות באמצעות ר' גולדשטיין מהוועד הנ"ל, ומכתב תשובתו של ר' גולדשטיין מיום י"ד שבט תש"ג. תיק J 10/773).

293 ביומנו של הרב מיום כ"ט תשרי תש"ה, רשום: "נסעתי ללוות את פנחס בצאתו לבריגדה, אל התחנה המזרחית של הרכבת".

294 על-פי תיק S12/3640, הארכיון הציוני בירושלים.

295 במסגרת זו, העביר ידיעות לארץ על בני משפחה ששרדו את השואה, ושגם סייע בידם. המדובר במרים, אחותו של דוד זכאי, בן משפחתה של הרבנית דינה קניאל (ראה לעיל, הערה 176), ובעלה, שאותרו בשני מחנות עקורים שונים, והיה צורך לאחד ביניהם. וכך הוא כותב, בין היתר, במכתב להוריו, מיום 6.1.1946: "את מכתבי זה לא אכתוב באריכות כי נמצא אני כרגע בשעות העבודה ועוד עבודה רבה לפני. השבוע חזר [משה בן אריה] בן דודו של בנימין פיין [ראה לעיל, הערה 176] לאחר ביקור במחנה פלדאפינג [מחנה עקורים בגרמניה]. הוא נפגש עם גיסו של

כשחזר לארץ, הצטרף לשורות הלח"י, וגם נטל חלק בפעולות עלומות. ביום י"ט אב תש"ו נעצר על-ידי הבריטים בגין חברותו בלח"י, אבל שוחרר וחזר לביתו כעבור מספר ימים, ביום כ"ג אב תש"ו²⁹⁶. במלחמת השיחרור השתתף בקרבות בחיפה, עכו, ג'נין, שער הגולן, מסדה, תל-קציר, ועוד. פנחס נשא לאישה את צפורה (לבית רוסק; נכדת רבה של עפולה, הרב נחום לוי²⁹⁷, ביום י"א אלול תש"ז). בדברי ברכתו להם בטכס הנישואין, אמר בסיום דבריו: "אנו חוגגים עכשיו את שמחת הנישואין של בננו פנחס, שזכינו שאחרי שהיה בצבא בחזית האש ואמרנו כבר נואש וחזר ב"ה ממערכות המלחמה בריא ושלם והשיג לו אשה כלבבו... מאחל אני להם ולנו שהבנין הזה אשר הוקם

דוד זכאון [=זכאי]. עדיין לא הספקתי לשוחח אתו ולקבל פרטים מדויקים במספר המילים אשר הוא מסר לי. הוא שלח לדוד [זכאי] מברק. גורדון (גיס דוד) יודע על המצאותה של אשתו [מרים] (אחות דוד) ועומד אתה בקשרים. הוא זקוק לסכום כסף (כמאה דולר) על מנת להביאה אליו למחנה, וימצאו יחד במקום אחד. אני מקווה להפגש עם בן אריה ולקבל פרטים נוספים ואז גם אוכל לכתוב יותר. אני מצדי אשתדל לעזור ולהעביר לו את הסכום או חלק ממנו. לעת עתה אבקש מדוד לא לדאוג ביותר, כי קיים קשר תמידי ביניהם ויודעים הם אחד מהשני...". על פעילותה של הבריגדה היהודית בקרב פליטי השואה, ראה: יעקב ליפשיץ, ספר הבריגדה היהודית, 1947; אהרן חטר-ישי, הבריגדה ושארית הפליטה, תש"ס.

296 בפעילות למען שיחרורו נטלו חלק אמו"ר ואהרן, אחיו, שכך כתב הרב ביומנו, מיום השבת, כ' אב תש"ו: "מאיר ואהרן טפלו בענין פנחס שנעצר". כפי מה שסופר במשפחה, נסע אבא בשבת לתכלית זו. למחרת, ביום כ"א אב, רשם ביומנו: "פגישה עם ה"ה [משה גוטל] לוי ועו"ד בר רב האי על אודות פנחס". בזכרונותי, כתב פנחס על פרשה זו: "... משטרה היתה רק תחנה אחת, וקישלה' אשר גבל עם שוק הירקות ואשר היה לי הכבוד לחנוך אותו בשנת 1946 כאשר חזרתי מהבריגדה ונאסרתי בהסתתרי בקרית ים, והושלכתי לכלא זה אשר בנעורי ראיתי כה גדול ומפלצתי ומי פילל שיבוא יום והבריטים יזרקוני בפנים, ורק בנס הודות לטיפול המהיר של גיסי מאיר אצל מנהיגי הישוב דאז: גוטל לוי, חוטר ישי, חרלף, בר-רב-האי, לא נשלחתי לגלות (כלא קנייה או אריתריאה), ועונתי על אדמת אבות בעירנו חיפה. אחי הקטן ממני ב 11 שנה דאג להביא לי ד"ש חמה ואוכל כשר מהבית, ועל ידי כך שהתחלקתי באוכל הטוב עם הסוהרים, נהנתי גם אני. החקירות והעינויים חדלו, והאוסרים החוקרים והמענים (קונקווסט, דוויס מרטין וכו') נקצרו מיד לאחר שיחרורי כקוצים שוטים אשר אינם שייכים בשדה ולגינה היפה...". דבר מעצרו של פנחס עורר דאגה גדולה אצל המשפחה בירושלים, ובמכתבו של הרב ש"ב שולמן אל הרב, אביו של פנחס, מיום כ"ח אב תש"ו, דהיינו אחרי שהוא כבר שוחרר אבל טרם נודע הדבר בירושלים, הוא כותב לו: "אמש במוצש"ק, על יד הכותל המערבי, צויתי לעשות 'מי שבירך' לבחור פנחס הנולד מהאשה מושע-דינה הנתון בשביה, המקום ירחם עליו ויוציאהו מצרה לרווחה ומאפלה לאורה ומשעבוד לגאולה וכו'. ודע שגם לאחד מן המונין המיוחד שלנו, יצא בחור שלו בהשכמה לבית הכנסת, בדרך עמד לקרוא מודעה מהסוג הידוע [של ארגון המחותרת לח"י]. לפתע עבר אוטו צבאי מועף בועף, התעכב מאחוריו, תפסו חטפו וכו', ולך וצעק 'חי וקיים'... ואני תפילה בעד אלה הידועים לי ושאינם ידועים לי: 'ענכם ה' ביום צרה וכו', ישלח עזרכם מקודש וכו'..."

297 אביה (החורג), יעקב ב"ר יהודה רוסק (נפטר ביום כ"ה באייר תשכ"ה), נשא לאישה את נחמה, בת הרב נחום לוי. ראה ההספד עליו, לעיל, שער ארבעה עשר, חיפה - אישים ודמויות (תרפ"ב-תש"ל), עמ' 2080.

יתקיים עדי עד בנחת אושר וכבוד. בימיהם ובימינו תושע יהודה, וישראל ישכון לבטח בארצו, במהרה בימינו אמן".

צפורה עסקה כל השנים בחינוך. שנים רבות לימדה בבתי הספר הדתיים שבחיפה והאזור, ולימדה גם בבית הספר הריאלי בחיפה. כ"נאמנה למסורת הדתית מבית אבא, מוסיפה להחזיר לתלמידיה בכל מקום בו היא מלמדת, יסוד מוצק ובלתי מעורער של היהדות" (מפי יו"ר ועד ההורים של בית הספר "יבנה" בחיפה). פנחס היה עובד חברת החשמל. לרגל לימודיו של בנם נחום במדרשיית נעם בפרדס-חנה, שימש פנחס כחבר במועצת ועד ההורים של המדרשייה²⁹⁸. נפטר כתוצאה מפגיעה בתאונת דרכים ביום ח' אדר תש"ס. בדברי פרידה, אמר עליו חברו הטוב מתקופת המחלתו, עוזי לבנת ז"ל: "חוט אחד קישר בינינו וזוהי אהבת הארץ מעל לכל, והמלחמה להקמת המדינה העברית ושלמותה עם הכל. הייתי אומר, כל אחד בדרכו הוא, ביכולתו ובכישוריו, וכולם ביחד עד כלות... היה כך חוט של חביבות... אבל בעיקר היית טוב לב ודואג לזולת. אהבנוך, קוני [כינויו מהימים ההם], ואני אהבתיך במיוחד". ילדיהם של פנחס וצפורה: רותי ז"ל (ילידת תש"ט)²⁹⁹, נחום (יליד תשי"ד)³⁰⁰, והרבנית ד"ר סימה-סמדר שרלו (ילידת תשי"ח)³⁰¹.

מתתיהו (מתי) נולד ביום כ"ו כסלו תרצ"ד. בתקופת מלחמת השיחרור הוא למד בישיבת בני-עקיבא בכפר הרא"ה. לאחר שירותו הצבאי למד משפטים באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא נשא לאישה את רינה (לבית פשדמיסקי). רינה הייתה מורה, ומתתיהו עורך-דין (הוסמך כעורך-דין תשכ"ב), לימים היועץ המשפטי וחבר הנהלת האוניברסיטה הפתוחה, שהוא היה בין מקימיה ובין מקימי המרכז לטכנולוגיה חינוכית (מט"ח). בדברים לזכרו שהתפרסמו באתר ההנצחה של האוניברסיטה הפתוחה, נאמר,

298 ראה הידיעה בעיתון "הצופה", מיום י' אלול תשכ"ח.

299 נישאה לעו"ד זכריה פיינבלט. ילדיהם: 1. טליה (נישאה לשי דונביץ. ילדיהם: נועה ועמית). 2. דנה (נישאה לאבי אדרי, מנכ"ל "סינמה סיטי". ילדיהם: אריאל, שי-לי ושקד). 3. נחמי (עו"ד. נשא לאישה את דלית. ילדיהם: יובל ויאיר וגפן (בת)). רותי נפטרה ממחלה ביום כ' תשרי תשס"ז.

300 בוגר מדרשיית "נועם" בפרדס-חנה. מהנדס אלקטרוניקה ומנהל פרויקטים. נשא לאישה את גירית. ילדיהם: זימרת ויגל.

301 מרצה לפילוסופיה ומחשבת ישראל, מחברת הספר: "צדיק יסוד עולם - השליחות הסודית והחוויה המיסטית של הרב קוק", רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ב. נישאה להרב יובל שרלו, ראש ישיבת "אורות שאול", רעננה, ומחברם של ספרים רבים, ביניהם: וארשתניך לי לעולם, תשנ"ו, תורת ארץ ישראל לאור משנת הרב קוק, תשנ"ח, רשו"ת הרבים, תשס"ב, רשו"ת היחיד, תשס"ג. ילדיהם: 1. תירצה, מרצה להנדסת חשמל באוניברסיטת בן-גוריון (נישאה ליהודה רוטנברג, מורה. ילדיהם: עופר, תאיר ושירה). 2. אריאל, מרצה לחינוך מיוחד (נשא לאישה את טלי לבית קליין. ילדיהם: נטע צוריה, עמיחי, חן, גפן (בת)). 3. אביטל, פסיכולוגית (נישאה לזאב לוי, ר"מ בישיבת ירוחם. ילדיהם: אור, מעיין (בת), שחר (בן), שקד ובארי). 4. אלחנן, ר"מ בישיבת עתניאל (נשא לאישה את טליה לבית עולמי. ילדיהם: פדיה-עמי, דרור ופליאה). 5. ידידיה, כלכלן (נשא לאישה את שני לבית מלר. בנם: איתמר). 6. אלישיב, ר"מ בישיבת שיח יצחק, ומרצה לתלמוד באוניברסיטה העברית (נשא לאישה את חנה לבית בלידשטיין. בנם: הלל-אילן). 7. נועם (נשא לאישה את חן לבית בריגה).

בין היתר: "עו"ד מתי קניאל היה חדור אמונה לגבי חשיבות מטרותיה ופעילויותיה החינוכיות של האוניברסיטה הפתוחה וראייתו ההומאנית וראיית טובת הפרט היו נר לרגליו... הוא גדל והתחנך בבית של תורה, מצוות וגמילות חסדים, ענווה, אהבת הארץ ואהבת האדם; בית בו הדלת הייתה פתוחה לכל דכפין, איש בצר לו היה נכנס וזוכה לרגעי חסד וטוב. אביו, הרב יהושע קניאל זצ"ל, היה רבה הראשי של העיר חיפה במשך כ-50 שנה. הוא האמין במתינות, בסובלנות ובדרך שנתבותיה שלום בין תושבי העיר המעורבת על כל גווניה, וכך נהג בפעילותו ועשייתו רבת השנים בין חילוניים-דתיים, ספרדים-אשכנזים וכלל המאמינים... מתי, שספג ערכים אלה, בחר תמיד בדרך השיח המתון והשקול, המגשר והמפייס בדרכי נועם ולא בדרך המלחמות והחרמות, כך פעל גם במסגרת עבודתו באוניברסיטה הפתוחה ובכל עשייתו כעו"ד אזרחי. מתי השיא עצות טובות לרבים, עצות אשר סייעו להם בחייהם האישיים, המשפחתיים או המקצועיים, ולעתים אף הצילו אותם מנפילה, מטעות גורלית ומסבל מיותר... מתי היה איש משפחה למופת, שידע לשמוח מכל דבר, ולו פעוט, כי שמחה היא הכוח להתמודד ולהתגבר על הקשיים, אהב את החיים והם החזירו לו אהבה". מתתיהו נפטר ביום ו' אדר ב' תשע"א. בנותיהם של מתי ורינה: שלומית³⁰² ואורית³⁰³.

ב. הרב יהושע קניאל - קורותיו לאחר נישואיו

1. במחיצת הרב קוק

כפי שכותב הרב ב"רשמים קצרים לתולדותי", התקבלותו לישיבת הרב קוק ביפו הייתה על-ידי רבו, הרב אריה ליב פרומקין³⁰⁴. על האופן שבו קיבלו הרב קוק ללמוד בישיבתו, נמסר מפי ר' אשר ריבלין התיאור הבא:

הרב יהושע קניאל למד בנעוריו אצל ר' אריה ליב פרומקין, שהציג את תלמידו הצעיר לפני הרב וביקשו שיקבלו לישיבתו שביפו. שאל הרב את ר' יהושע הצעיר מה הוא לומד. ענה לו, כי עומד הוא בסוגיא של "טעם כעיקר", בפרק גיד הנשה שבמסכת חולין. הרב לא בחן אותו בתלמודו [זו הייתה דרכו - כדי שלא לבייש: שמא לא ידע התלמיד לענות כהלכה...] - אלא התחיל לדון באותה סוגיא ולשוחח שיחה של תורה עם התלמיד בענייניה, ובכך בחן את הבנתו³⁰⁵. אצל הרב קוק בישיבתו ביפו³⁰⁶, למד הרב יהושע קניאל עד שהרב קוק נסע בחודש אב שנת תרע"ד לפרנקפורט ע"נ מיין בגרמניה, לשם הוזמן כדי להופיע בפני הוועידה

302 נולדה כ"ח חשון תשכ"א. מורה במקצועה. נישאה לשמעון גרשון, עובד בנק לאומי. בנותיהם: 1. דנה (נישאה ליותם גמליאל, ובנם: אמיתי-שלום). 2. ניצן.

303 נולדה ביום ה' אלול תשכ"ב. נישאה לאמנון גינסבורג. בנותיהם: רוני-מור ומיה.

304 ראה לעיל, עמ' 2288.

305 שבחי הראי"ה, חיים ליפשיץ, עורך, תש"ע, עמ' 140. ראה גם מה שמוזב בספר אוצרות הראי"ה, ח"א, עמ' 84, בשם הרב יהושע קניאל: "הרב לא היה בוחן תלמיד בישיבה על ידי שאלות ישירות (כדי לא לבייש מי שאיננו יודע), אלא היה מדבר עמו ב"לימוד" בסוגיות בהן התלמיד עסק, ולפי טיב השתתפות התלמיד בשיחה עמד על ידיעותיו" (על-פי ספר שבחי ראי"ה).

306 הישיבה, שהוקמה בשנת תרס"ט, מנתה פחות משני מניינים. היא שכנה בקומה העליונה של

העולמית של אגודת ישראל. לפתע פרצה מלחמת העולם הראשונה, והרב קוק נמלט לשווייץ, שבה שהה כשנה וחצי. משם עבר הרב ללונדון בשנת תרע"ו לפי הזמנת קהילת "מחזיקי הדת". משיצא הרב את הארץ והתברר שאינו יכול לחזור בגלל המלחמה שפרצה, לא נשאר הרב יהושע קניאל ביפו, לאחר ש"גם ישיבתנו הרוממה ביפו היתה למס ונתפרדה החבילה"³⁰⁷, והוא חזר לירושלים והמשיך בלימודיו ב"ישיבת המצויינים", תוך שהוא נושא לאישה את דינה שפירא בשנת תרע"ו (י' באלול). כל אותו זמן "התחבא מפחד הצבא התורכי וגם לעזוב את הארץ לא רצה ונשאר אחרי כל הגירושים של המדינות הלוחמות בתורכים. כמובן שהיה עליו להתחבא מכל מי שיכול היה להלשין עליו, כי אז נחשב כבר כל משתמש מן הצבא התורכי לעריק ואחת דינו להיתלות ללא משפט במרכז העיר. חלק גדול מזמנו היה לומד לאור הירח"³⁰⁸.

כשחזר הרב קוק לארץ, באלול תרע"ט, עם תום המלחמה, נמנה הרב קניאל עם ראשוני התלמידים שהיוו את הגרעין שממנו עתידה הייתה לקום כעבור מספר שנים ישיבת "מרכז הרב"³⁰⁹, וחזר ללמוד עם הרב קוק. בין השאר, נמנה עם קבוצת אברכים מצויינים מישיבת "עץ חיים" שהשתתפו בשיעור שקבע הרב קוק בירושלמי זרעים, ללימוד מצוות התלויות בארץ³¹⁰, וגם למד עמו ביחידות בחברותא. עדות אישית לכך שמעתי מפי בתו של הרב, הרבנית בתיה רענן-קוק, בעת לימודי בישיבה. וכך אמר כעבור שנים, בעת ציון כ"ה שנים לכהונתו בחיפה, כשהעלה על נס את דמותו של

תלמוד-תורה "שערי תורה" בבית הכנסת, כאשר בחצי השני של היום עבדו והשתכרו התלמידים בבית המלאכה "שערי תורה" שנוסד בצמוד לישיבה. הרב קוק מסר לתלמידים שיעור יומי, ועל סגל המורים נמנו בין השאר הרבנים זלמן שך ושם טוב גפן. למעשה היה זה מבנה של שני אגפים שבאגף שבקומה השנייה שכנה דירתו של הרב קוק, ובאגף השני היה מקום לימוד וישיבת בית דינו. שם הייתה הישיבה. הבית שבו התגורר הרב, שוכן ברחוב אחווה 21 בשכונת נווה-צדק. ראה באתר "ויקיפדיה", בערך "הרב אברהם יצחק הכהן קוק", וכן באתר של ישיבת "מרכז הרב". בין חבריה של קבוצת התלמידים האיכותית שלמדה ישירות עם הרב קוק, נמנו גם הרב י"מ חרל"פ (לימים ראש ישיבת "מרכז הרב", נשיא מוסד "בית זבול" ורבה של שכונת שערי-חסד בירושלים), הרב יצחק לוי (לימים מנהלה הראשון של ישיבת "מרכז הרב"), והרב ישראל פורת (לימים רב בקליבלנד שבארצה"ב, ומחבר ספר מבוא התלמוד), ראה בספר משכנותיך ישראל - מאוצרו הגנוז של הרב ישראל פורת, ירושלים תשע"ז, עמ' 14. ראה גם רשימת תלמידי הישיבה, המובאת על-ידי משה נחמני, "ישיבת הרב קוק ביפו - חלק שני" (באינטרנט).

307 מתוך מכתב שלו, המובא על-ידי הרב יוחאי רודיק, חיים של יצירה, עמ' 54.

308 מתוך זיכרונותיה של אמא.

309 ראה גם ארי שבט, "חכמת ישראל בקדושתה" - חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורת-מדעי אמתי, טללי אורות יג (תשס"ז), הערה 37: "הקבוצה [שבפניה הציג הרב קוק את תוכניתו] היוותה את הגרעין לישיבה העתידית, שבשלב ראשון הפעילה בירושלים את 'בית דרשות מרכזי', שבין משתתפיו היו הגר"מ חרל"פ, הרב יהושע קניאל... " (פורסם גם באתר "דעת" של מכללת הרצוג). מטרת הקמתו של בית זה הייתה "לייסד מקום מרכזי למשא ומתן של הלכה ושל לימודים רוחניים על ידי המצויינים שבין תלמידי החכמים הצעירים שבירושלים, לחדש כבודה של תורה בעולמנו" (הרב יוחאי רודיק, חיים של יצירה, עמ' 69).

310 הרב מ"צ נריה, מועדי הראי"ה, עמ' 192; הרב מ"צ נריה, חיי הראי"ה, עמ' 103.

מורו ורבו, הרב קוק, כאחד מן היסודות החשובים בחייו הפרטיים והציבוריים, בצינו כי "לפני בואי לחיפה זכיתי להתבודדות איתו יום יום בקביעת שיעורים..."³¹¹.
 על תוכניותיו, קודם שנשלח לכהן ברבנות בחיפה, כותבת אמא בזיכרונותיה:
 אבא היה דמות חינוכית למופת, עוד לפני שפתח פיו לדבר. ואכן הוצע לו לנהל את בית הספר תחכמוני שמייד אחרי מלחמת העולם נפתח. אך לא כן רצה רבו הגדול, הרב הראשי הראשון לארץ-ישראל. הרב קוק רצה וציוה על תלמידו להיות רבה של חיפה שהיתה בימים ההם עיר קטנה שרובה ערבים. זו עיר העתיד אמר לו, היא תגדל אתך ואתה תגדל איתה. ואבא הפר רצונו מפני רצון רבו.

2. הרבנות בחיפה

עוד לפני כינונה של הרבנות הראשית לארץ-ישראל בשנת תרפ"א, באו לרבני ירושלים פניות מהקהילה היהודית בחיפה בבקשה לשגר לחיפה שלושה רבנים שיהוו בית דין מקומי. במכתב לרבנות בירושלים, מיום ב' אדר ב' תרע"ט, החתום על-ידי חיים חיימוביץ, מזכיר סניף "המזרחי" בחיפה, באה בקשה, "שמשרד הרבנות המיוחד אשר בירושלים ישתדל שעל ידי ועד הצירים הכללי ישלחו שלושה רבנים... לקהלתנו ולקהלות אחרות שבארצנו להביא אל עמק השווה את כל חלוקי דעות בשאלות העומדות על הפרק"³¹².
 לאחר שחלפו כתשעה חודשים מיום כינון הרבנות הראשית בירושלים וטרם נתכונן בית דין רבני בחיפה, שיגר רבה הראשי של חיפה, הרב ברוך מרקוס, את המכתב הבא, אל חברי הרבנות הראשית בירושלים, ובו הוא מעמידם על המצב העגום השורר בחיפה בנושא השיפוט בענייני אישות. וכך הוא כותב במכתבו מיום כ"ו חשוון תרפ"ב³¹³:
 כבוד הרבנים הגאונים הג' המפורסמים מורי ישראל עיני העדה חברי הרבנות הראשית לא"י בירושלים עיה"ק,
 אחדשה"ט והכרת הכבוד,

זה כתשעה חדשים מיום שנוצר הרבנות הראשית בא"י. הסיבה העקרית להכריח לנו ליצירה זו היה במטרה להרים את קרן הרבנות בא"י אשר בעו"ה הורד כבודה והושפל קרנה, ובפרט בימים האחרונים מסיבת "משפט השלום" שנוסד בכל מקום³¹⁴ ומסיבת כובשי הקהלות המתיחסים ביחס קר מאד להרבנות בכלל בכל מקום, שמצד אחד הם תומכים את משפטי השלום ומצד השני מביטים הם בעין רעה על הרבנות, ומסיבה זו הורד גם כבוד הדת כי כשל עוזר ונפל עוזר, כי הרבנות היא אם הדת כמובן. אבל תקותנו היה שהרבנות וכל ערי ישראל בא"י יעזרו בעז"ה על ידי הרבנות הראשית בזה שהממשלה תכיר ותאשר את משרדי הרבנות בכל

311 מתוך דברים שנשא בטכס הענקת תעודה על נטיעת עצים על שמו ביער הרב קוק של הקק"ל, למלאות כ"ה שנים לכהונתו, יום א', ב' בניסן תש"ז.

312 המסמך שמור בארכיון המדינה, הרבנות הראשית לישראל, תיק גל - 7413/6, עמ' 62.

313 המכתב שמור בארכיון המדינה, הרבנות הראשית לישראל, תיק גל - 57419/1, עמ' 129.

314 "משפט השלום העברי" הייתה מערכת שיפוט וולונטארית בין יהודי ארץ-ישראל, ששופטיה דנו על פי שיקול דעתם ולא על פי דין תורה כמערכת משפטית מחייבת.

הרב מרדכי שוחטמן - בעל "אוצר השאלות והתשובות" "ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה"¹⁸⁴

בחול המועד סוכות הובא ארונו של מחותננו, הגאון ר' מרדכי שוחטמן זצ"ל, מארצות-הברית למקום זה, ואז לא היינו רשאים להספידו או לתת איזו הערכה עליו מפאת קדושת החג. כעת, עם גילוי המצבה, חובה עלינו לגלות את החמדה הגנוזה פה. לגלות מה שהוא מתפארת האדם אשר נגוזה מבניו היקרים והמפוארים ומאיתנו. מתפארת האדם אשר הייתה גנוזה בנרתיק הגוף אשר מצא את מנוחתו כאן. כי מרדכי גדול ליהודים. גדול היה בישראל. גדול בתורה בחכמה ובדעת. גדול במעשים בדעות ובמידות. גדול היה שימושו אצל גדולי ישראל, וגדולה הייתה כהונתו – כהונת הרבנות – בעיר טשרנוביץ באוקראינה, סורוקה בבסרביה – מקום כבודו של ה"לבושי שרד" ו"ערבי נחל", בפריז המעטירה, כראב"ד לענייני אישות וגטין, בניצה עם הגולים מפריז, ולבסוף בארה"ב בניו-יורק כחבר אגודת הרבנים ויו"ר הוועד לענייני עגונות. ובכל מקום שבא בארצות נודדיו, בעיות חמורות וקשות עמדו בפניו, והוא העלה את העניינים בספר. וביותר, טיפל בשנות המלחמה העולמית הראשונה והשנייה בענייני העגונות האומללות.¹⁸⁵

ולא הצטמצם רק בד' אמות של הלכה, כי אם עסק בענייני הכלל והפרט, הציבור והיחיד. "ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה" (אסתר ג, ב). גם בזמן הטוב, כשהמלך היטה חסד ליהודים, לא כרע ולא השתחוה למלך, ולא נהנה מסעודתו של אחשוורוש. ואף בזמן הרע, כשסכנת שמד הייתה צפויה לישראל, לא כרע ולא השתחוה לשר השרים, המן. גם רבי מרדכי שלנו, בכל הזמנים לא כרע ולא השתחוה. לא נשא פני כל ואף לא חת מפני כל. אף בזמן שגזר דין מוות היה נטוי עליו¹⁸⁶, הוא הלך בדרכו בדרך התורה, לא הרכין את קומתו, "ויגבה לבו בדרכי ה'" (דברי הימים ב, יז, ו). "ולא נצחה

184 אזכרה למחותננו הגר"מ שוחטמן זצ"ל, בגילוי המצבה בסנהדריה, ירושלים, יום שני ח' אייר תשי"א. [שארגורוד, אוקראינה, תרמ"ד-ניו-יורק, תש"ח. ראה הידיעה על פטירתו, בעיתון "הצופה", מיום ו' אדר א' תש"ח. שימש ברבנות בארבע קהילות: טשערניוויץ (פודוליה), תרס"ו-תרע"ט; סורוקא, תרע"ט-תרצ"א; פאריס, תרצ"א-ת"ש; ניו-יורק, תש"א-תש"ח. יזם את מפעל "אוצר השאלות והתשובות", שאמור היה להכיל את תמצית תשובותיהם של כל חכמי ישראל בספרות השו"ת, אבל נפטר בעיצומה של עבודתו הספרותית, ראה בעניין זה מאמרי: "פרק לא ידוע בקורות מפתוח ספרות השו"ת", ספר היובל קרנות צדי"ק, לכבוד אדמו"ר מליובאוויטש, מ"מ לאופר, עורך, כפר חב"ד תשנ"ב, עמ' רל. וראה אודותיו: א' ראנד, עורך, תולדות אנשי שם, ח"א, ניו-יורק תשי"י, עמ' 134; ש"ג גאטליב, אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 89; י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הציגונות הדתית, כרך ה, עמ' 727; א' שוחטמן, "בית אבא", שנה בשנה, תש"ן, עמ' 501; א' שוחטמן, "הרב מרדכי שוחטמן ואיגרותיו בשואה", מהאפל אל השחר - קהילה זוכרת, ירושלים תשס"ז. עמ' 287-304].

185 ראה לעיל, בנספח למאמר: "פרי הארץ לגאון ולתפארת", על הר"מ טולידאנו, עמ' 1242.

186 תיאור מפורט של נס הצלתו בזמן הפוגרומים באוקראינה, מעצם כתב ידו, עם שאר קורות חייו וחיי משפחתו, פירסמתי במאמר: "בית אבא", הערה 184 לעיל, בעמ' 508-509. לסיפור נס הצלתו בתקופת השואה, ראה מאמרי: "הרב מרדכי שוחטמן ואיגרותיו בשואה", הערה הנ"ל.

הרוח את עמוד העשן" – הרוחות השונות לא ניצחו את עמוד העשן שלו שהיה מיתמר ועולה ישר לכיסא הכבוד – "ולא כיבו הגשמים אש של עצי המערכה" (אבות ה, ה), והעניינים הגשמיים שלו שהיו קשים ומסובכים, לא כיבו את אש ההתלהבות שלו לכל קודש בישראל. ומתוך להט נפשי פנימי קיים "הוי רץ". תמיד רץ ממצווה למצווה, ממצווה למעשה. "כי נר מצווה ותורה אור". המצווה היא נר אבל התורה איננה נר. איננה אפילו הרבה נרות, ואפילו לא תרי"ג נרות. אלא היא למעלה מזה. אור מהיר ובהיר. אור מקיף, מתמיד ובלתי פוסק, וחובק זרועות עולם. כך המנוח, לא ידע צמצום והגבלה כי לאור התורה הלך וממנה ינק לשד חייו. וכך גם בענייני ארץ-ישראל, נסע ממקום למקום לדרוש, לנאום, ולעשות למען תחיית ישראל ובניין הארץ. רץ ומתרוצץ ומכתת רגליו, בכל עניין שיכול להביא תועלת ליישוב. ביתו היה בית ועד לחכמי ישראל שלוחי ארץ-ישראל, ובביתו הייתה שורה אווירא של ארץ-ישראל לכל קודשיה. ומצער הדבר שלא זכה לבוא בחייו לארץ, כי נטרפה עליו השעה. אבל גופו-עצמותיו הובאו לארץ להר הקודש ירושלים. ועתה ינעמו לך מחותננו היקר, הרב רבי מרדכי ב"ר צבי יהודה, רגבי עפרך – עפר ארץ-ישראל, אליה התגעגעת ושאפת, ועליה ולמענה עבדת פעלת ועשית. ונוחה בשלום על משכבך עד בוא קץ הימין לגורלך, ועצמותיך תפרחנה כשאזניך תשמענה קול שופר שדי, אשר יריע: הקיצו ורננו שוכני עפר לתחייה, כי גאל ה' את עמו ואת נחלתו, גאולה שלמה גאולת עולמים, אמן.

ר' מנחם ישראל שולמן – ממרביצי התורה בירושלים¹⁸⁷

ויקרבו ימי ישראל למות (בראשית מז, כט). זה שאמר הכתוב: "כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבתינו כצל ימינו על הארץ ואין מקוה" (דברי הימים א, כט, טו), והלואי כצלו של כותל או כצלו של אילן, אלא כצלו של עוף בשעה שהוא עף, דכתיב (תהילים קמד, ד): "כצל עובר". ואין מקוה – ואין מי שיקוה שלא ימות, הכל יודעים ואומרים בפיהם שהן מתים (מדרש בראשית רבה, ויחי, פרשה צו, ב).

תמיד, כשהמדרש אומר: "זה שאמר הכתוב", או: "הדא הוא דכתיב", כוונתו או לבאר את הפסוק שבתורה, או שעל ידי פסוק זה יבואר הפסוק המובא. ומה הוא רוצה לבאר כאן על ידי הכתוב שבדברי הימים? ואיזה קשר יש לשני הפסוקים האלה: "ויקרבו ימי ישראל למות", עם הפסוק: "כי גרים אנחנו לפניך"?

187 הספד על גיסי היקר [אשתו, אלטע, הייתה אחותה של אשת הרב, דינה ע"ה], רב פעלים מקבצאל ורודף צדקה וחסד כל ימיו, הרה"ג מו"ה מנחם ישראל שולמן ז"ל, שנקטף באמצע שנותיו, שנת מ"ב לחייו (מאחר שהגיח ילדים קטנים, מינו רבני ירושלים אפטרופוס שיטפל בענייניהם, יחד עם האלמנה, את ר' מרדכי לוי, בן דודה של האלמנה אלטע, שידוע היה בכינויו: "מוטקה אפטייקר", ראה להלן, נספח ג. על מרדכי לוי, ראה להלן, "הרב יהושע קניאל – פרקי חיים", בסמוך להערה

דוד המלך ע"ה אומר: "עני אני וגוע מנער נשאתי אָמִיךְ אָפוֹנָה. עלי עברו חרוניך בעותיך צמתותני. סבוני כמים כל היום הקיפו עלי יחד. הרחקת ממני אהב וְרַע מִיּוֹדְעֵי מִחֶשֶׁךְ" (תהילים פח, טז-יט). עניין זה מבואר בהספד שנשאתי על ר"מ טייטלבוים¹⁸⁸, והמשך העניין שם בביאור הכתוב, שהוא מדמה את מספר שנות האדם הקצובות, לפרוטות העני הספורות, ועל זה אומר: "עני אני וגוע מנער" – יותר גרוע מהעני שאני גוע מנער – "נשאתי אָמִיךְ אָפוֹנָה" – אני מתחיל לחוש אולי פן הגיע הזמן, כי עלי עברו חרוניך ביעותיך צמתותני וגו', לכן הפחד גבר עלי ועוד יותר כש"הרחקת ממני אוהב ורע מיודעי מִחֶשֶׁךְ", כאילו החושך מפריד בינינו.

זהו שמדייק המדרש: "ויקרו ימי ישראל למות". וכי הימים מתקרבים למוות, הלא המיתה באה בזמנה? על זה אומר: זהו שאמר הכתוב: "כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו" – כמו שהם לא נשארו אזרחים בארץ, גם אנחנו אין לנו זכות אזרח, "כצל ימינו על הארץ ואין מקוה" – אין מי שיקווה שלא ימות. וכל מקום שנאמר בו קריבה, לא הגיע לשנות אבותיו, וימיו התקרבו לפני זמנם למות, וזה שאמר הכתוב: "כי גרים אנחנו".

מורי ורבותי! התאספנו כאן להספיד את ידידנו, ר' מנחם ישראל שולמן ז"ל, שהיה פה גבאי בבית המדרש, הרחיב והגדיל אותו, הגיד שיעורים לפני הציבור, דרש לפני הקהל, הרביץ תורה ברבים, מכספו נתן לדל והירבה בצדקה ובמעשים טובים, והיה מקרב את כל נדכה ושוחח. והנה, ויקרו ימי "ישראל" למות. הימים של ר' "מנחם ישראל" התקרבו למות לפני זמנם, באמצע עבודתו, בשנת הארבעים ושתיים לחייו. זה שאמר הכתוב (דברי הימים א, כט, טו): "כי גרים אנחנו וגו' כצל ימינו על הארץ", ולואי כצלו של כותל, ולואי כצלו של אילן – שיש איזו ממשות של קיום להצל – כי אם כצלו של עוף הפורח באויר, שהוא עובר וצלו עימו...

על הנספד, ר' מנחם ישראל שולמן – קיים אמרינן, למד אמרינן ולימד אמרינן. בשנות בחורתו למד בישיבות, ואחר כך לימד והרביץ תורה ברבים כל ימיו אשר הוא חי. ולא די שלמד ולימד, הוא עורר והקיץ אחרים ללמוד בחברה משמורים. הוא היה נותן אור ותה להלומדים שם בשנות המלחמה. הוא היה משכים ללמוד אפילו בימי

151 ובגוף ההערה, ולהלן, שם, בהמשך), ונשאתי ספוד עליו בבית המדרש "בית רחל" בשכונת "כנסת ישראל" ירושלים, במלאות שבעה להסתלקותו, יום ה' ח' מרחשון תרפ"ח, בבית המדרש הנ"ל שבו שימש בתור גבאי ובעזרתו הורחב בית המדרש הנ"ל ובו הגיד שיעורים ודברי תוכחה ודרוש. [כמו כן הספידו בשבעה, הרב מנחם נתן אויערבאך, רב שכונת מזכרת משה (ראה להלן, בנספח ב). בהלווייתו, ביום ב' מרחשון, נספד על ידי הרא"ה קוק, הרי"מ חרל"פ ועוד, וכן על ידי בנו, הרב שמואל ברוך שולמן, שחלק מהספדו ראה אור בכתב העת קבוצי אפרים, שיצא לאור על ידי הרב אפרים לנדא, בוקארעסט, שנה ז, אדר-ניסן תרפ"ח, חוברת ט-י, סי' כב, עמ' 55-59; חלק ההספד שלא נדפס שם, מובא להלן בנספח א. נמנה בין ראשי כנסיות בירושלים שבירכו את הרב קוק לרגל בואו לכהן פאר ברבנות בירושלים, ראה אגרות לרא"ה, בעריכת הרב ב"צ שפירא, סי' צט, עמ' קנז].

מחלתו, וכששאלוהו הלא זה מזיק לבריאותו, השיב: ימי ספורים ומי יודע מה ילד יום. קיים אמרינן. הוא קיים את כל התורה כי היה אוהב ישראל. הכי קראו שמו "מנחם ישראל", מפני שהיה מנחם ישראל. כל מדוכה וקשה יום היה מוצא תנוחומין ומזור בבית ר' מנחם ישראל ז"ל. מלבד כל זה, היה גבאי צדקה. הוא היה גובה מכספו לצדקה. בפנקסו מצאנו דו"ח כספי מהכנסותיו והוצאותיו, שעושר את כל הכנסותיו ומזה היה מפזר לצדקה וגמ"ח. בפרשת השבוע אומר המדרש רבה: "באברהם כתיב: 'זה' ברך את אברהם בכל' (בראשית כד, א) - בזכות 'ויתן לו מעשר מכל' (שם, יד, כ). יצחק אמר: 'ואוכל מכל' (שם, כז, לג) - בזכות 'ויתן מעשר מכל' (שם יד, כ). יעקב אמר: 'כי חנני אלקים וכי יש לי כל' (שם, לג, יא) - בזכות 'ויתן לו מעשר מכל'" (בראשית רבה, מג). והנה, הנספד שלנו גם כן זכה שבו ייאמר "ויתן מעשר מכל", שעליו ניבא הנביא: "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" (שופטים ה, לא), לפי גירסת השאילתות ז"ל: "מאי דכתיב ואוהביו כצאת השמש בגבורתו - אלו גבאי צדקה וכו'" (שאילתות דרב אחאי גאון, כי תשא, סד).

שלמה המלך ע"ה אומר: "יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה" (משלי ג, טו). ויש להבין, אם פנינים הוא הדבר הכי יקר, איך אומר "וכל חפציך לא ישוו בה", הלא אין כבר דבר יותר חשוב, ואם יש חפצים יותר חשובים מפנינים, איך הוא משווה את התורה לדבר שאינו הכי חשוב? אבל ביאור הדבר הוא: יש דברים שהם יקרים מאוד, אבל אין בהם הכרח חיוני, כמו למשל זהב כסף ואבנים טובות, שאפשר לחיות מבלעדם. ויש דברים שהם פחות חשובים, אבל אי אפשר להתקיים בלעדם, והם הלחם ומים, ומפני שיש בהם צורך חיוני הם יותר בזול משאר צרכים. האוויר שיש בו צורך יותר, הוא לגמרי בחינם. לכן, כשהוא אומר על התורה שהיא יקרה מפנינים, הייתי אומר: אמנם היא חשובה, אבל צורך הכרחי חיוני אין בה, לכן הוא מסיק: "וכל חפציך" - כל מה שנחוץ לחפציך, אפילו לחם, מים ואוויר - "לא ישוו בה".

את הרעיון הזה אפשר לומר על גיסי ז"ל. יקר היה מפנינים, וכל חפצים לא ישוו בו. יש אנשים שהם גדולים בתורה ובחכמה והעולם לא נהנה מהם. אבל הוא היה איש האשכולות ששני הצדדים כלולים היו בו, ועליו נאמר (תהילים כד, ג): "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו, נקי כפים ובר לבב" - טוב לשמיים וטוב לבריות. אשרי מי שגדל בתורה - למד הרבה תורה בשנות הבחורות - ועמלו בתורה - היה מעיר אחרים למשמורים ללמוד, ולמד אפילו בחוליו. כשהעירו לו שזה מזיק לבריאותו, השיב שאין לו זמן ללמוד, הזמן קצר. עמל בתורה ביגיעה, ועשה נחת רוח ליוצרו - במצוות שבין אדם למקום. גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה בחכמתו: "טוב שם משמן טוב" (קהלת ז, א).

נספח א: מתוך הספד שנשא עליו בנו, הרב שי"ב שולמן¹⁸⁹

מובא בחז"ל: "אשרי אדם שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו" [ברכות יז, ע"א]. מאמר זה של חכמינו זכרונם לברכה, בטוחני שאפשר לומר בלי פקפוק שנתקיים על אבא זצ"ל.

גדל בתורה: עסק בתורה תמיד. למד בישיבות בבחרותו, וכל מעשיו ומנהגיו והליכותיו היו שקולים על-פי דין-התורה. מזה מתקבלת איפוא צורה כאילו היה הולך וגדל עם התורה יחד.

ועמלו בתורה: כל אלה שהכירוהו יודעים יפה כי לא בנקל היה עושה קביעת-עתים לתורה, אחרי טרדתו במשך כל היום בעבודתו, ולא היה נשאר לו איפוא אלא זמן מועט למנוחה, ואף על פי כן היה גוזל מזמן מנוחתו הקצרה וקבע עתים לתורה, והיה קם בכל לילה ולילה אחרי חצות ללמוד, לקיים מה שנאמר: "קומי רוני בלילה", ובאשמורת הבוקר.

ועושה נחת-רוח ליוצרו: כל אלה שהכירוהו בחייו יודעים היטב, כמה לא היה חס על כספו במה שנוגע למצוה ולהדורה. סכומים הגונים היה מוציא על אתרוגים ולולבים. כמו כן היה נוהג תמיד לאכול במשך כל ימי חג הפסח רק מצות-שמורות. גם היה קונה גדי בערב-פסח והיה שוחטו לכבוד החג זכר לקרבן-פסח, ונותן מתנות-כהונה לכהן (לרבנו הגאון רא"י הכהן קוק שליט"א), ומחלק משאר הבשר לעניים בכדי שיהיה להם בשר לכבוד החג הקדוש. האין זה נכנס בגדר "נחת רוח ליוצרו"? מורי ורבותי, עוד יש הרבה לספר על האבא זצ"ל, ממה ששייך לסוג זה של "עושה נחת-רוח ליוצרו", ואשר גם חלק מהם ידוע למקורביו וידידיו הנאמנים. אולם מה אעשה, הלא אין הבן מעיד על האב.

מלבד הפשט הפשוט של "ואברהם זקן בא בימים", מובא בהמפרשים פשט שני, שהפירוש של "בא בימים" הוא: שכל הימים שעברו לא עברו עליו לבטלה, ולכך נקרא "בא בימים", כלומר, שאפשר היה להכניס בחשבון כל יום ויום ממשך חייו. מכאן, שכל יום ויום היה מעין חוליה בשרשרת מעשיו הטובים שפעל ועשה במשך חייו עלי אדמות. מורי ורבותי, אמנם לפי הפשט הפשוט של הפסוק אי אפשר לדאבוני הרב לקרוא את הפסוק הנ"ל על האב זצ"ל, כי לא זכה, לצערנו הגדול, לידי זיקנה ולבוא בימים. אולם לפי הפשט והפירוש השני של המפרשים, בודאי נוכל לקרוא עליו את הפסוק הזה על האבא זצק"ל. "ואברהם זקן", "זקן" – מפרשים חכמינו זכרונם לברכה: זה שקנה חכמה, שכוונתו היא: תלמיד-חכם, ואת זה הלא למותר לי להגיד לכם שהאבא היה נמנה על סוג זה. ואמנם "בא בימים" לפי פירוש המפרשים – היינו שבא לעולם-האמת עם כל הימים שלו, כי היה משתדל [... ..] ולא היה מניח שיעבור עליו יום לבטלה מבלי תורה ועבודה ומעשים-טובים.

189 ראה לעיל, הערה 187. הדברים המובאים כאן נעתקו מתוך הנוסח השלם של ההספד, שנמצא בעזבונו של הרב שי"ב שולמן, והם באים לפני הקטע האחרון בדברי ההספד שנדפסו בקובץ "קבוצי אפרים".

איתא במסכת שבת [יג, ע"א]: מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וקרא הרבה ושימש תלמידי חכמים ומת בחצי ימיו, והיתה אשתו נוטלת תפילין ומחזרתם בבתי הכנסיות ובתי המדרשות ואמרה להם: כתיב בתורה: "כי הוא חייך ואורך ימיר"; בעלי ששנה הרבה, וקרא הרבה, מפני מה מת בחצי ימיו? הוי, מורי ורבותי, הלא בדיוק כל אותה העובדא שמובא בחז"ל אפשר גם לשייך לאבא זצ"ל. תפילין מיוחדים היו לו, של רש"י ורבנו תם (בפורמט קטן), שהיה מניחם יחד בשעה שהיה לומד בהם בשעותיו הקבועות ביום. ושימש תלמידי-חכמים הרבה, אשר מבחינה זו כאן אפשר לומר עליו שהוא קיים עליו את המאמר של חז"ל: "והוי מתאבק בעפר רגליהם של תלמידי חכמים". והנה עכשיו [...] כאן בבית-הכנסת בצירוף התפילין המיוחדים ששמשו לו אך ורק ללמוד תורתנו-הקדושה, אני מעמיד שוב את השאלה בכל הקפה: כתוב בתורה: "כי הוא חייך ואורך ימיר"; האבא, ששנה הרבה וקרא הרבה ושימש תלמידי-חכמים הרבה, מדוע מת בחצי ימיו???

נספח ב: מכתב תנחומין מאת הרב מנחם נתן אורבך¹⁹⁰

ב"ה, ירושלים ת"ו, ר"ה לאילנות, ב' לסדר למען יאריכון ימך, שנת תפר"ח. אלקים יחנך וינחמך חביבי כבני הבחור הנחמד חו"ב משכיל דורש אלקים, מו"ה שמואל ברוך בהרב מנחם ישראל שולמן ז"ל וחתן הרב ר' יעקב שפירא שי', מאוד נדהמתי מהאסון הגדול שקרה לך ולמשפחת חותנך היקרים בלקיחת עט"ר מאתכם לגנ"מ, ה"ה כבוד אביך היקר באנשים, צדיק מושל ביראת אלקים, בר אבהן קדישין ובר אוריין, ושהחזיק בידי ת"ח להרביץ תורה ברבים באמירת שעורים כסדרן בהלכה ואגדה. במסתרים תבכה נפשי לאדם יקר כזה שנעדר מאתנו במבחר ימי עלומיו ואשר בדור הזה בעוה"ר לא שכחי כל כך להתגדל במהרה אנשים מסוג זה. וכאשר בארתי בהספד שנשאתי עליו בבהכ"נ "כנסת ישראל" ביום כלות השבעה. וביחוד דאבה נפשי מאוד שהאסון לא יגרום ח"ו לך למעט את למודיך בתוה"ק אשר הרגלת עד כה לעמוד ברום המעלה ובמדרגה מאוד נעלה כפי שנוכחתי מהקונטרסים בחדש"ת שמסרת לי מכבר לשום עיני עליהם, ואחרי שטיילתי והשתעשעתי עמך כו"כ פעמים ארוכות וקצרות בפילפולי אורייתא, ומצאתי אותך מלא וגדוש בסוגיות הש"ס והפוסקים, וגם חד"ת על הנוגע בחלק ההוראה בש"ס חולין ויו"ד שהרצאת לפני, מצאו דבריך חן בעיני. והש"י חוננך גם בכשרון ספרותי ובסגנון בהיר ונח לקריאה לבטא רעיונות נעלים.

190 ראה לעיל, הערה 186. מכתב זה נמצא בעיזבון הרב שמואל-ברוך שולמן ז"ל. הרב אורבך נולד בלונגשיץ, תרל"ח, עלה לארץ תרל"ב, ונפטר בירושלים, תר"צ. ראה דברי הערכה עליו עם פטירתו, מאת הרב ש"ב שולמן, בעיתון "דאר היום", מיום ז' אלול תר"צ. הרב אורבך היה רבה של שכונת מזכרת משה ואגפיה, מראשוני "המזרחי" בארץ, וממייסדי הרבנות הראשית. מחברם של ספרים רבים, ובכללם ספר "אורח נאמן" על שו"ע, ראה דברים על שלושת חלקיו הראשונים של הספר, שפירסם הרב ש"ב שולמן, בעיתון "נתיבה", ט"ו שבט תר"צ, ודברים על ח"ד של הספר, שפירסם הרב ש"ב שולמן, בעיתון "ההד", ניסן תרצ"א, עמ' כב. ראה אודותיו: י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הצינות הדתית, כרך א, עמ' 54.

אך בטוח אני שזכות אבותיך נ"ע תסייעו לך, ואביך המנוח ז"ל שהי' תמים במעשיו הרצוים לד' ולאדם יליץ בגמ"ע שלא תסור התורה מזרעו וז"ז עד העולם, ותצליח לעלות על במתי עושר ואושר בגו"נ, ויתקיים בך הולך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו, אכידה"ר.

המשתתף בצערך ומעתיר בעדך לטוב לך כל הימים, המצפה לישועת ד' וישראל עם קדשו, חותם בלב נשבר, הק' **מנחם נתן אויערבאך**, רב ומו"צ במזכרת משה ואגפיה.

נספח ג: כתב אפוטרופסות¹⁹¹

ירושלים, כ"ו לחדש מרחשון תרפ"ח

כתב-אפוטרופסות

היות שהמנוח ר' מנחם ישראל שולמן נלב"ע ביום ב' מרחשון תרפ"ח והשאייר אחריו אלמנה ושמה אלטע שולמן וילדים קטנים ודרוש למנות אפוטרופס על הילדים ולנהל את העזבון והיות והציעו לנו לאפטרופוס את ר' מרדכי לוי והיות ומצאנו שהוא איש ישר ומוכשר לזה, על-כן הננו ממנים בזה את ר' מרדכי לוי הנ"ל לאפוטרופס על יתומי המנוח, ר' מנחם ישראל שולמן, והוא ביחד עם האלמנה אלטע שולמן הנ"ל, ינהלו ויסדרו את העזבון לטובת היתומים, והכל יעשה בהשגחת הרבנות הראשית לארץ-ישראל, ועליהם למסור דו"ח מפעולותיהם בזה בכל שנה לפנינו. ולראיה הננו מוסרים בידם כתב-אפוטרופסות זה.

נאם (עה"ח) **צבי פסח פראנק**¹⁹²

נאם (עה"ח) **אברהם פילוסוף**¹⁹³

נאם (עה"ח) **ירוחם פישל בערינשטיין**¹⁹⁴

המזכיר הכללי, **שמואל אהרן ובר**¹⁹⁵

(חותמת הרבנות הראשית)

191 ראה הערה 187 לעיל. המקור שמור בידי מנחם-ישראל ב"ר משה גדליה שולמן, נכדם של ר' מנחם-ישראל ואלטע שולמן.

192 רבה של ירושלים, ראה לעיל בשער זה, עמ' 1281.

193 אב"ד העדה הספרדית בירושלים, וחבר מועצת הרבנות הראשית לארץ-ישראל. ראה אודותיו: משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל ח"ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 551-552.

194 רב עדת החסידים בירושלים וראש ישיבת "חיי עולם". בעל "תורת ירוחם".

195 המזכיר הראשון של הרבנות הראשית לארץ-ישראל, מזכיר בית הדין הרבני הגדול בירושלים (ירושלים, תרמ"ה-תש"ם). ראה אודותיו: י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ה, עמ' 736 (שזורי); ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, כרך ג, עמ' 1224; ש' רייך, עורכת, רואי פני הראי"ה, בית הרב קוק, ירושלים תשע"ב, עמ' 329.

מיזוג של תורה, יראת שמיים ודרך ארץ

אנו מלווים אל בית עולמו את אחד הנכבדים מוותיקי עירנו חיפה, דור חמישי לילידי עה"ק ירושלים, מעליית הפרושים של תלמידי הגר"א זצ"ל. ידידנו ר' חיים רלב"ג ז"ל,

298 קרוב לשער, שהכוונה היא לעזבונו של המנוח מרדכי אליאסטם, שעליו הייתה להם אפוטרופוסת (על-פי מיסמכים משנת תשי"ג). בין ניירותיו של הרב, שמור מכתב של אחד מרבני צפת אל הרב, משנת תשי"א, ובו מתבקש הרב למסור לאותו רב סך מסוים מתוך העיזבון, שהבטיח לו המנוח במתנת בריא עבור חתונת בנו (במכתב נזכר גם הרי"מ ריצ'מן). בתשובתו מיום ח' אדר תשי"א, כותב הרב: "... הנני להודיעו שלפי הצוואה האחרונה של המנוח ר"מ אליאסטם ז"ל שנתאשרה על ידי בית המשפט המחוזי, אין האפוטרופסים רשאים לחלק מעזבונו כל ימי חי אחרותו תחי, ורק אחרי אריכות ימיה יחולק מה שישאר, למוסדות המפורטים בצוואה הנ"ל".

299 נפטר בגיל תשעים. הספד לפני מיטתו על יד בית הכנסת מעון הורים "סיני", כ"ז טבת תש"כ. [ראה הידיעה בעיתון "הצופה", מיום כ"ז טבת תש"ך, והדיווח בעיתון "הצופה", מיום כ"ח טבת תש"כ. נולד בירושלים תרל"א. עסק ברוקחות. לאחר מלחמת העולם הראשונה עבר לחיפה. ראה דברים לזיכרו מאת בן חיים, במדור "זיכרון להולכים", עיתון "הצופה", מיום ח' טבת תשכ"א, במלאות שנה לפטירתו. וראה עוד עליו: מאירה אליעז, מסע שורשים, עמ' 149]. רעייתו, חיינה, נפטרה תשכ"ג.

בן לאותו גאון וצדיק, ר' משה אליעזר דן זצ"ל, שהיה נקרא בפני כל ר' לישקע, ושהיה אחד מגדולי ירושלים וממרבצי התורה הגדולים ביותר באותו זמן³⁰⁰. זכיתי גם להכיר את אחיו הגדולים, הרב ר' יוסף רלב"ג, שהיה נקרא ר' יוסל ב"ר ליישק'ס, ר"מ ומנהל ישיבת אהל משה של הגאון המופלא בדורו ר' יהושע ליב דיסקין זצ"ל, שהיה מקרוביו³⁰¹. הכרתי את הרב ר' אריה ליב ז"ל רלב"ג, רוקח מנכבדי ירושלים וממנעמי זמירות לאלקי ישראל בבית המדרש שבחורבת ר' יהודה החסיד ז"ל, ואת ר' מרדכי רלב"ג ז"ל, ממנהלי בית היתומים דיסקין.

בבית זה, שהיה מלא קדושת התורה ואהבה לישראל ולארצו, גודל האילן הנאה, ר' חיים רלב"ג, שהיה שתול כנאָה על מים רבים. מספרים על אביו זצ"ל, שוויתר על ירושה גדולה שהיה צריך לצאת מן הארץ לקבלה, בכדי לא לצאת לחו"ל. כל כך חדור היה באהבת ארץ-ישראל, שלא לעזובה אפילו באופן זמני. וגם בנו המנוח, ר' חיים שלום, גודל וחונך ברוח של אהבה טהורה לתורה, לישראל ולארץ-ישראל, ליראת שמיים, מעשים טובים ומידות למופת.

בבואי לחיפה, היכרתי את המנוח כשהיה יושב רכון על הספר בבית הכנסת "הדרת קודש", בו השתתף בשיעורי תורה. היכרתי במעשי הטובים ודאגה לזולת. היכרתי במידותיו הסגוליות, איך שהיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות ובמאור פנים, בחיוך מלבב על שפתיו, בשפה נעימה ושקטה. לא התאונן על ייסוריו וקיבלם באהבה, ובימיו הקשים ביותר הייתה שיחתו נעימה. ואם הלשון הוא קולמוס הלב, כמו שכתב רבנו בחיי [חובת הלבבות, שער הענווה, פרק ח], הרי מתוך לשונו אפשר היה להכיר את בר לבבו. ר' חיים שלום היה חי כל ימיו בחיים של שלום עם כל אחד, ובחיים של שלמות ללא קרעים.

"ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה" (קהלת ד, ב). יש להוסיף שבח למנוח - לאילן הנאה הזה - ממראה פירותיו אשר הוא משאיר אחריו, משפחתו הענפה והחשובה רלב"ג-גברילוביץ-גבריאלי. ובנו, הרב ר' יוסף גבריאלי יבלח"ט³⁰², הידוע לנו כעסקן מסור לתורה לעם ולמדינה, הבן ד"ר אליעזר רלב"ג הנכבד³⁰³, ואת כנותיו [רחל גבריאלי-שפאן³⁰⁴ ונחמה תלמי] ההולכים בדרך אביהם.

300 היה בן דוד של באשע, סבתה של הרבנית דינה קניאל. ראה להלן: "הרב יהושע קניאל - פרקי חיים", בפרק: "ר' אריה-ליב ב"ר גבריאלי (גברילאוויץ) משקלוב וצאצאיו".

301 ר' יהושע ליב דיסקין ור' משה אליעזר דן היו בני דודים, ראה "הרב יהושע קניאל - פרקי חיים", שם.

302 יליד ירושלים, תרנ"ד. מנהל מרכז "המזרחי" בארץ-ישראל. שהה בארה"ב בשנים תרע"ו-תש"ח. בהיותו בארה"ב, שימש כנשיא אגודת בני ישראל בארה"ב וקנדה. בתקופת המדינה שימש כסגן מנהל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית ובתפקידים נוספים. הירבה לצאת לשליחויות בחו"ל מטעם תנועת "המזרחי" ולהופיע מטעמה בארץ באירועים שונים. נפטר תשל"ד. ראה אודותיו: י' רפאל, עורך, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ו, עמ' 228.

303 וטרינר ראשי של משטרת ישראל, ומנהל אגודת "צעיר בעלי חיים" בישראל. נפטר תשנ"ד.

304 מומחית לאנטומולוגיה במשרד החקלאות. אשת הסופר והמחנך, ד"ר שלמה שפאן. נפטרה תשכ"ב.

ואמנם זקן היה האיש ושבע ימים, כעלות גדיש בעתו, אולם כשאדם הולך באפלה, בתוהו לא דרך, כל ניצוץ של אור מצילו מליפול בבור או בפח יקוש, ולפחות מצילו מאבני נגף. בימינו אלה, שישנם בנים שלא הכירו את גדולי הדורות הקודמים, מייסדי היישוב בארץ-ישראל, סוטים לפעמים מדרך האומה, ממסלול החיים של התורה, יקר מפז הוא האיש אשר חונך וגודל על ברכי גדולים, וסימל יפה מיזוג תורה יראת שמייים, דרך ארץ ופרקי נימוס ופיקחות גם יחד, ואשר שימש מדריך ומורה דעות בדרך חכמים למשפחתו ולסביבה.

ועתה, בעומדך ר' חיים שלום בהגאון ר"מ אליעזר דן זצ"ל, על סף הטרקלין, אני נפרד ממך בשם משפחתך, אוהביך וידידיך, ואומר: לך בשלום אל מקום אשר איתך למנוחה, מקום חמדתנו הר הקודש ירושלים, ותנוח בשלום עד בוא קץ הימין לגורלך, והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך.